

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

5'2023

Виходить шість разів на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстрований у Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстрований Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. (Свідоцтво: серія КВ № 2065) та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. (Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР). Перереєстрований Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. (Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп).

Президією Вищої атестаційної комісії України включений до наукових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3, Наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328 (додаток № 8)).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал включений до Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б» в галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

О. І. Сафончик

Редакційна колегія:

Л. Р. Біла-Тіунова

К. М. Глиняна

(відповідальний секретар)

Д. О. Колодін

А. Р. Крусян

(заст. голов. редактора)

С. В. Мазуренко

К. Г. Некіт

Б. А. Пережняк

В. О. Туляков

Г. І. Чанишева

І. О. Шаповалова

Бернд Візер

Геннадій Чобану

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією. Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 14.11.2023 р., протокол № 2

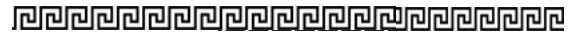
Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 06.11.2023.
Підписано до друку 15.11.2023.
Формат 70×108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,4.
Тираж 100 прим.

Наукове видання
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 5'2023
Укр., англ. мовами

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Тел. +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08

До авторів і читачів

Редакція науково-практичного фахового журналу «Юридичний вісник» запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, читачів, які цікавляться проблематикою журналу.

Матеріали для опублікування подаються українською або англійською мовами та повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам до наукових статей.

Наукова стаття має містити вступну частину з розкриттям актуальності проблеми дослідження, виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів, розгорнуті конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Обсяг статей, як правило, від 12 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервали, усі поля по 2 см), інші матеріали – до 6 аркушів. Посилання по тексту оформлюються у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською та англійською мовами (мінімум 1800 знаків). Перелік джерел (література) подається мовою оригіналу, розташовується після резюме та має містити вихідні дані джерел.

Для публікації на адресу yv@yurvisnyk.in.ua надсилаються:

1. СТАТТЯ У ФОРМАТІ MS WORD

2. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи та посада

Контактний телефон

Адреса електронної пошти

Поштова адреса для відправки друкованого примірника

Резюме не подається за матеріалами для рубрик «Проблемна ситуація», «Публіцистика», «Наукове життя», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, повертаються авторові на доопрацювання. Редакція проводить рецензування матеріалів, їх перевірку на плагіат. Редакція зберігає право на коригування матеріалів та уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Н. Єфремова, І. Корнієнко, С. Єленич
До питання становлення
одеської криміналістичної школи
у XX – початку XXI століть.....5

Б. Карпінський, О. Карпінська
Явище правової байдужості:
основи й напрями уникнення
з позиції державотворчого
патріотизму нації в мирний
та воєнний періоди..... 18

І. Козій
Поняття та ознаки
громадських об'єднань..... 29

І. Торончук, Т. Грекул-Ковалик
Денис Квітковський
про «модерний геноцид»:
історія та реалії сьогодення.....34

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

О. Бабіков
Поняття негласних слідчих
(розшукових) дій та їх система
за Кримінальним процесуальним
кодексом України 2012 року.....41

В. Барвіненко
Підходи до систематизації
принципів місцевого самоврядування
в науці адміністративного права
України: загальні принципи.....48

В. Бондар
Судово-балістичне дослідження
5,45-мм автомату Калашникова
АК-12 (6-П-70) 55

В. Горбалінський
Рішення суб'єкта владних
повноважень як об'єкт оскарження
в адміністративному судочинстві..64

М. Матійко
Окремі функціональні аспекти
цивільного права в інформаційній
сфері..... 71

С. Матчук
Сучасний стан правового
регулювання пожежної безпеки
в Україні.....80

І. Патерило
Криміногенні фактори
злочинності у сфері
земельних відносин 87

О. Сафончик
Актуальні питання
цивільно-правового захисту
та охорони персональних даних
в мережі інтернет
за законодавством України.....93

О. Сачко
Правові аспекти кримінальної
відповідальності за фізичні
напади на журналістів..... 100

Трибуна Молодого Вченого

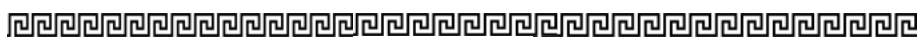
І. Макогін
Завдання, які постають
перед слідчим, під час розслідування
вбивств з необережності,
та способи їх вирішення..... 108

П. Полетило
Правила оцінки ЄСПЛ вагомості
доказів у випадку неявки свідка
обвинувачення до суду..... 114

Н. Семікоп
Проблемні питання притягнення
до адміністративної
відповідальності за вчинення
психологічного насильства
щодо дітей.....119

М. Сорока
До питання правової
сутності справедливості:
від ретроспективного бачення
до сучасного розуміння..... 127

О. Чернов
Тактичні особливості
проведення огляду місця події
та трупа під час розслідування
умисних вбивств працівників
правоохоронного органу,
вчинених у зв'язку із виконанням
ними службових обов'язків.....141

CONTENTS

**METHODOLOGY OF THEORY
AND PRACTICE OF JURISPRUDENCE**

Yefremova N., Korniienko I., Yelenych S.
*To question of becoming of Odesa
criminalistics school in the XX –
beginning of the XXI century.....5*

Karpinsky B., Karpinska O.
*The phenomenon of legal indifference:
the basics and directions of avoidance
from the position of state-creative
patriotism of nation in peacetime
and wartime periods..... 18*

Kozii I.
*Concepts and signs
of public associations..... 29*

Toronchuk I., Hrekul-Kovalyk T.
*Denys Kvitkovskiyi
on «modern genocide»:
history and today’s reality.....34*

PROBLEMS AND JUDGMENTS

Babikov O.
*The concept of covert investigative
(detective) actions and their system
under the Criminal Procedure Code
of Ukraine 2012..... 41*

Barvinenko V.
*Approaches to systematize the principles
of local government in the science
of administrative law of Ukraine:
general principles..... 48*

Bondar V.
*Forensic ballistic research
of the 5,45-mm Kalashnikova Ak-12
(6-P-70).....55*

Gorbalinskyi V.
*The decision of the subject
of authority as an object of appeal
in administrative proceedings.....64*

Matiiko M.
*Separate functional aspects of civil
law in the information sphere.....71*

Matchuk S.
*Current state of legal regulation
of fire safety in Ukraine..... 80*

Paterylo I.
*Criminogenic factors of crime
in the field of land relations.....87*

Safonchuk O.
*Topical issues of civil law protection
and security of private data
on the Internet under Ukraine’s
legislation93*

Sachko O.
*Legal aspects of criminal liability
for physical attacks on journalists....100*

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Makohin I.
*The tasks facing the investigator
in the investigation of negligent
homicide and ways to solve them.....108*

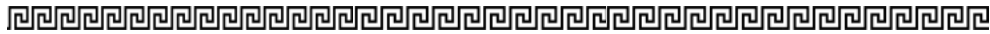
Poletylo P.
*The ECHR’s rule for assessing
the weight of evidence in the event
of a prosecution witness
not appearing in court..... 114*

Semikop N.
*Problematic issues of bringing to
administrative responsibility for
committing psychological violence
against children.....119*

Soroka M.
*On the issue of the legal essence
of justice: from retrospective vision
to modern understanding..... 127*

Chernov O.
*Tactical features of examination
of the scene of the incident and corpse
during the investigation of intentional
murders of law enforcement officers
committed in connection with their
performance of their duties.....141*

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.15:343.98(477.74-250д)«20/21»
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.1>

Н. Єфремова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

І. Корнієнко,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

С. Єленич,

головний бібліограф наукової бібліотеки
Національного університету «Одеська юридична академія»

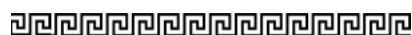
ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ОДЕСЬКОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ШКОЛИ У XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ

Актуальність. Добре відомо, що ядром юридичної освіти традиційно були вітчизняні академічні школи. Накопичений ними досвід і традиції є важливим елементом для нормального розвитку вітчизняної науки та освіти. Саме поняття «наукова школа» – багатозначне. Сьогодні існує складна система визначення та класифікації наукових шкіл залежно від способу їх виникнення та формування, основної мети діяльності, періоду класифікації тощо.

Звертаючись до визначення цього питання стосовно обраної нами теми, доцільно звернути увагу на пропозицію К. А. Ланге, який закликав розрізняти «класичні» і «некласичні» наукові школи. Так, «класичну» наукову школу він тлумачить як неформальний науковий колектив, що формується при провідному вченому на базі вищого навчального закладу з метою навчання наукової творчості. У свою

чергу, «некласичну» наукову школу К. А. Ланге трактує як неформальний науковий колектив, що формується на базі науково-дослідного закладу та об'єднує певну кількість наукових колективів з метою колективної розробки певної наукової ідеї, проблеми, або напрямку [15, с. 147]. Отже, згідно запропонованої К. А. Ланге класифікації наукових шкіл, основною метою «класичної» школи є систематична підготовка та навчання молодих учених, які згодом мають можливість заснувати власні наукові школи. Для «некласичної» школи педагогічна складова є теж притаманною, але з більшою практичною, прикладною спрямованістю.

Досить обґрунтованою класифікацією також вбачається і варіант, запропонований В. І. Астаховою, Є. В. Астаховою та А. А. Гайковим, які у визначенні поняття «школа» узяли за основу історико-еволюцій-

ний підхід. І хоча запропонована ними класифікація шкіл на 4 типи викликає певні заперечення, вона дає досить чітку уяву про процес еволюції такого наукового колективу, як наукова школа [25, с. 14–15]. Оперуючи висновками цих дослідників, ми бачимо, що сам факт існування різних шкіл у науці обумовлений і історико-культурними особливостями її розвитку, і відмінностями у розумінні предмета дослідження, і різним ступенем осмислення й розробки проблем, що вивчаються та іншими факторами.

Отже, на наш погляд, звернення до такої проблематики, як історія становлення одеської криміналістичної наукової школи, до біографічних досліджень життя та діяльності її представників, мають важливе значення для цілісного та об'єктивного розуміння цього процесу та подальшого пошуку нового знання в умовах сучасності. Складовою цих тематичних напрямів також є і бібліографічні дослідження, які пов'язані із систематизацією інформації про публікації галузевого спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники розглядають одеську криміналістичну школу як структурний елемент української криміналістичної наукової школи та одеської школи права, діяльність якої спрямована на розвиток криміналістики. Історія становлення української криміналістичної наукової школи та розвитку одеської криміналістичної школи присвячені роботи таких вчених, як В. П. Колмаков, В. В. Тіщенко, В. О. Комаха, А. В. Іщенко, Д. А. Ляшенко, В. В. Юсупов та інші.

Комплексне історико-правове дослідження одеської школи права та наукових правових шкіл за галузями права здійснили вчені кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»: М. Р. Аракелян, Н. В. Єфремова, О. В. Горяга, І. В. Корнієнко та інші [13].

Результати досліджень вчених-криміналістів систематизовані у різних видах бібліографічних ресурсів також відображають розвиток юридичної думки і забезпечують історико-правові дослідження. Так, наприклад, науковці у сфері бібліографознавства М. Железняк, А. Шушківський, Л. Гутник визначають цінність бібліографічних видань «повнотою та достовірністю інформації, що робить працю вагомим енциклопедичним джерелом...» [12, с. 22]. Сьогодні, можна говорити про бібліографічну трансформацію досліджень інтелектуально-творчої спадщини науковців, маючи на увазі, що бібліографічна інформація є життєписом, що має структуру особливої форми.

Метою статті є дослідження виникнення та подальшого розвитку одеської криміналістичної школи з початку ХХ до початку ХХІ ст., а також узагальнення і аналіз історико-правових та бібліографічних досліджень представників цієї школи.

Викладення основного матеріалу. Наукова школа в галузі криміналістики є однією із форм організації науки. Основною метою криміналістичної наукової школи, на нашу думку, є розвиток нових напрямів досліджень, передача знань й досвіду вчених наступним поколінням. Визнання наукової школи як правила відбувається на національному (регіональному) рівні. Ґрунтовні дослідження української криміналістичної наукової школи здійснюються за напрямками:

– узагальнення етапів розвитку криміналістики, судової експертології;

– історії становлення судово-експертних установ, юридичних закладів вищої освіти;

– історії утворення та діяльності наукових осередків які стали центрами розвитку криміналістики в Україні, а саме формування Харківської, Київської та Одеської наукових шкіл;

– систематизація тематичних наукових досліджень вчених у галузі криміналістики;

– вивчення наукових праць вчених та визначення впливу їх досліджень на розвиток криміналістики;

– виокремлення іменних криміналістичних наукових шкіл, криміналістичних наукових шкіл тематичного спрямування та криміналістичних наукових шкіл за проблемним принципом.

В історико-правових дослідженнях зазвичай характеризується діяльність вчених чи колективу, їх роль у розвитку криміналістики за певний хронологічний період. Опис діяльності криміналістичної наукової школи враховує комплексний підхід з вивчення розвитку науки та містить в якості загальних характеристик матеріали про: наукові традиції, дослідницьку програму, відомості про лідера та провідних дослідників, рівень результатів наукової діяльності вчених та наукових закладів вищої освіти, стиль наукового мислення, характеристику внеску колективу у розвиток наукового знання, нагороди, спільність наукових інтересів, наукове керівництво дисертаційними дослідженнями, бібліографічну діяльність тощо.

Джерелами для дослідження одеської криміналістичної школи, з одного боку, є праці науковців як джерела знання, а з іншого – бібліографічні ресурси як джерела систематизованої інформації про публікації науковців. Ще одним джерелом для вивчення цієї проблематики безумовно є архівні матеріали Державного архіву Одеської області (далі – ДАОО), щоденники та приватні листи науковців, матеріали інших державних архівів.

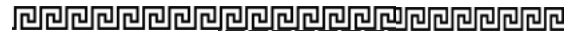
На процес формування одеської криміналістичної наукової школи впливають різні фактори, наприклад – факт утворення судово-експертних установ в Одесі та в інших містах України, поява самостійної навчальної дисципліни «Криміналістика», відповідних науково-практичних кадрів та інші фактори, посилення

боротьби з бандитизмом в Україні та інші фактори [13; 11; 21, с. 26–34; 35, с. 144, 145]. Для з'ясування цього процесу, ми пропонуємо розглянути деякі історичні події, пов'язані з розвитком криміналістики у місті Одеса у ХХ столітті.

Криміналістика, як самостійна наука в Європі, зародилась наприкінці ХІХ – початку ХХ століть. Її засновником вважають австрійського професора Ганса Гроса, який першим увів до наукового обігу назву «Криміналістика» і розкрив зміст цієї науки, її предмет і завдання (1892 р.). Отже, визначаючи час появи цієї науки в межах Наддніпрянської України, слід частково погодитись з думкою Р. Л. Степанюка, який вважає, що: «є всі підстави стверджувати, що до комуністичного заколоту 1917 року в Російській імперії зазначена наука існувала лише у зародковому стані» [30, с. 390].

Важливість розвитку криміналістичних досліджень в Одесі на початку ХХ століття була очевидною. Через стрімкий економічний розвиток міста там значно зростала і організована злочинність. Отже, для боротьби з нею влада активно починала застосовувати нові технічні та наукові засоби. Власно термін «криміналістика» тоді ще не укорінився в галузі вітчизняної юриспруденції, але певні започаткування в цьому напрямку все ж відбулись у проміжку між 1905–1913 роками. Так, наприклад, 4 (17) липня 1913 року було видано Закон «Про заснування кабінетів науково-судової експертизи в містах Москві, Києві й Одесі», що безумовно вплинуло на заснування спеціалізованих центрів криміналістичних досліджень у Наддніпрянській Україні.

З початковим етапом створення науково-дослідного закладу судових експертиз в Одесі пов'язана діяльність українського вченого-криміналіста професора Миколи Прокоповича Макаренка. Він був одним з засновників Одеського науково-

дослідного інституту судових експертиз і першим його керівником з 1914 по 1938 рік. Як зазначив дослідник біографії вченого В. О. Комаха: «З приходом більшовиків до влади, у 1919–1920 рр. М. П. Макаренко був підтверджений на цій посаді Одеським губернським революційним комітетом, з підпорядкуванням Одеського КНСЕ НКЮ України. Після реорганізації Одеського крайового КНСЕ у 1925 р. в Одеській ІНСЕ Микола Прокопович був призначений його директором, і на цій посаді він працював до 15 серпня 1938 р., коли наказом НКЮ УРСР його звільнили з посади директора і призначили заступником директора цього Інституту НСЕ з наукової, науково-оперативної і педагогічної роботи та з підготовки аспірантів» [19, с. 163].

Протягом 1914–1938 років М. П. Макаренко значно покращив як судово-експертну, так і науково-дослідну роботу закладу. Інститут науково-судової експертизи в Одесі того періоду можна вважати певною мірою осередком юридичної освіти у місті. Відкритий в 1914 році кабінет було реорганізовано та перейменовано 23 жовтня 1925 року на Інститут науково-судової експертизи (далі – ІНСЕ). Ці зміни були передбачені статтею 12 Положення про судоустрій УСРР 1925 року. Таким чином, на базі самих інститутів НСЕ розпочалася фахова підготовка експертів. Здійснювалася вона на засадах прийнятої 18 вересня 1925 року постанови РНК УСРР «Про аспірантів при кабінетах НСЕ» [28, с. 396].

Відповідно до цієї постанови, у Київському, Одеському і Харківському ІНСЕ були введені посади аспірантів в кількості по 3 особи в кожному, з терміном навчання 3 роки, з метою підготовки експертів з числа осіб, які одержали вищу освіту [4]. У зв'язку з тим, що серед аспірантів, які навчалися при Одеському ІНСЕ практично не було фахівців з юридичною освітою за винятком

М. А. Кравцова, на засіданнях вченої ради Одеського ІНСЕ неодноразово порушувалося питання про необхідність залучення фахівців з юридичною освітою [20, с. 302]. Напередодні початку Другої світової війни саме М. П. Макаренко очолював загальне керівництво аспірантурою в Одеському ІНСЕ, але через низку обставин, дирекція закладу так і не змогла покращити становище з прийомом аспірантів з вищою юридичною освітою [5].

Педагогічну діяльність в Одеському ІНСЕ професор М. П. Макаренко поєднував з викладацькою діяльністю в Одеському інституті народного господарства. З 1 жовтня 1926 року до 1 жовтня 1930 року він працював там на посаді професора юридичного факультету. З метою підготовки майбутніх правоохоронців, він читав там курс лекцій з дисципліни «Техніка розслідування злочинів» [19, с. 164].

На підставі подання, яке було зроблено вченими радами Одеського ІНСЕ і Всесоюзного інституту юридичних наук НКЮ СРСР М. П. Макаренку було присвоєно вчене звання професора, затверджене постановою Комітету із справ вищої школи при РНК СРСР від 17 жовтня 1939 р. за № 36 [19, с. 164]. Серед зазначених наукових праць підготованих вченим необхідно відзначити його підручник «Техніка розслідування злочинів» (Харків, 1925 р., 156 с.), і «Розслід справ про отруєння» (1934 р.) [23], які фактично були одними з перших навчально-наукових праць у цьому напрямку в УСРР.

На увагу також заслуговує науково-дослідна робота талановитого криміналіста А.К. Папаспіраки, який 1 жовтня 1923 року був призначений на посаду секретаря кабінету НСЕ, а з 16 лютого 1926 року – на посаду вченого секретаря Одеського ІНСЕ. Цю посаду він займав до 1 жовтня 1936 року та активно займався науковими дослідженнями у галузі криміналістики. Знаний фахівець з великим досвідом роботи, він був автором

12 наукових праць та підготував дисертаційну роботу на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, за темою «Криміналістичне дослідження зміненого письма (письмо лівою рукою і літерами друкованого типу)», але у 1949 році дисертацію він не захистив через необґрунтовані підозри [20, с. 357].

В Одеському ІНСЕ до 22 вересня 1941 року, працювали відомі на той час як в Україні, так і за її межами вчені: Е. Ю. Ген, Є. С. Єльчанінов, Ф. М. Жмайлович, А. М. Кангер, М. Т. Козловський, М. П. Макаренко, В. П. Малицький, С. М. Матвеев, В. Е. Озецький, А. К. Папаспіракі, Д. Д. Хмиров, І. Г. Шеттле [20, с. 304]. Окремі праці названих вчених здобули визнання не тільки в СРСР, а й за кордоном. У ті часи, їх досягнення в окремих галузях криміналістики були фундаментальними, хоча дипломованих юристів серед них було дуже мало. Також про науково-дослідну роботу вчених Одеського ІНСЕ може свідчити їхня участь у 75 наукових конференціях, проведених у його стінах до 1941 року [20, с. 271]. Але у подальший розвиток криміналістики в УРСР свої корективи внесла Друга світова війна, коли в умовах посилення боротьби зі злочинністю особливо відчувався брак криміналістів і юристів.

10 квітня 1944 року Одесу було звільнено від окупантів, а 18 серпня 1944 року, в Києві, Радою народних комісарів УРСР та Центральним Комітетом КП(б)У було видано постанову № 1054 «Про організацію юридичних шкіл в містах Києві, Харкові та Одесі» [6]. В історії розвитку юридичної освіти та розвитку криміналістичної науки це рішення стало дуже важливим, бо певним чином посприяло збереженню та підготовці нових педагогічних та практичних кадрів. З часом, частину з них було залучено до відродження досліджень криміналістичної науки в Одесі. Тут доцільно нагадати, що Одеський ІНСЕ теж

поновив свою діяльність після звільнення Одеси – 14 квітня 1944 р., але як лабораторія, через втрату своєї наукової потужності, а відповідно і значення. Тільки з 25 січня 1995 року, постановою Кабінету Міністрів України № 52 в Одесі, на базі Одеської НДЛСЕ було відновлено діяльність Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз.

Серед виявлених нами даних по викладацькому складу за 1944 рік, в Одеській Юридичній школі криміналістику там викладали: М. П. Макаренко, викладач (директор науково-дослідного інституту судової експертизи), а у парі з ним, суміжні дисципліни викладали доктор медичних наук, професор Л. І. Айхенвальд (судова психіатрія) та доктор Є. О. Малевич – викладач судової медицини [8]. З 1945 року, після смерті М. П. Макаренка, в ОЮШ криміналістику викладав кандидат юридичних наук, доцент М. А. Кравцов – директор науково-дослідного інституту судової експертизи. Судову медицину викладав асистент кафедри судової медицини обласний судово-медичинський експерт С. Б. Гольдштейн, а судову психіатрію – професор Л. І. Айхенвальд, директор психіатричної лікарні [8].

У 1945-1946 навчальному році Криміналістика в ОЮШ читалась на 2 курсі в обсязі 78 годин (32 години – лекції та 46 годин – семінарські заняття) [7, с. 8] та працював криміналістичний науковий гурток де під керівництвом викладачів А. А. Юхвіца, Ф. Ф. Зусманова, С. Л. Розенгауза і В. Г. Фельдшейна студентами були підготовані доповіді за темами: «Судові докази» та «Вчення про співучасть» [7, с. 13].

У 1947 році свою роботу поновив Юридичний факультет при Одеському державному університеті імені І. І. Мечникова (ОДУ ім. І. І. Мечникова). Його першим деканом фактично став М. А. Кравцов (1947–1948 рр.), який докладав

багато зусиль на відновлення факультету. З лютого 1949 року він очолював нову кафедру – цивільного і кримінального права [27, с. 133, 139]. З того ж року і до часу закриття факультету в 1953 році, студентам викладали Криміналістику.

У розвиток криміналістичної науки М. А. Кравцов вніс цікаві напрацювання. Як відзначає дослідниця Г. С. Стаскевич: «У 1947 році М. А. Кравцов підготував роботу «Розслідування аварій на автотранспорті». У своєму дисертаційному дослідженні М. А. Кравцов поглиблює та розширює деякі положення дисертації М. Г. Богатирьова. Він розглянув види автотранспортних пригод, їхні ознаки, дав їм юридичну кваліфікацію. У своїй роботі автор вперше охарактеризував слідову картину в дорожньо-транспортних пригодах, вказав на правила роботи зі слідами. У роботі М. А. Кравцова знайшло своє відображення питання планування розслідування та проведення окремих слідчих дій (огляду місця події, допиту, призначення експертиз)» [29, с. 173]. Важливість дослідження М. А. Кравцова полягає в тому, що воно було одним з перших в СРСР, що висвітлювало новаційну тоді проблематику розслідування злочинів із застосуванням дорожньо-транспортних засобів.

До негативних чинників в історії розвитку криміналістики в Одесі слід віднести закриття юридичного факультету та юридичної школи у 1953 році, коли єдиним центром наукових досліджень у цій галузі лишається Одеська лабораторія судової експертизи. У 50–60 рр. ХХ ст. до Лабораторії влилися нові кадри: юристи Г. Н. Гордєєва, А. І. Трофименко, О. І. Шмідт, Г. С. Стаховська, хіміки Є. М. Бершадський, С. Ю. Гайдарава. Колектив поповнився колишніми військовими О. І. Маришевим, К. О. Василевським, А. Л. Кверелем, А. І. Коганом, С. В. Каюком.

З 1960–1966 років подальший розвиток криміналістики в Одесі відбувався паралельно з формуванням наукової школи кримінальної юриспруденції в стінах юридичного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. Це можна простежити у реалізації сукупності наукових ідей, розроблених у працях колективу кафедри кримінального права, процесу та криміналістики ОДУ ім. І. І. Мечникова під керівництвом професорів В. П. Колмакова, Є. В. Додіна, Л. В. Багрій-Шахматова, доцента І. В. Михайлова [24; 13, с. 201–203]. Надамо опис коротких відомостей про вчених, які в різні роки завідували кафедрою та основних напрямів їх наукових досліджень, що стали фундаментальними працями на цьому етапі становлення одеської школи права в рамках спеціалізації.

Професор Віктор Павлович Колмаков з 1967 по 1973 роки завідував кафедрою кримінального права, процесу і криміналістики та очолював юридичний факультет ОДУ ім. І. І. Мечникова. Колмаков В. П. – талановитий педагог, вчений-криміналіст та організатор – здійснив значний внесок у розвиток Харківської та Одеської криміналістичних шкіл, Харківської школи судових експертів шляхом проведення наукових досліджень загальнотеоретичних проблем криміналістики і судової експертизи, теорії криміналістичної ідентифікації, методики розслідування окремих видів злочинів, проблем слідчої тактики. Слід звернути увагу на бібліографічний покажчик «Колмаков Віктор Павлович» (2013) за науковою редакцією професора В. В. Тіщенко, у якому зібрана інформація про життя, науково-дослідну та педагогічну діяльність, перелік публікацій вченого. Окремий розділ містить інформацію про проведення наукових заходів (до 2012 р.), присвячених пам'яті В. П. Колмакова [18].

Доцент Ілля Валентинович Михайлов – працював у складі обласного суду, Одеської юридичної школи,

директором Одеської філії Всесоюзного юридичного заочного інституту (ВЮЗІ). З 1973–1975 завідувач кафедри кримінального права, процесу і криміналістики юридичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова, потім – доцент кафедри.

Професор Євген Васильович Додін – правознавець, доктор юридичних наук, Заслужений діяч науки і техніки України – очолював кафедру кримінального права, процесу і криміналістики ОДУ ім. І. І. Мечникова з 1975 по 1980 роки. Сферою наукових інтересів вченого була і адміністративна деліктологія, митне та морське право тощо [10, с. 4].

З 1980 року завідувачем кафедри кримінального права, процесу та криміналістики ОДУ ім. І. І. Мечникова був Леонід Васильович Багрій-Шахматов – заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор. З 1997 року – завідувач кафедри кримінального права Одеської державної юридичної академії (ОДЮА), з 2000–2009 роки – завідувач кафедрою кримінального та адміністративного права і проректор з навчально-методичної роботи в галузі правознавства Одеського національного морського університету.

Як зазначає В. О. Туляков: «Саме роботи Л. В. Багрій-Шахматова стали основою формування новітніх підходів до характеристики кримінальних правовідносин, концепту кримінального правопорушення та реакції на нього з боку суспільства у вигляді диференційованих за ступенем нормативного вираження та динамічної характеристики форм реалізації кримінальної відповідальності» [32, с. 301].

У 1991 році рішенням ради університету була відокремлена кафедра кримінального процесу та криміналістики. На цьому етапі розвиток криміналістичної наукової школи забезпечують наукові дослідження професорів І. В. Постіки, доцентів В. В. Тіщенко (завідувач кафе-

дри), М. М. Шульги, Ю. П. Аленіна, В. О. Комахи [26, с. 121–123].

Вагомий внесок у становленні одеської криміналістичної наукової школи зробив експерт-криміналіст, професор Ігор Володимирович Постіка. До 1967 року він працював в Одеській науково-дослідній лабораторії судової експертизи, а з 1967 року займався науково-педагогічною діяльністю на юридичному факультеті (з 1993 р. – Юридичний інститут) ОДУ ім. І. І. Мечникова. У 1991 році він захистив докторську дисертацію за темою «Основні проблеми криміналістичної науки, розкриття й розслідування злочинів у східноєвропейських країнах». Продовж 1998-2002 років був проректором з наукової роботи та професором кафедри криміналістики Одеської державної юридичної академії. Ключовими напрямками його наукових досліджень була криміналістика зарубіжних країн, методика розслідування окремих видів злочинів, криміналістична експертиза, криміналістична кібернетика, судова фотографія [31, с. 423–424]. У 2002 році професором І. В. Постікою було видано монографію «Судебная (криминалистическая) фотография: теория и практика». Того ж року його учениця Лариса Ігорівна Аркуша захистила кандидатську дисертацію на тему «Основи методики виявлення й розслідування організованої злочинної діяльності за наявності корумпованих зв'язків».

Відомий вчений, педагог, практик, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України Юрій Павлович Аленін представник наукової школи кримінального процесуального права [14] та одеської криміналістичної школи [3]. Серед основних напрямів його наукових досліджень є проблеми розслідування тяжких злочинів, слідчі (розшукові) дії та їх провадження, початок кримінального провадження, запобіжні заходи у кримінальному процесі, загальні умови

досудового розслідування, закінчення досудового розслідування. Слід зазначити, що у серії «Вчені Національного університету «Одеська юридична академія» був підготовлений бібліографічний покажчик «Аленін Юрій Павлович» (2016), присвячений науково-дослідницькій та педагогічній діяльності відомого правознавця, провідного вченого України у сфері кримінального процесу та криміналістики [1].

Доцент Микола Миколайович Шульга очолював науково-технічний відділ управління МВС у Миколаївській області (нині Миколаївський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України), потім став начальником науково-технічного відділу (у подальшому – експертно-криміналістичного відділу) Управління внутрішніх справ в Одеській області. З 1985 року переходить на викладацьку роботу на юридичний факультет ОДУ ім. І. І. Мечникова, з 1997 року здійснює педагогічну діяльність в Одеській державній юридичній академії. Основними напрямками наукової діяльності були розробка та удосконалення експертних технологій, ідентифікація конкретних екземплярів колючо-ріжучих знарядь шляхом медико-криміналістичних досліджень [34, с. 3].

Доцент Володимир Олександрович Комаха досліджував проблеми використання криміналістичної техніки і спеціальних знань у розслідуванні злочинів; аналізував сучасні проблеми техніко-криміналістичного дослідження документів. У колі його інтересів також були історичні аспекти та перспективи розвитку криміналістичних обліків.

Історія становлення криміналістики, судово-експертних установ, вищих закладів освіти з підготовки кадрів та вивчення наукової спадщини вчених-криміналістів України стали окремим об'єктом дослідження вченого. Основні роботи В. О. Комахи щодо вивчення формування української криміналістичної наукової

школи: «Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України (за матеріалами перших двох етапів становлення та розвитку Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз 1914–1941 рр.)» (2002), «Щодо планів заснування вітчизняної судової фотографо-дактилоскопічної лабораторії на початку ХХ ст.» (2003), «Становлення і розвиток інституту прокурорів-криміналістів в Україні» (2003), «Засновники перших державних багатопрофільних судово-експертних установ в системі Міністерства юстиції України (До 90-річчя Київського і Одеського НДІСЕ та 80-річчя Харківського НДІСЕ)» (2003), «Піонери криміналістичної думки на півдні України (До 90-річчя заснування Одеського НДІСЕ)» (2005), «Судово-експертні установи в системі Міністерства оборони України» (2005), «Перші вітчизняні криміналістичні установи» (2007), «До питання стосовно хронології створення окремих криміналістичних установ» (2008).

Певним підсумком діяльності та співпраці вчених можна вважати виокремлення криміналістичної наукової школи, заснованої відомим вченим-криміналістом, доктором юридичних наук, професором Віктором Павловичем Колмаковим. Історія формування цієї наукової школи пов'язана з періодом та етапами розвитку криміналістики в Україні, який охоплює події з кінця ХІХ до 70-х років ХХ століття [22, с. 32–34].

З 1998 року наукові заходи, присвячені ювілею з дня народження професора Віктора Павловича Колмакова (1913–1973) проводились колективом кафедри криміналістики університету під керівництвом професора В. В. Тіщенка. Зазначені наукові заходи стали важливими подіями в історії криміналістики, зокрема дослідники приймали участь у роботі Всеукраїнських наукових читань з кримінальної юстиції, присвячених пам'яті профе-

сора В. П. Колмакова (проводились у 2010, 2011, 2012, 2015 роках). Здобувачі та аспіранти закладів вищої освіти України навчалися та змагалися у Всеукраїнській школі з кримінальної юстиції ім. В. П. Колмакова (2016, 2017 рр.). Аналізуючи збірники матеріалів цих заходів, слід зауважити, що одним із напрямків науково-дослідної роботи вчених були, по-перше, дослідження життя та діяльності професора В. П. Колмакова [31, с. 418–422, 425–431; 9; 17; 16; 33] та багато інших публікацій, які присвячені дослідженню наукової спадщини та особистості вченого, професора В. П. Колмакова. По-друге, виокремлення криміналістичної наукової школи, заснованої професором В. П. Колмаковим.

Висновки. З наведеного дослідження ми бачимо, що українська криміналістична наукова школа характеризується наявністю різних наукових шкіл, яким притаманні свої особливості. Сьогодні в Україні функціонують: Всеукраїнська криміналістична наукова школа з кримінальної юстиції; регіональні криміналістичні школи, зокрема одеська; інші криміналістичні наукові школи (іменні та тематичні). У свою чергу, Одеська школа права об'єднує наукові школи за галузевим спрямуванням, зокрема одеську криміналістичну школу, яка почала своє формування приблизно з 1913 року, разом з ухваленням рішення про заснування в Одесі кабінету науково-судової експертизи. Тоді, у витоків цього науково-дослідного центру стояли 4 особи, які зуміли його зберегти в умовах революційних потрясінь. У жовтні 1925 р. кабінет було перейменовано на Інститут науково-судової експертизи, але проблема подальшого розвитку самої криміналістичної школи обумовлювалась відсутністю університетської підтримки у місті та вульгарними експериментами у сфері освіти та науки в УСРР у цілому.

На відміну від історичної науки, криміналістика у 30–50-х роках ХХ ст. постраждала трохи менше, але жданівські чистки не обійшли і криміналістів. В атмосфері постійної підозри і наклепів, з мізерними зарплатами вчені НДЛСЕ продовжували свою діяльність у повоєнній Одесі. Через втрату своєї наукової потужності ОНДЛСЕ важко було продовжувати наукові дослідження, але попит на них лишався величезним через посилення бандитизму. Ситуація з підготовкою професійних кадрів лишалась критичною між 1944 по 1947 роки, коли вчені ОНДЛСЕ почали читати лекції з криміналістики в Одеській юридичній школі та були залучені до відродження юридичного факультету в ОДУ. Досвід науково-педагогічної діяльності О. Кравцова – директора ОНДЛСЕ за підтримки малочисельної групи вчених юристів у 1947 році дозволив відновити на початковому етапі не тільки заняття з криміналістики, а і роботу першої з відновлених кафедр на юридичному факультеті – Теорії та історії держави і права.

На виявлених матеріалах ДАОО нами було встановлено, що стабілізація у розвитку криміналістичної науки в Одесі у повоєнні часи ускладнювалась цілою низкою політичних рішень керівництва СРСР та комуністичної партії у 50-х роках ХХ століття. Продовження експериментів в освітній сфері негативно позначились на процесі нормалізації розвитку криміналісти як науки так і навчальної дисципліни. Окрім того, Одесі відводилась роль периферійного міста, що не сприяло спрямуванню туди талановитих вчених, як наприклад, до Києва чи Харкова. Частково ситуація змінилась з черговим відновленням роботи юридичного факультету при ОДУ та з активізацією там наукових досліджень в галузі криміналістики.

Наступну сторінку в історії формування одеської криміналістичної школи ми пов'язуємо зі здобуттям України незалежності. У 1991 році

рішенням ради ОДУ була відокремлена кафедра кримінального процесу та криміналістики. На цьому етапі розвитку криміналістичної наукової школи забезпечували такі науковці, як: І. В. Постіка, В. В. Тіщенко, М. М. Шульга, Ю. П. Аленін, В. О. Комаха та інші. Певним підсумком діяльності названих нами вчених можна вважати виокремлення криміналістичної наукової школи, заснованої відомим вченим-криміналістом, доктором юридичних наук, професором Віктором Павловичем Колмаковим. Здобутки зазначених вчених та їх учнів стали основою для подальшого розвитку цієї школи вже в умовах подальших трансформацій університету, особливо після заснування Одеської державної юридичної академії.

Також доцільно зазначити, що виокремлення криміналістичної наукової школи створює можливість спостерігати розвиток криміналістичної науки на різних етапах її становлення з точки зору авторських концепцій, тобто наукової спадщини вчених. Погляди, ідеї, теорії, практичний досвід науковців є, водночас, відтворенням суспільно-юридичних подій, втіленням результатів інтелектуальної і творчої діяльності вчених, пізнанням значимості зв'язків тематичних напрямлень – можуть бути описані в майбутніх історико-правових та бібліографічних дослідженнях української криміналістичної наукової школи. Крім того, публікації українських вчених формують бібліографічну модель розвитку науки «Криміналістики» та окремих тем криміналістичних досліджень. Отже, сьогодні ми можемо казати про існування Одеської криміналістичної школи, яка об'єднала зусилля і досвід багатьох вчених і практиків різних установ, а сучасним центром підготовки молодих фахівців криміналістів став Національний університет «Одеська юридична академія».

У статті було продемонстровано, що українська криміналістична наукова школа містить такі структурні елементи як об'єднання вчених у формі криміналістичних наукових шкіл, а саме регіональних, тематичних, іменних та дослідження криміналістичних проблем. З'ясовано, що її розвиток мав цілу низку особливостей, пов'язаних як з науковими так і з політичними факторами. Спираючись на архівні матеріали було уточнено інформацію стосовно відновлення функціонування Одеської науково-дослідної лабораторії судових експертиз та проілюстровано специфіку науково-педагогічної діяльності її науковців. У перше було доведено факт викладання криміналістики, як окремої дисципліни, із визначенням осіб викладачів в Одеській юридичній школі у період 1944–1953 років. Також було здійснено частковий аналіз юридичної бібліографії відповідно теми дослідження, як джерел систематизованої інформації, які відображають рівень потенціалу наукових досліджень вчених одеської криміналістичної школи.

Було зроблено висновок, що українська криміналістична наукова школа характеризується наявністю різних наукових шкіл, яким притаманні свої особливості. Сьогодні в Україні функціонують: Всеукраїнська криміналістична наукова школа з кримінальної юстиції; регіональні криміналістичні школи, зокрема одеська; інші криміналістичні наукові школи (іменні та тематичні). У свою чергу, Одеська школа права об'єднує наукові школи за галузевим спрямуванням, зокрема одеську криміналістичну школу.

Наведений історичний екскурс демонструє нам яскраву динаміку виникнення та розвитку Одеської криміналістичної школи. З 1914 року у складі Одеського кабінету наукової судової експертизи

працювало лише 4 фахівця, сьогодні ми можемо казати про створення Одеської криміналістичної школи, яка об'єднала зусилля і досвід багатьох вчених і практиків різних установ та їх учнів. Також відзначено, що сучасним центром підготовки фахівців криміналістів став Національний університет «Одеська юридична академія», який не тільки зберігає старі традиції цієї школи, а й сприяє подальшому розвитку криміналістики.

Ключові слова: історія криміналістики, одеська криміналістична школа, Національний університет «Одеська юридична академія», В. П. Колмаков, В. В. Тіщенко, юридична бібліографія.

Yefremova N., Korniienko I., Yelenych S. To question of becoming of Odesa criminalistics school in the XX – beginning of the XXI century

The article demonstrated that the Ukrainian forensic scientific school contains such structural elements as the unification of scientists in the form of forensic scientific schools, namely regional, thematic, nominal and research of forensic problems. It was found that its development had a number of features associated with both scientific and political factors. Based on archival materials, information about the resumption of the functioning of the Odessa Forensic Research Laboratory was clarified and the specifics of the scientific and pedagogical activities of its scientists were illustrated.

In the first, the fact of teaching criminology as a separate discipline was proven with the identification of teachers at the Odessa Law School in the period 1944–1953. A partial analysis of the legal bibliography was also carried out according to the research topic as a source of systematized information reflecting the level of scientific research

potential of scientists of the Odessa criminological school.

It was concluded that the Ukrainian forensic scientific school is characterized by the presence of different scientific schools, which have their own characteristics. Today in Ukraine there are: All-Ukrainian Forensic Scientific School of Criminal Justice; regional forensic schools, including Odessa; other forensic scientific schools (nominal and thematic). In turn, the Odessa School of Law unites scientific schools in industry areas, in particular, the Odessa School of Forensics.

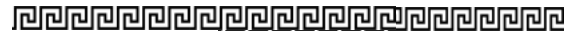
The given historical excursion shows us the vivid dynamics of the emergence and development of the Odessa forensic school. Since 1914, only 4 specialists have worked as part of the Odessa Scientific Forensic Science Office; today we can talk about the creation of the Odessa Forensic School, which united the efforts and experience of many scientists and practitioners from various institutions and their students. It was also noted that the National University “Odessa Law Academy” has become a modern center for training criminologists, which not only preserves the old traditions of this school, but also contributes to the further development of criminology.

Key words: forensic scientific schools in Ukraine, history of criminology, Odesa Forensic School, National University «Odesa Law Academy», V.P. Kolmakov, V.V. Tishchenko, legal bibliography.

Література

1. Алєнін Юрій Павлович : біобібліогр. покажч. / уклад.: Т. М. Стефанчишена, С. І. Єлєнич ; Нац ун-т «ОЮА», наук. б-ка. Одеса : Юрид. літ., 2016. 104 с.

2. Біографія першого відповідального редактора збірника В. П. Колмакова. Криміналістика і судова експертиза : міжвідом. наук.-метод. зб. / Київ. НДІ судових експертиз. Київ, 2015. Вун. 60. С. 9–13.

3. Бондар В. С. Юрій Павлович Аленін – фундатор методу криміналістичного аналізу в Україні. Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна (м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2021. С. 218–232.

4. ДАОО. Ф. 6762. Оп. 1. Спр. 1. Річний звіт Од. ІНСЕ за 1927–1928 рік.

5. ДАОО. Ф. 6762. Оп. 1. Спр. 11. Протоколи засідання Вченої ради ОІНСЕ. Арк. 3–10, 20–21, 23–28а, 33.

6. ДАОО. Ф. Р 3432. Оп. 1. Спр. 1: Постанова РНК УРСР про організацію юридичних шкіл... Арк. 4.

7. ДАОО. Ф. Р 3432. Оп. 1. Спр. 10. Звіт про роботу ОЮШ за 1945–46 н. р.

8. ДАОО. Ф. Р 3432. Оп. 1. Спр. 2. Наказ № 26 Про зарахування до ОЮШ викладачів з 5.10.1944 р. С. 23.

9. Додін Є. В. Використання ідей В. П. Колмакова про роль і значення криміналістичної ідентифікації в реалізації митної справи. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2008. Вип. 44. С. 13–17.

10. Додін Євген Васильович : біобібліогр. покажч. / уклад. Л. А. Таран ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», наук. б-ка. 2-ге вид., переробл. і допов. Одеса : Юрид. літ., 2011. 120 с.

11. Єфремова Н. В., Корнієнко І. В. Проблеми відродження юридичної освіти в Одесі у 1944–1953 роках. SCIENTIA : Collection of Scientific Papers. Chicago, 2023. 03 Februar. P. 92–95. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/709>

12. Железняк М., Шушківський А., Гутник Л. До проблеми укладання біобібліо- та бібліографічних довідкових видань про діячів науки. Енциклопедичний вісник України. 2014. Ч. 4–5. С. 13–27.

13. Історія Одеської школи права : навч.-метод. посіб. / М. Р. Аракелян, О. В. Горяга, Н. В. Єфремова, І. В. Корнієнко, Т. О. Остапенко, Л. О. Попсуєнко, Я. В. Шевчук. Вид. 2-ге, випр. та допов. Одеса : Фенікс, 2018. 390 с.

14. Іщенко А. В., Ляшенко Д. А. Професор Аленін Юрій Павлович – один із фундаторів одеської наукової школи кримінально-процесуального права. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства :

матеріали. Всеукр. н.п.к., прис. 70-річчю д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна (21.04.2017 р., м. Одеса) / Нац. ун-т «ОЮА». Одеса, 2017. С. 11–21.

15. Іщенко Д. А. Формування наукових шкіл у криміналістиці. Право і суспільство. 2013. № 3. С. 145–151.

16. Карпенко Г. Л. Використання положень В. П. Колмакова про місце експертизи в установленні істини в митній справі. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / Нац. ун-т «ОЮА». Одеса, 2008. Вип. 44. С. 67–71.

17. Клименко Н. І. В. П. Колмаков – видатний криміналіст, відомий дослідник і викладач. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / Нац. ун-т «ОЮА». Одеса, 2008. Вип. 44. С. 7–13.

18. Колмаков Віктор Павлович (1913–1973) : біобібліогр. покажч. / уклад. С. І. Єленич ; н. ред. В. Тищенко ; Нац. ун-т «ОЮА». Одеса : Юр. літ., 2013. 88 с.

19. Комаха В. О. Макаренко Микола Прокопович – один із фундаторів і перший керівник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз (до 100-річчя з дня заснування Одеського НДІСЕ). Юридичні записки. 2013. № 1. С. 161–168.

20. Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України (за матеріалами перших двох етапів становлення та розвитку Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз 1914–1941 рр.) : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2002. 512 с.

21. Криміналістика : підручник / Ю. Аленін, В. Тищенко, О. Ващук, Д. Цехан [та ін.] ; за ред. В. Тищенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.

22. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко [та ін.]. Київ : Центр учбов. літ., 2015. 544 с.

23. Макаренко М. П. Розслід справ про отруєння. Київ : Радян. будівництво, 1934. 64 с.

24. Наукова школа кримінальної юриспруденції. Правова еліта України [Електронний ресурс]. Київ : Логос Україна, 2018. URL: <http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=peu2018&load=ns18.html>

25. Научные школы: проблемы теории и практики : [монографія / В. И. Астахова, Е. В. Астахова, А. А. Гайков и др.] ;

под общ. ред. В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой ; Нар. укр. акад. Харьков : Изд-во НУА, 2005. 332 с.

26. Одеська державна юридична академія: історія і сучасність / голов. ред. С. В. Ківалов. Одеса : Юрид. літ., 1999. 248 с.

27. 170 років – зберігаємо традиції. 20 років – створюємо майбутнє / Нац. ун-т «ОЮА» ; [редкол.: С. В. Ківалов (голова) та ін. ; фот.: Г. О. Гарбузов та ін.]. Одеса : Юрид. літ., 2017. 558 с.

28. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1925. Отд. 1. № 70. С. 396.

29. Стаскевич Г. С. Сучасний стан наукових досліджень щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / Нац. ун-т «ОЮА». Одеса, 2016. Вип. 76. С. 172–178.

30. Степанюк Р. Л. Деякі перспективні напрями розвитку криміналістики в Україні. Форум права. 2017.

№ 5. С. 389–394. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

31. Тищенко В. В. Вибрані праці. Одеса : Вид. дім «Гельветика». 436 с.

32. Туляков В. О. Леонід Багрій Шахматов: вчений, вчитель, громадянин. Вісник асоціації кримінального права України. 2018. Т. 1, № 10. С. 299–307. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.10.161710>

33. Цимбал М. Л., Хоша В. В. Внесок професора В. П. Колмакова у розвиток харківської школи судової експертизи та криміналістики. Актуальні проблеми держави і права : зб. н. пр. / Нац. ун-т «ОЮА». Одеса, 2008. Вип. 44. С. 217–220.

34. Шульга Микола Миколайович : біобібліогр. покажч. / уклад. С. І. Єленич Єленич ; Нац. ун-т «ОЮА», наук. б-ка. Одеса : Юрид. літ., 2011. 47 с.

35. Юсупов В. В. Розвиток криміналістики в Київській, Одеській, Харківській наукових школах: головні етапи та персоналії. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2011. № 1(1). С. 143–150.

УДК 342.1:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.2>**Б. Карпінський,**

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом
Львівського національного університету імені Івана Франка

О. Карпінська,

кандидат юридичних наук,
адвокат

ЯВИЩЕ ПРАВОВОЇ БАЙДУЖОСТІ: ОСНОВИ Й НАПРЯМИ УНИКНЕННЯ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ В МИРНИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Постановка проблеми. Явище байдужості має достатньо специфічне значення у формуванні збалансованих правових взаємовідносин між людьми, оскільки через нього (тобто без проведення будь-яких дій), може проходити розбалансування й розмежування традиційних цінностей і втрати накопичених тисячоліттями загальнолюдських якостей (зокрема, співпереживання чи загроза життю). Так, на сучасному етапі у жорсткій боротьбі з державою-анексором (агресором), байдужість призводить до зниження збірних надходжень від конкретних людей (донатних зусиль), оскільки ті, що мали відповідні ресурсні можливості, вже втомились у тривалому переконанні інших допомагати та й самі мають обмежені засоби щодо цього (часто власної сім'ї). Однак, байдужість в еволюційному плані залишається на різних рівнях життєдіяльності людини досить консервативним станом. Властиво тому, виходячи з загрозливих наслідків при її синергічному прояві, явище байдужості має активно розрухуватись та відчутно нівелюватись. Зокрема, проблема байдужості має цілеспрямовано розглядатись як в законодавчому просторі України, так і світовому, оскільки планетарний простір стає

все більш глобалізованим й єдиним у товарно-комунікативному контексті. Практично прояви байдужості це не лише українська проблема, тобто байдужість людей через намагання пройти мимо при нападках на стороннього, нехтування інтересами іншого, орієнтація не втручатись у спірні питання, додатково стимулює нападників та агресорів ще до більш небезпечно-злочинних намірів, переходячи й на державний рівень. Об'єктивно, виходячи з означеного, дискусійний розгляд проблематики байдужості та логічне залучення її в конкретизацію окремих статей правової науки є доцільним. Зокрема, в різних аспектах правових актів, оскільки байдужість у правовому полі це, на жаль, передумова зміни ціннісних орієнтирів та накопичення більшого зла [1–6].

Стан дослідження проблеми.

В науковій літературі часто дискутуються питання, які стосуються тих чи інших проблемних питань розвитку держави чи людини. Так, у працях як вітчизняних науковців, серед яких – Д. Белов, Ю. Бисага, О. Водянніков, Г. Головач, Т. Дудаш, С. Євдокіменко, В. Ковальчук, О. Коцюруба, В. Лемак, Л. Луць, Р. Майданик, О. Макаренков, С. Максимов, О. Оверчук, Н. Оніщенко, М. Оніщук, Н. Пархо-

менко, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Рабінович, М. Савчин, Н. Сатохіна, О. Святоцький, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, так і зарубіжних – Д. Доран, Р. Дубі, М. Джаннакіс, Р. Гропас, П. Іглесіас-Родрігес, Л. Лорукі, Д. Мі, С. Парк, П. Сендс, Т. Снайдер, А. Тріандафіліду, В. Вейраух та ін., представлено правничо-управлінську сутність розвитку світу й господарчих систем, їх національні відмінності та узгодженість із генеральною стратегією держави; виділено загрози військової агресії з її злочинами проти людяності та геноцидом; охарактеризовано тенденційну зміну конституційної правосвідомості у бік піднесення національної ідеї, ідентичності й гідності українців в умовах воєнного стану; розглянуто характерні чинники обґрунтування прав людини через концепцію буттєвих прав і свобод людини (як явища, яке виникає та існує незалежно від держави) [1–3, 6–15].

Однак, незважаючи на вагому як кількість, так і фундаментальну значущість наукових публікацій, ще не сформовано узагальнено-академічний підхід до системного поєднання правового забезпечення і врахування характерних рис людей у реальних ситуаціях, зокрема, напрямів й засобів активізації патріотизму громадян в умовах війни. В цьому контексті пріоритетності набувають підходи, які взаємодоповнюють поєднують право з засадничими положеннями як управління, так і врахуванням конституційно-патріотичних можливостей громадян.

Об'єктивно, що на такі процеси можуть додатково накладатись ще швидкозмінні процеси, зокрема, політико-фінансові кризи чи воєнні дії. Практично, обмеженість результативних наукових праць за проблематикою розкриття байдужості через систему права та потреба і обумовили спрямованість цього дослідження.

Метою цієї статті є виділення сутності правової байдужості та ролі державотворчого патріотизму нації у змі-

нах в ній на різних рівнях; окреслення її базових принципів та завдань, виходячи з потреб прийняття зважених рішень у мирний та воєнний періоди.

Виклад основного матеріалу. *Байдужість* – це характерний психолого-емоційний стан, коли людина проявляє відсутність інтересу, емоційного відгуку чи зацікавленості у власному відношенні до певної ситуації, події, або іншої людини у суспільному просторі. Прийнято, що цей стан може обумовлюватись достатньо різними причинами, зокрема, втомленість, розчарування, втрата інтересу, або просто суб'єктивного бажання уникнути емоційного сплеску (впливу). Практично сутність байдужості полягає у відсутності активної участі або відповідної реакції на події чи реальну взаємодію з іншими. Означене може проявлятися через відсутність емоційних виявів, тобто характерному не виявленні певного інтересу чи взаємодії. Загалом, прояви байдужості можуть бути достатньо відмінними, включаючи як відсутність емоційних ознак, пасивність, відсутність реакції на зовнішні подразники, так і характерну відсутність бажання взаємодіяти або приймати участь у спільних роботах (заходах).

Виходячи з наведеного, можливо стверджувати, що *явище правової байдужості* пов'язується з відсутністю будь-якого інтересу, уваги чи відповідальності щодо врахування правових положень чи норм у конкретному контексті діяльності людини в суспільному просторі (табл. 1).

Можливо зазначити, що загальною рисою явища правової байдужості є відсутність відповідальності в особі щодо її бажання діяти в межах законодавчого поля. Виходячи з наведеного, правова байдужість може впливати на правопорядок, справедливість і рівень взаємодії між людьми у суспільному просторі. Правовими прикладами цього можуть бути конфліктні ситуації чисто як побутового характеру (зокрема, врахування

Таблиця 1

Базове сутнісне наповнення та прояв явища правової байдужості в процесній діяльності людини у суспільному просторі

Базові правові аспекти байдужості	Сутнісне наповнення	Характерний прояв
Відсутність знань про закони й права	Незнання чинних законів та відповідних правових положень	Нерозуміння власних прав та обов'язків, можливість порушення закону через незнання його вимог щодо ситуації
Недбалість щодо дотримання й виконання правових норм	Відсутність бажання дотримуватись або реальної мотивації виконувати правові норми у діяльності	Ігнорування або самовільне порушення законодавчих положень, норм, правил, тобто свідоме ухилення від власних обов'язків, які можуть системно впливати на ефективність результату
Байдужість до дотримання правопорядку	Відсутність інтересу до збереження правопорядку й стабільності, які забезпечуються та регулюються правовими нормами	Ігнорування правничих норм чи загальноприйнятих правил без відчуття характерної особистої відповідальності, тобто загальна байдужість до прояву негативних ситуативних наслідків для суспільства загалом чи інших осіб
Власне дистанціювання та неучасть у правовому процесі	Відсутність бажання брати участь у правовому процесі або вирішенні конфліктних ситуацій відповідно до чинного законодавства	Відмова від власної участі у судових процесах, відсутність інтересу до врегулювання конфліктних ситуацій шляхом проведення правового аналізу й цілеспрямованого застосування законних засобів.

Джерело: сформовано авторами

черговості біля пішохідних переходів на автомобільних шляхах, суперечках у магазинах й базарах, не звертання уваги на домашнє насильство), так і вищого рівня (зокрема, міжкордонних потрясіннях).

Більш значущим рівнем явища правової байдужості порівняно з її рівнем конкретної особи проходить за її зниження в державотворчому патріотизмі нації (ДТПН). Підкреслимо також, що державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на

основі використання двох підходів: якісного та кількісного (податкового) [4, с. 30–33; 5, с. 8–9].

Доцільно зазначити, що правова байдужість у ДТПН може мати характерні прояви, які вказують на відсутність уваги, інтересу або відповідальності національної спільноти щодо правових аспектів, зокрема:

– ігнорування або порушення конституційних основ, то в цьому аспекті цей прояв полягає у нецікавості або неповазі до базових положень конституції, яка визначає основні принципи й цінності національної держави;

– байдужість до прав людини та громадянських свобод, за неї постає відсутність реакції на порушення прав людини, нецікавість щодо забез-

печення пріоритетності захисту громадянських свобод й прав;

– невідповідальність перед законом, постає у відсутності відповідальності перед законом, ігнорування його вимог й обхід чинних правових норм;

– байдужість до участі у державотворчих процесах, проходить через не відчуття необхідності або байдужість до участі в політичному житті, вираження своєї волі за проведення виборів та інших громадянських діях;

– ігнорування або неповага до інститутів правосуддя, полягає у певній відсутності поваги до судової системи, відсутності довіри до правосуддя і рішень судових органів;

– небажання дотримуватися законів і норм, у цьому аспекті байдужість до пріоритету того, щоб жити відповідно до закону та дотримуватися правових положень й норм.

Означенні прояви явища правової байдужості в системі впливатимуть на стабільність, розвиток і єдність нації, оскільки вони свідчать про характерну відсутність уваги та обмеженого залучення громадян до реалізації правових процесів й норм. На відміну від цього, заходи щодо подолання загрози правової байдужості через активізацію ДТПН можуть цілеспрямовано включати освіту, інформаційні кампанії та зміцнення правової культури в суспільному просторі.

Зазначимо, що інтегральна оцінка проявів явища правової байдужості у системі ДТПН може включати низку критеріїв й методів, зокрема:

– аналіз загальної правової обізнаності населення, проходить через проведення системних опитувань і досліджень, щоб визначити рівень знань громадян про конституційні принципи, основні закони й права людини;

– спостереження за участю у громадянських процесах, забезпечується визначенням рівня участі громадян у виборчих процесах, публічних обговореннях, громадянських об'єднаннях тощо;

– аналіз відношення до правосуддя, проходить через оцінку довіри населення до судової системи, визначення частоти порушень закону та ставлення громадян до рішень суду;

– вивчення рівня дотримання законів, забезпечується аналізом ступеня виконання громадянами правових норм, виявлення фактів порушення законів та вивчення причин цього;

– оцінка участі у громадянському вихованні, обумовлюється аналізом програм громадянського виховання в освітніх закладах і рівня усвідомлення національних цінностей та правових принципів;

– моніторинг медіа та громадської думки, проходить через спостереження за тоном і спрямованістю медіа, виявлення наявності або відсутності обґрунтувань й обговорень правових питань у громадській думці;

– оцінка участі у громадянському житті, забезпечується аналізом рівня активності громадян у громадських ініціативах, благодійної діяльності, громадських об'єднаннях тощо.

Властиво наведенні оцінювальні методи доцільно комбінувати для отримання комплексної картини рівня правової байдужості в ДТПН. Окрім того, важливо також враховувати контекст, історичні та культурні особливості формування суспільного простору при цілеспрямованій оцінці цього аспекту права.

Однак, недостатньо лише оцінити рівень прояву явища правової байдужості у ДТПН необхідно реалізовувати різноманітні підходи й заходи, щоб його змінювати в позитивну сторону (тобто цілеспрямовано впливати на нього), забезпечуючи активізацію правової обізнаності, відповідальності та участі громадян у житті держави (рис. 1).

Доцільно підкреслити, що окреслені заходи щодо зміни рівня правової байдужості впливають на кінцевій стадії на формування активного, а з тим й законслухняного суспіль-

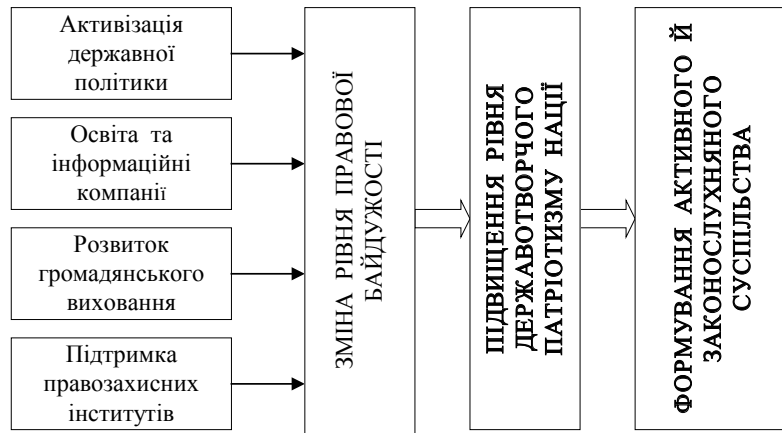

Рис. 1. Спрямованість комплексних заходів на зміну рівня правової байдужості у системі державотворчого патріотизму нації

Джерело: розроблено авторами

ства з високим рівнем прояву ДТПН. Зокрема, активізація державної політики в цьому контексті полягає в розробці та реалізації ефективних державних програм з підвищення правової культури і конкретизації участі громадян у публічному управлінні та адмініструванні. Через освіту й інформаційні компанії впроваджуються ефективні навчальні програми, які охоплюють правові аспекти та громадянську відповідальність, формуючи обізнаність щодо прав і обов'язків громадян. Розвиток громадянського виховання у своїй основі базується як на активізації вивчення статей конституції, правових основ та громадянських цінностей через організацію тренінгів й семінарів з питань правової обізнаності, так і на стимулюванні й підтримці громадянських ініціатив та активних груп, спрямованих на вирішення правових питань та загальному підвищенні законслухняності суспільства. Забезпечуються також можливості підтримки громадянської активності, тобто розширення участі громадян у прийнятті управлінських рішень через громадянські форуми й інші форми демократичного впливу.

В контексті підтримки правозахисних інститутів пріоритетом стає цілеспрямоване зміцнення незалежності та ефективності правозахисних організацій для забезпечення захисту прав громадян у процесі розвитку держави. До цієї системи заходів залучаються й інформаційні канали, забезпечуючи зрозумілість подання та поширення інформації про права й обов'язки громадян, а також відповідну популяризацію прикладів активної громадянської участі у державотворчих процесах.

Дані підходи та заходи варто враховувати в розробці стратегії зниження (унікнення) правової байдужості та цілеспрямованого підвищення рівня правової свідомості у нації, тобто реалізації активізаційних напрямів ДТПН. Тут фундаментальне значення відіграють сприятливі умови для того, щоб громадяни відчували свою першочергову роль у формуванні як правової культури, так і управління державою, виходячи з потреб й особливостей процесних шляхів її розвитку.

Певні відмінності у регуляторних можливостях зміни рівня правової байдужості, а з тим й активі-

зації ДТПН спостерігаються за умов дії мирного та воєнного часу. Так, умови мирного часу в цьому контексті більше акцентують увагу на інформації та освітніх програмах, щоб виробляти ґрунтовні знання для того, щоб приймати участь в обговоренні проблемних питань і виробленні необхідних рішень. Водночас умови воєнного стану обумовлюють,

насамперед, жорстку потребу в захисті конституційних основ та базових цінностей через активізацію системи ДТПН і мобілізаційне залучення громадян до військової й правозахисної діяльності (табл. 2).

Належне ресурсне забезпечення й оперативність проведення цих заходів, особливо в умовах воєнного стану як показує практика України,

Таблиця 2

Базові напрями зміни рівня правової байдужості щодо системи державотворчого патріотизму нації в мирний та воєнний часи

Базовий напрям	Змістове наповнення
<i>Мирний час</i>	
Освіта й інформаційна компанія	– Реальне запровадження ефективних програм освіти, які безпосередньо включають системний аналіз й вивчення фундаментальних основ правової системи, прав людини та громадянських обов'язків; – проведення інформаційних кампаній, що пояснюють важливість дотримання законів та логіку розуміння їхнього впливу на суспільство, виходячи з потреби й життєвих інтересів становлення законотворчого суспільного середовища
Громадянська участь	Стимулювання й заохочення громадянської участі у прийнятті рішень на місцевому рівні, в тому числі через публічні обговорення та громадські консультації
Підтримка правозахисту	Створення та підтримка організацій, що діють як у сфері правозахисту, так і наданні правової освіти
<i>Воєнний стан</i>	
Доступ до інформації	Забезпечення широкого доступу до об'єктивної та достовірної інформації про стан справ та воєнні збурення
Важливість дотримання законів в умовах воєнного стану	Здійснення цілеспрямованих кампаній, щоб конкретно наголосити на оптимальності й важливості дотримання законів та прав людини, навіть в умовах загострення кризових ситуацій й проведення воєнних дій
Підтримка правозахисту в умовах війни	Програмне формування та належна підтримка механізмів правозахисту, які можуть виявитися пріоритетно важливими в умовах воєнного стану
Гуманітарні аспекти	Акцент на гуманітарних аспектах та захисті прав населення, особливо уразливих груп, включаючи внутрішньо переміщених осіб й біженців
Підтримка ветеранів	Розробка комплексних програм підтримки для ветеранів, включаючи їхнє правове, медичне та соціальне забезпечення
Громадянське суспільство	Залучення громадських організацій та ініціатив до спільних зусиль із публічною владою для захисту прав громадян у часи військових трансформацій.

Джерело: сформовано авторами

вимагає взаємодії та співпраці всіх рівнів публічної влади, бізнесу, громадянського суспільства і міжнародних партнерів. Зокрема, сповільнення темпів реалізації захисного процесу призводить до жорстких втрат, саме тому: війна не місце для прояву правової байдужості в системі функціонування ДППН.

Сучасна стратегіологія формування та ефективності проведення змін у правовій байдужості в системі державотворчого патріотизму нації за мирного та воєнного періодів включає

конкретні елементи її побудови із відповідним правореґулюючим навантаженням (табл. 3).

Системний підхід до виділення правової байдужості у праві дозволяє вичленити певні проблемні аспекти, котрі стратегіологічно впливатимуть на рівень ДППН за мирного та воєнного періодів. Виходячи з специфіки негативності прояву правової байдужості на різних рівнях, починаючи від окремого індивідуума та завершуючи державою, необхідно передбачати її формування й вчасно реагувати на неї

Таблиця 3

Елементи стратегіології ефективності змін щодо правової байдужості у системі державотворчого патріотизму нації в мирний та воєнний періоди

Елементи стратегіології	Періоди	
	Мирний	Воєнний
Аналіз ситуативної проблеми	Виділення проблеми та проведення комплексного аналізу рівня правової байдужості в суспільстві	Аналіз психологічного стану суспільства та його готовності приймати необхідні зміни в умовах війни
	Визначення базових чинників, які реально впливають на ставлення громадян до правових норм	Оцінка впливу військових подій на правові засадничі норми та можливості реалізації дієвих правозахисних механізмів
	Комплексна оцінка освітнього рівня населення та розуміння ними значення конкретних правових аспектів у державі	
Освітні та інформаційні заходи	Розробка та впровадження програм освіти щодо прав і громадянської відповідальності на різних рівнях	Збір й надання об'єктивної інформації про ситуацію та важливість дотримання законів в умовах воєнного стану
	Організація і проведення інформаційних кампаній щодо пріоритетності дотримання законів та реальної підтримки правозахисних ініціатив	Виділення й здійснення психологічних програм для підтримки громадян у жорсткі часи та мотивація дотримання законів
Громадянська участь та підтримка	Активне залучення громадян до процесів прийняття рішень через консультації, громадські форуми та інші форми участі	Залучення громадян до різних благодійних і гуманітарних ініціатив для підтримки військовослужбовців та їх родин
	Формування реальних умов для взаємодії громадян із правозахисними організаціями та правоохоронними органами	Створення платформ для дієвого обговорення та вирішення правових питань, пов'язаних з умовами воєнного стану

Продовження таблиці 3

Підтримка правового захисту	Дієвий розвиток та підтримка системи правозахисту щодо захисту прав громадян і вирішення правових питань	Належне забезпечення доступу до правозахисних органів та служб, відповідних механізмів у воєнних умовах
	Активізація уваги держави до правового захисту громадян за її межами, зокрема, до тих, що потрапили в міждержавне правове поле чи скрутне становище (торгівля живим товаром, фальшування грошей, валютні махінації, перевезення наркотиків, вивіз національних цінностей тощо)	Моніторинг порушень прав людини та вжиття конкретних заходів для їх запобігання
Стимулювання громадської активності	Вчасна підтримка та стимулювання громадянських ініціатив у сфері правозахисту й активного громадянства	Належне сприяння прояву громадянської активності в умовах воєнного стану через різноманітні програми й заходи.
	Розробка комплексних програм для стимулювання громадської активності у справах чинного законодавства.	

Джерело: сформовано авторами

(зокрема, в умовах воєнного стану), оскільки внутрішня байдужість, нібито й певна нейтральність, за конкретних ситуацій не оптимальний варіант забезпечення конкурентоспроможності у ринковому середовищі.

Характеризуючи явище правової байдужості як відсутність інтересу, брак зацікавленості або відмову взяти участь у правовій справедливості чи дотриманні законів підкреслимо, що вона має певні відмінності на рівні громадянина чи загалом держави з позиції ДТПН. Так, на рівні громадянина його правова байдужість проявляється у відсутності зацікавленості у власних правах та обов'язках, ухиленні від голосування, неповагою до законів й правопорядку. В свою чергу, державотворчий патріотизм громадянина може виявлятися у внеску в суспільне життя, активній громадянській участі, підтримці ідеї правової держави та розвитку правової свідомості серед громадян. На рівні ж

держави її правова байдужість проявляється у недостатньому контролі за дотриманням законів, недостатньому відгуку на правові порушення, або недостатньому застосуванні справедливості. Водночас державотворчий патріотизм держави включає в себе створення та забезпечення ефективної системи правосуддя, захист прав і свобод громадян, а також дотримання державою власних законів й міжнародних зобов'язань. Тобто: державотворчий патріотизм на рівні громадянина проявляється в активній участі у суспільному житті і дотриманні правових норм, тоді як на рівні держави означене проявляється у впровадженні та захисті правових інститутів для забезпечення справедливості й правопорядку.

Висновки. Нівелювання уваги до оточуючого стану та прояви байдужості це не лише українська проблема, тобто байдужість людей через намагання пройти мимо при нападках

на стороннього, нехтування інтересами іншого, орієнтація не втручатись у спірні питання, додатково стимулює нападників та агресорів ще до більш небезпечно-злочинних намірів, переходячи й на державний рівень. Властиво, проблематика правової байдужості має цілеспрямовано розглядатись як в законодавчому полі України, так і міжнародному праві, оскільки планетарний простір стає все більш глобалізованим й єдиним у товарно-комунікативному контексті, торкаючись й прояву цього явища. Об'єктивно, виходячи з означеного, дискусійний розгляд проблематики байдужості та логічне залучення її в конкретизацію окремих статей правової науки є доцільним. Зокрема, в різних аспектах правових актів, оскільки байдужість у правовому полі це, на жаль, передумова зміни ціннісних орієнтирів та накопичення більшого зла у конкретному середовищі життєдіяльності. Воєнний стан стає граничною межею щодо байдужості, оскільки концентрує увагу на обов'язку громадянина та відчутно впливає на конституційні права й гідність людини. Державотворчий патріотизм нації виводить людину із стану правової байдужості, тобто нехтування й втрати інтересу до потреб оточуючих, зберігаючи загальнолюдський пріоритет поваги й розвитку.

Вперше синтезовано основи явища правової байдужості з відповідним інструментарним апаратом. Так, явище правової байдужості пов'язується з відсутністю будь-якого інтересу, уваги чи відповідальності щодо врахування правових положень чи норм у конкретному контексті діяльності людини в суспільному просторі. Побутова байдужість людей через намагання пройти мимо при нападках на стороннього, нехтування інтересами іншого, орієнтація не втручатись у спірні питання, додатково стимулює нападників та агресорів

ще до більш небезпечно-злочинних намірів, переходячи й на державний рівень.

Зокрема, на рівні громадянина його правова байдужість проявляється у відсутності зацікавленості у власних правах та обов'язках, ухиленні від голосування, неповагою до законів й правопорядку. В свою чергу, державотворчий патріотизм громадянина може виявлятися у внеску в суспільне життя, активній громадянській участі, підтримці ідеї правової держави та розвитку правової свідомості серед громадян. На рівні ж держави її правова байдужість проявляється у недостатньому контролі за дотриманням законів, недостатньому відгуку на правові порушення, або недостатньому застосуванні справедливості. Водночас державотворчий патріотизм на рівні держави включає в себе створення та забезпечення ефективної системи правосуддя, захист прав і свобод громадян, а також дотримання державою власних законів й міжнародних зобов'язань. Тобто: державотворчий патріотизм на рівні громадянина проявляється у активній участі у суспільному житті і дотриманні правових норм, тоді як на рівні держави означене проявляється у впровадженні та захисті правових інститутів для забезпечення справедливості й правопорядку.

Воєнний стан стає граничною межею щодо правової байдужості, оскільки концентрує увагу на обов'язку громадянина та відчутно впливає на конституційні права й гідність людини. Державотворчий патріотизм нації виводить людину із стану правової байдужості, тобто нехтування й втрати інтересу до потреб оточуючих, зберігаючи загальнолюдський пріоритет поваги й розвитку.

Проблематика правової байдужості має цілеспрямовано розгляда-

тись як законодавчому полі України, так і міжнародному праві, оскільки планетарний простір стає все більш глобалізованим й єдиним у товарно-комунікативному контексті, торкаючись й прояву цього явища.

Ключові слова: правова байдужість, явище, державотворчий патріотизм нації, стратегіологія, воєнний стан.

Karpinsky B., Karpinska O. The phenomenon of legal indifference: the basics and directions of avoidance from the position of state-creative patriotism of nation in peacetime and wartime periods

For the first time, the basics of the phenomenon of legal indifference have been synthesized with the corresponding instrumental apparatus. Thus, the phenomenon of legal indifference is associated with the lack of any interest, attention or responsibility regarding the consideration of legal provisions or norms in the specific context of human activity in the public space. The everyday indifference of people due to their efforts to pass by when attacking an outsider, neglecting the interests of others, orientation not to interfere in controversial issues, additionally stimulates attackers and aggressors to even more dangerous and criminal intentions, moving to the state level as well.

In particular, at the level of a citizen, his legal indifference is manifested in the lack of interest in one's own rights and obligations, evasion of voting, disrespect for laws and law and order. In turn, the state-creating patriotism of a citizen can be manifested in the contribution to public life, active civic participation,

support for the idea of a rule of law and the development of legal awareness among citizens. At the level of the state, its legal indifference is manifested in insufficient control over compliance with laws, insufficient response to legal violations, or insufficient application of justice. At the same time, state-creating patriotism at the state level includes the creation and provision of an effective justice system, protection of the rights and freedoms of citizens, as well as compliance by the state with its own laws and international obligations. That is: state-creating patriotism at the level of a citizen is manifested in active participation in public life and compliance with legal norms, while at the level of the state it is manifested in the implementation and protection of legal institutions to ensure justice and law and order.

Martial law becomes the limit of legal indifference, as it focuses attention on the duty of a citizen and has a significant impact on constitutional rights and human dignity. State-creating patriotism of nation brings a person out of a state of legal indifference, i.e. neglect and loss of interest in the needs of others, preserving the universal priority of respect and development.

The issue of legal indifference should be purposefully considered both in the legislative field of Ukraine and international law, since the planetary space is becoming more and more globalized and unified in the commodity and communication context, touching on the manifestation of this phenomenon.

Key words: legal indifference, phenomenon, state-creative patriotism of nation, strategiology, martial law.

Література

1. Водяніков О. Злочин проти миру в міжнародному праві і в кримінальному праві України. *Право України*. 2023. № 5. С. 12–29. DOI: 10.33498/loiш-2023-05-012
2. Дудаш Т. Зважування і балансування прав людини як спосіб правового аргументування. *Право України*. 2023. № 6. С. 33–50. DOI: 10.33498/loiш-2023-07-115
3. Євдокіменко С. А. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки, роль і місце громадськості у здійсненні такого контролю в умовах воєнного стану. *Право. UA*. 2023. № 1. С. 59–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.1.8>.
4. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).
5. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. № 2. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>.
6. Ковальчук В. Конституціоналізм в умовах війни: питання цінностей, прав та ідентичності. *Право України*. 2023. № 7. С. 115–127. DOI: 10.33498/loiш-2023-06-033
7. Макаренков О. Л. Правова визначеність добрих чеснот в образі українців як умова їхньої інтеграції до Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 40–48. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6>.
8. Рабінович П. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання. *Право України*. 2015. № 2. С. 9–23.
9. Рабінович С. У пошуках підстав прав людини: до дискусій у сучасному українському правознавстві. *Право України*. 2023. № 6. С. 19–32. DOI: 10.33498/loiш-2023-06-019
10. Юридична енциклопедія : в 6 томах / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2003.
11. *After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms*. Edit by Iglesias-Rodriguez P., Triandafyllidou A., Gropas R. London: Palgrave Macmillan, 2016. 365 p.
12. Giannakis M., Doran D., Mee D., Dubey R. The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research*. 2018. Vol. 56, Issue 20. DOI: <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976>
13. *Legal Strategies*. Edit by Antoine Masson, Mary J. Shariff. Verlag Berlin Heidelberg. 2009. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0>
14. Lopucki L. M., Weyrauch W. O. A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal*. 2020. Vol. 49, No. 6. Pp. 1405–1486. DOI: <https://doi.org/10.2307/1373051>
15. Park S. K. *Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation*. 2021. *American Business Law Journal*. 2021. Vol. 58, Issue 4. Pp. 711–749. DOI: <https://doi.org/10.1111/ablj.12194>

І. Козій,

кандидат юридичних наук,
керівник
Адвокатського бюро «Козій та партнери»

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Постановка проблеми. Громадські об'єднання відіграють важливу роль у всіх державних процесах. Особливої актуальності цей інститут набуває в умовах нових викликів та загроз, з якими зіштовхнувся наразі Україна. Відбувається своєрідна трансформація форм громадських об'єднань та їх участі у відносинах з іншими суб'єктами, з огляду на це постає актуальність у дослідженні сутнісно-змістових ознак поняття «громадське об'єднання».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням інституту громадських об'єднань присвячені висновки, зроблені вченими в сфері адміністративного права, зокрема такими, як: В.Б. Авер'яновим, В.М. Бевзенко, Н.І. Білак, Ю.П. Битяком, О.М. Ващук, Н.П. Гаєвою, Н.О. Давидова, М.В. Ковалів, В.К. Колпаковим, М.В. Костівим, О.В. Кузьменком, С.В. Ківаловим, М.В. Менджул, Б.В. Чернявською та іншими.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання діяльності громадських об'єднань та особливостей їх видової приналежності потребують наукового осмислення.

Метою статті є дослідження наукових та теоретичних підходів до визначення поняття «громадське об'єднання», виокремлення сутнісно-змістових ознак.

Виклад основного матеріалу. Аналіз статті ст. 36 Конституції України дає змогу виокремити право громадянина України на свободу об'єднання у: 1) політичні партії, що сприяють формуванню і вираженню

політичної волі громадян, беруть участь у виборах; 2) громадські організації (зокрема, професійні спілки). Метою реалізації зазначеного права є: а) здійснення захисту своїх прав і свобод; б) задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей). Примушування до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмеження у правах за належністю чи неналежністю до політичних партій або громадських організацій забороняється [1].

Зазначене свідчить про конституційне розмежування громадських об'єднань, громадських організацій, політичних партій, релігійних організацій та професійних спілок як громадських організацій.

Правовий статус об'єднань громадян, тобто сукупність прав і обов'язків, що втілюються, знаходять своє відображення у правовідносинах, які виникають між об'єднаннями громадян і суб'єктами виконавчої влади, значною мірою визначається нормами адміністративного права.

На нормативному рівні встановлено, що громадське об'єднання є добровільним об'єднанням фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для цілей здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [2].

Вказане визначення громадського об'єднання орієнтовано на те, що:

1) це об'єднання (тобто цілісне явище, що склалося на основі з'єднання, поєднання певних елементів [3]), учасниками якого можуть бути: а) фізичні особи (людина, яка наділена відповідним рівнем правосуб'єктності); б) юридичні особи приватного права (організація, створена на підставі установчих документів та, яка діє на підставі модельного статуту і зареєстрована в порядку, визначеному законом) [4];

2) це «громадське» об'єднання, що детермінує такі його характеристики: суб'єктний характер – участь виключно фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права; змістовний характер – участь в об'єднанні виключно на добровільній основі; функціональний характер – участь виключно для реалізації конкретних цілей: захист прав і свобод, задоволення суспільних інтересів (наприклад, економічних, соціальних, культурних, екологічних тощо).

Громадське об'єднання є первинним елементом будь-якої громадської організації, незалежно від її організаційно-правової форми утворення та мети діяльності. Тобто поняття «громадська організація» вужче, ніж «громадське об'єднання». Аналогічна точка зору обґрунтовується при дослідженні ознак громадських об'єднань різного спрямування. Наприклад, Н.П. Гаєвою вказується, що «громадське об'єднання» – це узагальнюючий термін [5], Б.В. Чернявською розрізнено на цій основі поняття «громадське об'єднання» та поняття «політичні партії» [6].

Єдиного значення для будь-якого громадського об'єднання мають принципи діяльності цих інститутів громадянського суспільства, а саме: добровільності, самоврядності, вільного вибору території діяльності, рівності перед законом, відсутності майнового інтересу їх членів, прозорості, відкритості та публічності [2]. Їх сутнісне значення наступне:

– добровільність означає правомочність особи виключно на вільну участь або неучасть у громадському об'єднанні, у тому числі в його утворенні, вступі в таке об'єднання або припиненні членства в ньому;

– самоврядність означає правомочність членів громадського об'єднання самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети, визначати напрями діяльності, а також невтручання органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в діяльність громадського об'єднання, крім випадків, визначених законодавством;

– вільний вибір території діяльності означає правомочність самостійно визначати територію своєї діяльності;

– рівність перед законом означає те, що громадські об'єднання є рівними у своїх правах та обов'язках;

– відсутність майнового інтересу означає те, що члени громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання та не відповідають за його зобов'язаннями;

– прозорість та відкритість передбачає право всіх членів громадського об'єднання мати вільний доступ до інформації про його діяльність, у тому числі про прийняті громадським об'єднанням рішення та здійснені заходи, а також обов'язок громадського об'єднання забезпечувати такий доступ;

– публічність означає, що громадські об'єднання інформують громадськість про свої мету та діяльність [7].

Водночас Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572 дає змогу класифікувати громадські об'єднання на наступні види:

1) за організаційно-правовою формою на: а) громадські організації (засновники та члени (учасники) фізичні особи); б) громадські спілки (засновники є юридичні особи приватного права, а члени (учасники) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи);

2) за статусним критерієм: а) зі статусом юридичної особи (непідприємницьке товариство, основною метою якого не є одержання прибутку); б) без статусу юридичної особи. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи [2].

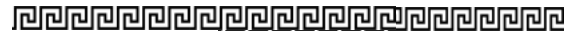
З позиції права, громадські об'єднання є окремим суб'єктом права та можливим учасником суспільних відносин, які регулюються нормами адміністративного права. Наявні доктринальні підходи до градації суб'єктів адміністративного права, зводяться до того, що громадські об'єднання є: колективними суб'єктами, які тією чи іншою мірою наділені правами і обов'язками адміністративно-правового характеру[8]; окремими та самостійними суб'єктами з специфічним видом діяльності та відповідним правовим статусом [9]; окремими та самостійними суб'єктами, що наділені конкретними правомочностями[10]; об'єднаннями людей, які мають право вступати у публічно-правові відносини (характерною ознакою суб'єктів даної групи є те, що у публічно-правових відносинах вони реалізують лише суб'єктивні права з метою задоволення власних інтересів)[11].

Таким чином, громадські об'єднання незалежно від організаційно-правової форми утворення є суб'єктом адміністративного права, а вказівка на організаційно-правову форму визначає межі їх правосуб'єктності, права та обов'язки, відповідальності.

Висновки. В результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що правовий статус об'єднань громадян, тобто сукупність прав і обов'язків, що втілюються, знаходять своє відображення у правовідносинах, які виникають між об'єднаннями громадян і суб'єктами виконавчої влади, значною мірою визначається нормами адміністративного права. Наведено визначення поняття «громадське об'єднання», яке закріплено на нормативному рівні, орієнтовано на те, що: 1) це об'єднання (тобто цілісне

явище, що склалося на основі з'єднання, поєднання певних елементів, учасниками якого можуть бути: а) фізичні особи (людина, яка наділена відповідним рівнем правосуб'єктності); б) юридичні особи приватного права (організація, створена на підставі установчих документів та, яка діє на підставі модельного статуту і зареєстрована в порядку, визначеному законом); 2) це «громадське» об'єднання, що детермінує такі його характеристики: суб'єктний характер – участь виключно фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права; змістовний характер – участь в об'єднанні виключно на добровільній основі; функціональний характер – участь виключно для реалізації конкретних цілей: захист прав і свобод, задоволення суспільних інтересів (наприклад, економічних, соціальних, культурних, екологічних тощо).

Статтю присвячено висвітленню питань, пов'язаних із встановленням особливостей функціонування інституту громадських об'єднань в Україні з врахуванням виокремлення їх видів, спільних та відмінних ознак, а також засад участі у відносинах публічно-адміністративного порядку. Обґрунтовано, що визначення поняття «громадського об'єднання» орієнтовано на те, що: 1) це об'єднання (тобто цілісне явище, що склалося на основі з'єднання, поєднання певних елементів), учасниками якого можуть бути: а) фізичні особи; б) юридичні особи приватного права; 2) це «громадське» об'єднання, що детермінує такі його характеристики: суб'єктний характер – участь виключно фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права; змістовний характер – участь в об'єднанні виключно на добровільній основі; функціональний характер – участь виключно для реалізації конкретних цілей: захист прав і свобод,

задоволення суспільних інтересів (наприклад, економічних, соціальних, культурних, екологічних тощо).

Звернуто увагу на конституційне розмежування громадських об'єднань, громадських організацій, політичних партій, релігійних організацій та професійних спілок як громадських організацій.

Відмічено, що єдиного значення для будь-якого громадського об'єднання мають принципи діяльності інституту громадянського суспільства, а саме: добровільності, самоврядності, вільного вибору території діяльності, рівності перед законом, відсутності майнового інтересу їх членів, прозорості, відкритості та публічності. Охарактеризовано кожен із наведених принципів.

Доведено, що громадські об'єднання незалежно від організаційно-правової форми утворення є суб'єктом адміністративного права, а вказівка на організаційно-правову форму визначає межі їх правосуб'єктності, права та обов'язки, відповідальність.

Ключові слова: громадське об'єднання, громадська організація, юридична особа, релігійні організації, політичні партії.

Kozii I. Concepts and signs of public associations

The article is devoted to the coverage of issues related to establishing the peculiarities of the functioning of the institute of public associations in Ukraine, taking into account the identification of their types, common and distinctive features, as well as the principles of participation in public-administrative relations. It is substantiated that the definition of the concept of «public association» is focused on the fact that: 1) it is an association (i.e. a holistic phenomenon formed on the basis of a connection, a combination of certain

elements), the participants of which can be: a) natural persons ; b) legal entities under private law; 2) it is a «public» association, which determines its following characteristics: subject nature – participation of only natural persons and/or legal entities under private law; meaningful nature – participation in the association is exclusively voluntary; functional nature – participation exclusively for the realization of specific goals: protection of rights and freedoms, satisfaction of public interests (for example, economic, social, cultural, environmental, etc.).

Attention is paid to the constitutional distinction of public associations, public organizations, political parties, religious organizations and professional unions as public organizations.

It was noted that the principles of civil society institute activity are of the only importance for any public association, namely: voluntariness, self-government, free choice of the territory of activity, equality before the law, lack of property interest of their members, transparency, openness and publicity. Each of the above principles is characterized.

It has been proven that public associations, regardless of the organizational and legal form of the entity, are subjects of administrative law, and the indication of the organizational and legal form determines the limits of their legal personality, rights and obligations, and responsibility.

Key words: public association, public organization, legal entity, religious organizations, political parties.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

3. Академічний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/ob.jednannja>.

4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text=%D1%84%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96+%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8#w1_1

5. Гаєва Н.П. Об'єднання громадян – суб'єкти конституційно-правових відносин. Часопис Київського університету права. 2007. № 3. С. 63–68.

6. Чернявська Б.В. Юридичні дефекти у правовому забезпеченні реалізації права на свободу об'єднання у громадські організації в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Вип. 3 (28). Том 2. С. 123–128.

7. Ващук О.М. Конституційно – правовий статус громадських організацій України. Держава і право. 2003. № 22. С.320-326.

8. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1. Загальна частина / [ред. колегія: В. Б. Аверьянов (голова) та ін]. К. : Юрид. думка, 2007. 592 с. С. 192.

9. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. К. : Юрінком Інтер, 1999. 736 с. С. 101.

10. Костів М.В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Л. : ПП Лукащук В.С., 2006. 152 с. С. 31.

11. Бевзенко В.М. Особливості правового статусу суб'єктів владних повноважень в адміністративному процесі. Вісник господарського судочинства. 2007. № 4. С. 99–105.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.4>**І. Торончук,**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Т. Грекул-Ковалик,

кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ДЕНИС КВІТКОВСЬКИЙ ПРО «МОДЕРНИЙ ГЕНОЦИД»: ІСТОРІЯ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Досвід становлення та розвитку нашої незалежності, процес виборювання українцями права на національну визначеність й ідентифікацію як ніколи актуальний для кожного з нас в умовах російської агресії, пошуку історичної справедливості, непереможного бажання творити власну долю. Вивчення державно-правових поглядів знавця міжнародного права, борця за визнання української національності Дениса Квітковського, вбачаємо досить важливим не тільки для осмислення та популяризації досвіду національно-визвольних змагань українців минулого століття, але й для розбудови і становлення української політично-свідомої нації сьогодні.

Досліджувану в статті проблему аналізували публіцисти, історики й правники. Зокрема, це збірник публіцистичних нарисів під редакцією В. Вериги «Денис Квітковський. Боротьба за українську ідею», наукова розвідка І. Семенюка «Хай живе їх слава, слава Заставнеччини», публіцистичні статті самого Д. Квітковського «Боротьба за свободу в Україні», «Право на самовизначення», «Репресії в Україні в світлі міжнародної конвенції про злочин геноциду» тощо. Важливе місце серед джерел дослідження зайняли норматив-

но-правові акти та маловідомі архівні матеріали. Однак сьогодні залишається потреба у комплексному аналізі державно-правових поглядів Д. Квітковського щодо «модерного геноциду» та міжнародної відповідальності за його вчинення.

Мета статті полягає у дослідженні «модерного геноциду» та природного права українців на національне самовизначення крізь призму державно-правових поглядів Д. Квітковського.

Народився майбутній український державотворець Денис Квітковський у багатодітній православній родині Василя та Єлизавети 22 травня 1909 р. в селі Слобідка (нині Горішні Шерівці Чернівецької області) [10, с. 254; 13].

Д. Квітковський закінчив народну школу в Садгорі, а після навчався в україномовній гімназії у Чернівцях (1929 р.). Майбутню професію пов'язав із юриспруденцією, закінчивши юридичний факультет Чернівецького університету імені короля Карла II. В 1929–1933 рр. Д. Квітковський здобув ступінь ліценціата, а в 1934 р. закінчив студії докторату. Після навчання розпочав адвокатську діяльність [12]. Зауважимо, що весь період навчання Д. Квітковського на юридичному факультеті співпав із масовим посиленням

руху спротиву румунському окупаційному режиму, денаціоналізації українського народу [1, с. 517]. Свідомий студент-юрист не міг стояти осторонь забувши своє походження та відмовившись від своєї національності, а навпаки – розпочав боротьбу за її незалежність і самоідентифікацію, тому став одним із найактивніших учасників цього руху. Під час навчання у Чернівецькому університеті, Д. Квітковський був не лише візіонером, але й проявив активну участь у студентському житті: був членом проукраїнського академічного товариства «Чорноморе», де регулярно проводилися курси з української історії (лектором був професор Т. Бриндзан) [2], а пізніше разом з іншими активними студентами заснував об'єднання «Залізник» [4].

Посилене навчання на факультеті та шалений ритм життя у громадській сфері не заважали Д. Квітковському займатися ще й журналістикою. Його статті з'являлися в чернівецькій українській періодиці та львівському «Студентському Шляху» [3, с. 5]. У січні 1934 р. на Буковині друком вийшов перший номер газети «Самостійність», засновниками-ідейниками якої були Л. Гузар, П. Григорович і Д. Квітковський. Останній з них був головним редактором [12]. Перу головного редактора належали численні проукраїнські статті під різними псевдонімами: Д. Квітка, Д. Кирильчук, Д. Слобідський або ж однією з букв його імені.

Після трирічного свого існування, румунська влада закрила редакцію із подальшою забороною друку газети «Самостійність» (березень 1937 р.), арештувала її творців і без доведеної вини засудила до позбавлення волі. Офіційною причиною було те, що на відкритті Шевченківського концерту, організованого товариством «Кобзар» 25 березня того ж року, був «засвистаний» румунський національний гімн [3, с. 6]. Редакторів газети й активних студентів звинуватили в органі-

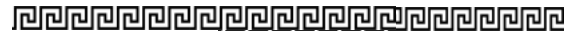
зації цієї «акції». Серед підсудних був і Д. Квітковський, який разом з однодумцями був засуджений до ув'язнення на термін від двох до п'яти років у віддаленій частині Румунії [4].

Загроза воєнних дій, які не оминули і Буковинський край, щоденно зростала. Нова реальність не змусила себе чекати: на зміну румунській владі прийшла суцільна радянщина. У зв'язку з такими політичними трансформаціями, які не обіцяли жодних позитивних змін, в 1940 р. Д. Квітковський разом з дружиною та маленьким сином переїхали спочатку в Бухарест, а наступного року – в Берлін [10, с. 264]. У роки Другої світової війни, проживаючи в західній Європі, Д. Квітковський продовжив займатися журналістською діяльністю та редагував українські там видання.

Після закінчення війни, відомий уже на той час публіцист, приступив до науково-педагогічної діяльності у Вищій економічній школі Мюнхена на посаді доцента, викладаючи вексельне право. Та недовго затрималася сім'я Д. Квітковського у Європі: в 1949 р. мігрували за океан у США, де і прожили до кінця своїх днів. Хоча він вже був юристом за освітою, паралельно вивчав право і за кілька років став адвокатом, оскільки правова система в США дуже відрізняється від європейської (1955 р.) [2].

На чужині Д. Квітковський постійно акцентував увагу світової спільноти на тому, що Буковина – це українська земля і ніхто немає права зазіхати на її територіальну цілісність та ідентичність. Саме тому, в міграції відшукував буковинців і заохочував їх збирати давні архіви, пам'ятні матеріали та спомини, що згодом лягли в основу збірника «Буковина – її минуле і сучасне» [4].

Так і не побачивши вільної України, Д. Квітковський помер 15 березня 1979 р. в Детройті, штат Мічиган, навіки закарбувавшись в історичній пам'яті нашого народу «апостолом» української державності [3, с. 7].

Сьогодні, як і на попередніх етапах становлення та розвитку Української держави, питання геноциду українського народу – знову актуальне, а стаття Д. Квітковського «Репресії в Україні в світлі міжнародної конвенції про злочин геноциду» набуває оновленого змісту.

Після прийняття Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) Організація Об'єднаних Націй проголосила 1968 р. роком прав людини. Такі події на міжнародній арені не оминули увагу й Д. Квітковського, який завжди цікавився політико-правовим становищем людини як суб'єкта не лише національного, але й міжнародного права.

Наприкінці квітня 1968 р. у Тегерані проходила Міжнародна конференція з прав людини, у якій взяли участь понад сто делегацій з різних держав і кілька недержавних організацій. Делегацію від Української РСР очолював П. Недбайло, який, зважаючи на реальне радянське життя українців, «не побоявся» виступити з промовою про право всіх народів на самовизначеність і важливість свободи для людини, а навпаки, у своїй промові засудив «декларативність» і брак свободи в США та Ізраїлі.

Української делегації з мігрантів офіційно запрошено не було, але у конференції взяли участь акредитовані журналісти, серед яких і Д. Квітковський. Саме він доніс до офіційних і урядових делегацій інших держав важливість проблеми геноциду й порушення прав людини у «советській» Україні, чим і відкрив «очі» світовій спільноті, яка завжди була переконана у тому, що радянська людина – це справді вільна людина з гарантованими правами, свободами та можливостями [5].

В аналізованій статті, автор наголошує, що в росії ніколи не було влади закону, влади права. Лише

«культ особи» є і був тим «законом», який панував колись, панував за часів Й. Сталіна, М. Хрущова, Л. Брежнєва і продовжує, на жаль, панувати в XXI столітті.

У грудні 1958 р. в СРСР провели реформу судочинства. Відповідно, на законодавчому рівні були закріплені одні з найважливіших принципів кримінального права: «кримінальне покарання застосовується тільки за вироком суду» (ст. 3 Основ Кримінального Законодавства) та ... «ніхто не може бути проголошений винним у поповненні злочину та підлягати покаранню поза вироком суду» (ст. 7 Основ Кримінальної Процедури) [6, с. 7]. Аналогічні норми знайшли своє відображення й у Кримінальному кодексі Української РСР від 28 грудня 1960 р. Але, як констатує Д. Квітковський, такі законодавчо-необхідні новели радикально не вплинули на ситуацію в «країні советів»: продовжувало функціонувати НКВД (МВД), а термінологія, якою користувалися радянські правники під час укладення кримінальних кодексів була неточна, двозначна, заплутана та неясна, що призвело до ще більшої сваволі державних органів у «межах» закону. Загалом, реформа судочинства була проведена лише *de jure*, а *de facto* людина визнавалася «небезпечною» лише з врахуванням думки НКВД, МВД чи КГБ [6, с. 8].

Загалом уся історія становлення української державності має чимало прикладів цілеспрямованого геноциду нашого народу. У своїй статті автор лише згадує найбільш кричущі події в Україні: спалення гетьманської столиці Батурина та всіх її жителів (1708 р.); знищення Чортомлицької Січі (1709 р.); слідство над членами Кирило-Мефодіївського братства; заслання Т. Шевченка як одного з «найнебезпечніших» злочинців; часи московсько-більшовицької «революції» в Україні зі спланованими й організованими голодоморами; масові розстріли й вивезення поза межі

України найсвідомішого елементу української нації і т. д. Все це, та й не тільки, – яскрава картина «дружнього співжиття» двох «братніх» народів.

Аналізуючи міжнародні злочини та міжнародну відповідальність за їх вчинення, Д. Квітковський погоджувався з думкою професора кримінального права Паризького університету Г. Левасера (G. Levasseur), який стверджував, що «з усіх форм кримінальних вчинків, міжнародня кримінальність є найбільш застрашливою й така, яку найтяжче знищити; в осередку, в центрі цієї міжнародньої кримінальності – Геноцид є найогиднішим і найбільш шкідливим для основних людських вартостей» [1, с. 483].

Ще за «варварських часів» цілковите знищення завойованих народів було нормою, але «модерний Геноцид», на думку автора статті, ще більш кровопролитний. Такі геноциди планують і виконують за допомогою найновіших досягнень науки: Гітлер – створив газові камери (хімія); Москва активно використовує «полоскання мізків», ідеологічний культ особи (психологія, психіатрія) і т. д.

Значні зрушення у сфері міжнародного права відбулися після Другої світової війни та Нюрнберзького процесу. 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Міжнародний пакт про громадянські і політичні права як основоположний міжнародно-правовий акт у галузі захисту прав людини та Факультативний протокол до нього [9, с. 13]. Вперше в історії, відповідно до згаданих нормативно-правових актів, людину як фізичну особу визнано суб'єктом міжнародного права, що відкрило можливість звертатися зі скаргами до Комітету з прав людини не тільки суверенним державам, але й особам, основоположні права і свободи яких, гарантовані Пактом, порушені [8; 11]. Одним із цих основних прав людини є право народів на самовизначення, однак, як неодноразово підтверджувала українська історія, проти такого

права найгостріше виступала «країна советів» – СРСР, а сьогодні дане право грубо порушує росія.

СРСР й Українська РСР були співавторами законів, на основі яких судили гітлерівських воєнних злочинців і одночасно вони були активними членами Міжнародного трибуналу в Нюрнбергу. Водночас, СРСР і Українська РСР підписали й ратифікували Конвенцію про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього, яка була прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 р. [7]. Лише через шість років (22.07.1954 р.) Президія Верховної Ради Української РСР ратифікувала згадану Конвенцію, однак із застереженнями до статей IX і XII, згідно з яких, то «ані Українська ССР не може поскаржитися на ССРСР перед Міжнародним Трибуналом за чиненням ним злочину геноциду в Україні без згоди ССРСР, ані ССРСР не може оскаржувати Української ССР перед цим Трибуналом в злочині Геноциду без згоди Української ССР» [1, с. 486].

Ще 11 грудня 1946 р. Генеральна Асамблея Об'єднаних Націй у своїй резолюції 96 (I) проголосила, що геноцид – це злочин, який порушує норми міжнародного права, що суперечить духові й цілям Об'єднаних Націй, а цивілізований світ осуджує його, бо геноцид завдавав і завдає людству великих втрат. Згідно з Конвенцією, геноцидом визнається будь-яка з таких дій, вчинених з наміром знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу повністю або частково як таку [7].

Як зауважує Д. Квітковський, хоча Конвенція досить детально окреслила акти-діяння геноциду, але «дуже мало уваги присвятила вона засобам переведення в життя постанов конвенції». І навіть прямі обов'язки «провести необхідне законодавство» і «передбачити ефективні заходи покарання осіб, винних у заповіданні Геноциду», які поклала Конвенція на договірні

сторони-держави, лише деякі держави виконали. Загалом, всі спроби привести у життя норми Конвенції та створити Міжнародний кримінальний суд не мали ні найменшого успіху. Та навіть якби й домовилися, то «юрисдикція такого суду не охоплювала б щонайменше ССРСР і Української ССР, які своїми ратифікаційними актами узалежнили юрисдикцію такого суду від їх добровільної згоди. А хто піддається добровільно під суд, якщо він свідомий того, що поповнив злочин?!» [1, с. 491]. Таким чином, «країна советів» категорично була проти створення Міжнародного кримінального суду, адже московський терор, який дуже часто набирив форм і змісту злочину геноциду, що прямо окреслений Конвенцією про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, ніколи не змінювався.

Автор у статті констатував, що «теперішні репресії в Україні у вигляді масових арештів, таємних судів, нелюдських присудів або заслання, чи держання в казематах КГБ без жодного суду й присуду, нелюдські умовини у в'язницях чи в далеких таборах півночі, поза межами України, пов'язані з рафінованими методами «полоскання мозків» тощо є злочинном, який порушує норми міжнародного права і є клясичним прикладом геноциду згідно з конвенцією про геноцид» [1, с. 492].

Також Д. Квітковський акцентував увагу на тому, що «злочин геноциду не є звичайною кримінальною дією кримінальної одиниці. Геноцид поповнює звичайно організована група людей, найчастіше державний уряд, бо до масового винищення цілих груп треба великого й сильного апарату» [6, с. 29]. І врешті-решт, державотворець констатує, що в Україні, на відміну від росії, більшовицький режим не бореться проти свободи думки, свободи зборів чи релігії, а ведеться завзята, планова й без-

жална боротьба не проти людини взагалі, а проти українського елемента, проти української людини, проти української нації. Таким чином, насильна русифікація є таким самим злочином у розумінні Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, таким же як знищення людей за ознаками раси, кольору шкіри чи за релігійними переконаннями тощо. Відповідно, переслідування і русифікація українців в Україні, включаючи русифікацією мільйонів українців поза межами Української РСР, особливо в росії, з наміром знищити, в тому числі й асимілювати їх, є міжнародним злочином геноциду, який порушує норми міжнародного права.

Як підсумок, автор статті закликав ООН довести світові, що всі її декларації, постанови, резолюції, конвенції та міжнародні договори у сфері прав людини і народів на самовизначення не є пустими фразами, а справжніми міжнародними законами, недотримання та порушення яких тягне за собою міжнародну відповідальність. «Така була мета покликання до життя організації Об'єднаних Націй. Тому ця світова організація або виконає гідно своє завдання, або згине ганебно» [1, с. 501].

Загалом, ім'я Д. Квітковського сьогодні мало кому відоме, а між іншим, це був невтомний борець за незалежність України, адвокат, знавець міжнародного права, журналіст, активний громадський діяч. Ключовим питанням усього життя Д. Квітковського була незалежність і самостійність України, національна визначеність її народу, боротьба з «культутом особи», бо його жертвою була українська людина й українська нація впродовж кількох століть. Велику увагу Д. Квітковський приділяв «модерному геноциду» та міжнародній відповідальності за нього, піднімаючи українське питання на найвищих універсальних рівнях.

У статті досліджено досвід становлення та розвитку нашої незалежності, процес боротьби українського народу за національну визначеність та право на ідентифікацію, адже розуміння цих процесів як ніколи важливе для кожного з нас в умовах російської агресії, пошуку історичної справедливості та непереможного прагнення формувати власну долю. Вивчення життя, державно-правових поглядів і публіцистичної діяльності Дениса Квітковського – уродженця буковинського краю, адвоката, фахівця з міжнародного права, журналіста, активного громадського діяча та борця за визнання української національності, є важливим не лише для розуміння та поширення досвіду українців у їхній національно-визвольній боротьбі в минулому столітті, а й для розвитку та формування політично свідомого українського народу сьогодні.

Вся публіцистична спадщина Д. Квітковського наповнена безмежною турботою за долю українського народу, за прискорення відбудови Української держави, збереження її цілісності та недоторканності. Державотворець розглядав українське питання як частину глобальної проблеми і тому цікавився всім, що слугувало українській справі. Особливої значущості Д. Квітковський приділяв питанням геноциду українців, переконуючи світове співтовариство в тому, що переслідування і русифікація українців з наміром їхнього повного знищення – це міжнародний злочин геноциду, який порушує норми міжнародного права та за який повинна наступити міжнародна відповідальність. Він не був байдужим до того, що відбувалося у Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, у Вашингтоні, Парижі, Лондоні та Москві та завжди шукав можливості вплинути на українське питання в політику на найвищих міжнародних рівнях.

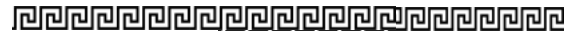
Ключовим питанням усього життя Д. Квітковського була незалежність і самостійність України, національна визначеність її народу, боротьба з «культу особи», бо однією із жертв цього «культу» була українська людина й українська нація впродовж кількох століть. Його науково-публіцистична спадщина висвітлює цілу низку проблемних й актуальних питань становлення та розвитку української державності та її правової системи.

Ключові слова: Денис Квітковський, «модерний геноцид», права людини, міжнародна відповідальність.

Toronchuk I., Hrekul-Kovalyk T. Denys Kvitkovskiy on «modern genocide»: history and today's reality

The article investigated the background of our independence establishment and development, the Ukrainian people fighting for the national identity because the understanding of these processes is crucially important for everyone under the Russian aggression, searches for historical justice and invincible desire to shape their own destiny. Denys Kvitkovskiy is a native of the Bukovyna area, a lawyer, a journalist, an international law expert, an active public figure, and a fighter for the recognition of Ukrainian nationality. The study of his life, state-legal views, and journalistic activities is of primary importance for not only understanding and sharing Ukrainians' experience in their national-liberating struggle in the XX century, but also for the formation and development of politically conscious Ukrainian people today.

D. Kvitkovskiy's entire journalistic heritage is filled with infinite concern for the fate of the Ukrainian people, as well as for the faster restoration of the Ukrainian state and preservation of its inviolability and indivisibility. The statesman regarded the

«Ukrainian issue» as an integral part of global problems, and consequently, he was keen on everything that could serve Ukraine. He laid particular emphasis on the issue of Ukrainian's genocide, trying to persuade the world community that the persecution and russification of Ukrainians with the intention of their complete destruction is an international crime of genocide that violates international law and should cause international liability. D. Kvitkovskiy was not indifferent to what was happening at the United Nation General Assembly, in Washington, Paris, London, Moscow, and always looked for opportunities to integrate the Ukrainian issue into politics at the highest international levels.

The main purpose of all D. Kvitkovskiy's life was Ukraine's independence and sovereignty, the national identification of its people, the struggle against the «cult of personality», since the Ukrainian nation had been one of the victims of this cult for several centuries. D. Kvitkovskiy's scientific and journalistic heritage outlines a number of topical issues regarding the formation and development of Ukraine's statehood and legal system.

Key words: Denys Kvitkovskiy, «modern genocide», human rights, international liability.

Література

1. Буковина – її минуле й сучасне / під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж–Філадельфія–Детройт : Зелена Буковина, 1956. 965 с.

2. Герасимова Г. П. Квітковська і Денис Васильович. Енциклопедія історії України. Т. 4 : Ка-Ком. Київ : «Наукова думка», 2007. 528 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Kvitkovsky_D (дата звернення: 26.12.2023 р.).

3. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. «Право сили» чи «сила права»: Денис Квітковський про українську самовизначеність. Науковий вісник Міжна-

родного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2022. № 59. С. 4–7. URL : <http://www.vestnik-pravo.tgu.od.ua/archive/juspradenc59/1.pdf> (дата звернення: 26.12.2023 р.).

4. Квітковська М. Денис Квітковський. Час. Чернівці. 1992, Ч. 23 (3439).

5. Квітковський Д. Українська делегація в Тегерані на міжнародній Конференції Людських прав. Новий шлях. 1968. Ч. 19. 11 травня.

6. Квітковський-Квітка Д. Репресії в Україні в світлі міжнародної конвенції про злочин геноциду. Торонто–Вінніпег, 1968. 31 с.

7. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Генеральна асамблея ООН. URL : <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm> (дата звернення: 25.12.2023 р.).

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. ООН. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.12.2023 р.).

9. Міжнародні стандарти прав людини у правоохоронній діяльності : практикум / Боняк В. О., Завгородній В. А., Перепьолкін С. М., Філяніна Л. А., Христова Ю. В. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внут. справ, 2014. 284 с.

10. Най живе їх слава, слава Заставненщини : іст.-біогр. нарис / Іван Семенюк ; [передм. О. В. Добржанського]. Чернівці : Друк Арт, 2020. 639 с.

11. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. ООН. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086#Text (дата звернення: 24.12.2023 р.).

12. Фещук Н. Адвокат із Чернівців, який очолив ПУН. URL : <https://zbruc.eu/node/46974> (дата звернення: 21.12.2023 р.).

13. ЦДІАУ, ф. 1245. Книги актів цивільного стану (метричні книги) нинішньої Чернівецької області, оп. 3, спр. 123. Митрика рожденныхъ, 1909 р., 77 арк.

14. ЦДІАУ, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 1, спр. 45. Заявлення студентів о видаче им удостоверений на право получения книг в университетской библиотеке, 1927 г., 20 арк.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.5>

О. Бабіков,

кандидат юридичних наук,
керуючий партнер

Адвокатського об'єднання «DEFENSORES»;
професор кафедри кримінального права та процесу
Національного авіаційного університету

ПОНЯТТЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ЇХ СИСТЕМА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ 2012 РОКУ

Відповідно до ч. 1 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії – різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом. Регламентація НС(Р)Д, як різновиду слідчих дій передбачає, що на порядок їх проведення, фіксації та використання результатів, розповсюджуються загальні засади кримінального судочинства, вимоги, що встановлені до проведення слідчих дій, та особливості, визначені у Главі 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», Глави 40 «Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю» та Розділу IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» КПК України.

Система негласних слідчих (розшукових) дій включає:

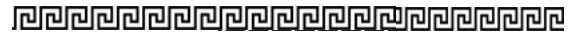
Аудіо-, відеоконтроль особи, що полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування тощо.

Накладення арешту на кореспонденцію полягає у забороні установам зв'язку та фінансовим установам вручення кореспонденції адресату без відповідної вказівки слідчого, прокурора. Огляд і виїмка кореспонденції полягає у негласному відкритті й огляді затриманої кореспонденції, на яку накладено арешт, її виїмки або зняття копії чи отриманні зразків, нанесенні на виявлені речі і документи спеціальних позначок, обладнання їх технічними засобами контролю, заміні речей і речовин, що становлять загрозу для оточуючих чи заборонені у вільному обігу, на їх безпечні аналоги.

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж полягає у негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержані, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються електронними каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду).

Зняття інформації з електронних інформаційних систем полягає

у негласному виявленні та копіюванні цифрової інформації, що міститься в електронних пристроях, їх частинах, на серверах, носіях інформації, сайтах, соціальних мережах, електронних скриньках, тощо (ст. 264 КПК України).

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи полягає в таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження.

Установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (радіотехнічна розвідка) полягає в застосуванні технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), у тому числі мобільного терміналу, системи зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів мобільного зв'язку, а в мережах фіксованого зв'язку – даних про фізичну адресу кінцевого пункту мережі, без розкриття змісту повідомлень, що передаються.

Спостереження за особою в публічно доступних місцях полягає у візуальному спостереженні за особою слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження.

Спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях, як різновид спостереження, полягає у візуальному спостереженні за певною річчю або певним місцем слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її переміщення, контактів з нею певних осіб, подій у певному місці для перевірки відомостей під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження.

Моніторинг банківських рахунків полягає у здійсненні банком контролю за банківськими операціями фізичної або юридичної особи шляхом його моніторингу, фіксації та інформування про такі операції в поточному режимі ініціатора НС(Р)Д.

Аудіо-, відеоконтроль місця полягає у застосуванні технічного обладнання у публічно доступному місці з метою фіксації відомостей (розмов, поведінки осіб, інших подій), які мають значення для кримінального провадження, без відома присутніх у ньому осіб.

Контроль за вчиненням злочину являє собою комплекс взаємопов'язаних дій та заходів, спрямованих на перевірку мети і наміру особи, спрямованості її умислу та підтвердження або спростування одержаних відомостей про мету та намір особи чи групи осіб вчинити злочин.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування злочину або злочинів, які вчиняються цими групами.

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, що дозволяють без відома власника чи володільця отримати зразки предметів, матеріалів, речей, та речовин, у тому числі і в публічно недоступних місцях [1].

Питання щодо віднесення конфіденційного співробітництва, передбаченого ст. 275 КПК України до НС(Р)Д залишається дискусійним. Таке співробітництво розглядається і як окремих вид одержання інформації в інтересах кримінального судочинства, і як допоміжний засіб, запроваджений для забезпечення проведення інших НС(Р)Д.

Відповідно до ч. 4 ст. 258 КПК України, НС(Р)Д законодавцем поділено на дві групи: 1) НС(Р)Д пов'язані з втручанням у приватне спілкування; 2) інші НС(Р)Д.

До першої групи належать: аудіо-, відеоконтроль особи, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем. До другої: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), спостереження за особою, річчю або місцем в публічно доступних місцях, моніторинг банківських рахунків, аудіо-, відеоконтроль місця, контроль за вчиненням злочину, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

З метою визначення критеріїв розмежування видів НС(Р)Д необхідно дослідити зміст терміну «приватне спілкування».

У зв'язку з відсутністю в КПК та інших законодавчих актах визначення «приватне спілкування», розглянемо зазначене словосполучення в контексті

складових елементів: «приватний» та «спілкування», а також застосування аналогічних термінів в законодавстві інших країн та міжнародних актах.

Тлумачний словник української мови пропонує наступні тлумачення слова «приватний»: 1) той, що належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний, який утримується на кошти однієї особи або кількох осіб; пов'язаний з індивідуальним господарюванням. 2) той, що стосується окремої особи (осіб); особистий; який не має офіційного значення; не діловий (про розмову, лист та ін.); який обслуговує окрему особу (осіб) або виконується поза державною службою.

В ст. 8 Європейської конвенції з прав людини «Право на повагу до приватного та сімейного життя» гарантує, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [2].

Слово «спілкування» тлумачиться як «взаємні стосунки, діловий, дружній зв'язок» [3].

Отже, буквальне значення змісту слів, що утворюють словосполучення «приватне спілкування», дає підстави для висновку, що «приватне спілкування» це передача інформації від однієї особи до іншої, коли кожен з учасників виступає від свого імені, діє як приватна особа та сподівається, що таке спілкування здійснюється без доступу до його змісту інших осіб.

Спілкування, може здійснюватися у різних формах: вербальній, невербальній (мовою жестів), письмово, графічно, з застосуванням різних

засобів: безпосередньо або опосередковано, шляхом надсилання листів, бандеролей, посилок, поштових контейнерів, грошових переказів, телеграмм, інших матеріальних носіїв передання інформації, технічних засобів дротового та бездротового зв'язку, передаванням SMS, MMS-повідомлень, аудіо- та відеофайлів, у тому числі з застосуванням таких засобів як Bluetooth чи AirDrop.

При цьому слід відзначити, що ЄСПЛ використовуючи поняття «приватне життя» та «кореспонденція» у справах про перехоплення телефонних розмов, не розмежовує ці поняття та зміст порушеного особистого інтересу (Klass та інші проти Німеччини, § 41; Корр проти Швейцарії, § 91).

Обґрунтовані сумніви щодо доцільності застосування такого критерію до розмежування видів НС(Р)Д висловив В. А. Колесник, відмічаючи, що будь-яка із негласних слідчих (розшукових) дій, визначених главою 21 КПК України, може бути пов'язана із втручанням у приватне спілкування, зокрема визначених статтями 269, 271, 272, 274 КПК України [4].

С.В. Єськов висловив цікаву думку, що приватне спілкування є окремим елементом системи негласних слідчих (розшукових) дій, що відзначається такими ознаками, як: 1) спрямованість на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні; 2) здійснення на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб; 3) специфічність мети – отримання доступу до інформації, що зберігається чи передається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування розраховують на захист інформації від втручання інших осіб [5].

Такий підхід на вважаємо більш обґрунтованим, оскільки наприклад, проведення контролю за вчиненням

злочину обумовлює необхідність проведення аудіо-, відеоконтролю особи, інколи також і аудіо-, відеоконтролю місця, для одержання інформації про зміст спілкування. Оскільки без фіксації розмов особи, яка приймає участь у проведенні контролю та особи щодо якої він здійснюється, доказова цінність контролю за вчиненням злочину буде мінімальною, зазначене НС(Р)Д без проведення аудіо-, відеоконтролю практично не проводиться. Фактично, хоча рішення щодо проведення зазначених НС(Р)Д приймаються різними суб'єктами, оформляється різними протоколами та інформація фіксується на різні носії інформації, інколи з застосуванням різних технічних засобів, вони проводяться у один проміжок часу, одними й тими ж учасниками і по суті є різними формами фіксації однієї події. Аналогічно, виконання спеціального завдання передбачає необхідність фіксації із застосування технічних пристроїв розмов та інших форм спілкування, зняття інформації з електронних інформаційних систем, відібрання зразків для експертного дослідження, тощо.

Поряд з цим, інколи для зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома власника, володільця чи користувача або аудіо-, відеоконтролю особи в публічно недоступному місці (житлі) необхідно провести інші НС(Р)Д – обстеження публічно недоступного місця, з метою його обладнання технічними засобами аудіо-, відеоконтролю особи чи одержання доступу до електронних інформаційних систем.

Аудіо-, відеоконтроль місця хоча й не відноситься до НС(Р)Д пов'язаних з втручанням у приватне спілкування, фактично передбачає одержання акустичної та іншої інформації що за своїм змістом надає можливість одержати відомості про зміст розмов чи інших форм обміну інформацією, а відтак фактично є формою втручання у приватне спілкування.

Одержання зразків для порівняльного дослідження не виключає можливість виявлення та вилучення зразків почерку, у тому числі і в рукописних записах, які з урахуванням їх змісту інколи також можливо віднести до форм приватного спілкування.

Більш того, Є. Д. Лук'янчиков і Б. Є. Лук'янчиков вказували на те, що закріплення у законодавстві поняття «втручання в приватне спілкування» є недостатньо обґрунтованим оскільки втручання в приватне спілкування може відбуватися не лише під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, перелік яких визначено в ст. 258 КПК України, а й під час інших слідчих дій, у тому числі гласних [6].

Поряд з цим, систему НС(Р)Д можливо розглянути за критеріями суб'єкта, уповноваженого на прийняття рішення про проведення НС(Р)Д; можливість проводити до ухвалення слідчим суддею, режиму доступу до проведення НС(Р)Д осіб, що приймають участь у їх фіксації; сфери застосування, суб'єкта проведення.

Отже, НС(Р)Д можливо систематизувати за такими ознаками:

1) у залежності від суб'єкта прийняття рішення на НС(Р)Д, що проводяться з дозволу слідчого судді, за рішенням прокурора, слідчого, за рішенням керівника органу досудового розслідування або слідчого за погодженням з таким керівником;

2) невідкладні (екстренні, негайні), тобто ті, що можуть бути проведені у невідкладних випадках до ухвалення рішення слідчим суддею НС(Р)Д (ст. ст. 250, 268, 269 КПК України) та інші;

3) у залежності від того, чи можуть бути залучені до проведення НС(Р)Д та складання протоколу особи щодо яких такі дії проводяться (зняття інформації з електронних інформаційних систем доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного

захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України) та (контроль за вчиненням злочину, що закінчується відкритим фіксуванням (ч. 4 ст. 271 КПК України);

4) НС(Р)Д, що можуть проводитися за фактами вчинення кримінальних правопорушень незалежно від ступеню тяжкості (ч. 2 ст. 264, ст. 268 КПК України) та ті, що можуть проводитися лише у кримінальних провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини;

5) у залежності від суб'єкта проведення (слідчими, дізнавачами, оперативним підрозділом);

6) у залежності від можливості їх проводити на загальнодоступні, та виняткові, проводити які уповноважені виключно БЕБ та НАБУ 269-1 КПК України);

7) у залежності від застосування технічних засобів під час фіксації перебігу НС(Р)Д;

8) основні та додаткові (контроль за вчиненням злочину можливо розглянути як основний захід, а аудіо-, відеоконтроль, спостереження за особою чи річчю, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, якими фіксуються обставини контролю – як додаткові);

9) ті, що спрямовані на отримання доказів, або на перевірку отриманих доказів.

Запропоновані підходи до систематизації НС(Р)Д не є вичерпними. Розмежування та об'єднання НС(Р)Д науковцями здійснюється і за іншими критеріями.

Отже, підводячи підсумки дослідження природи НС(Р)Д, можливо сформулювати їх визначення у наступний спосіб: негласні слідчі (розшукові) дії це різновид слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на пошукову і пізнавальну діяльність, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами на підставах та в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством і є важливим інструментом доказування у кримінальному провадженні на стадії

досудового розслідування. НС(Р)Д притаманні особливості в організації, проведенні, фіксації та використанні одержаних результатів, що пов'язані з істотним обмеженням прав і свобод людини під час їх застосування, а також тим, що відомості про факт та методи їх проведення не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

У статті досліджено поняття та систему негласних слідчих (розшукових) дій в рамках Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Зокрема автором підняте дискусійне питання щодо віднесення конфіденційного співробітництва, передбаченого ст. 275 КПК України до негласних слідчих (розшукових) дій.

З метою визначення критеріїв розмежування видів негласних слідчих (розшукових) дій був розкритий зміст терміну «приватне спілкування».

Зазначено, що Європейський суд з прав людини використовує поняття «приватне життя» та «кореспонденція» у справах про перехоплення телефонних розмов, не розмежовує ці поняття та зміст порушеного особистого інтересу.

Крім того, було наведено систематизацію негласних слідчих (розшукових) дій за такими критеріями як:

- у залежності від суб'єкта прийняття рішення на НС(Р)Д, що проводяться з дозволу слідчого судді, за рішенням прокурора, слідчого, за рішенням керівника органу досудового розслідування або слідчого за погодженням з таким керівником;

- невідкладні;

- у залежності від того, чи можуть бути залучені до проведення НС(Р)Д та складання протоколу особи щодо яких такі дії проводяться;

- НС(Р)Д, що можуть проводитися за фактами вчинення кримінальних правопорушень незалежно від ступеню тяжкості та ті, що можуть проводитися лише у кримінальних провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини;

- у залежності від суб'єкта проведення ;

- у залежності від можливості їх проводити на загальнодоступні, та виняткові;

- у залежності від застосування технічних засобів під час фіксації перебігу НС(Р)Д;

- основні та додаткові;

- ті, що спрямовані на отримання доказів, або на перевірку отриманих доказів.

Завдяки цій статті читач отримує глибоке розуміння сутності та ролі негласних розшукових дій у кримінальному процесі за кодифікацією кримінального процесуального права 2012 року, а також зможе здійснити критичний аналіз та висловити власні погляди на цю проблему.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, кримінальний процесуальний кодекс, систематизація, визначення поняття.

Babikov O. The concept of covert investigative (detective) actions and their system under the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012

The article examines the concept and system of covert investigative (detective) actions under the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012. In particular, the author raises the controversial issue of whether confidential cooperation under Article 275 of the CPC of Ukraine is classified as covert investigative (detective) actions.

With a view to determining the criteria for distinguishing between the types of covert investigative (detective) actions, the author reveals

the meaning of the term «private communication».

It is noted that the European Court of Human Rights, using the concepts of «private life» and «correspondence» in cases of interception of telephone conversations, does not distinguish between these concepts and the content of the personal interest violated.

In addition, the author provides a systematisation of covert investigative (detective) actions by the following criteria:

- depending on the subject of decision-making, covert investigative (detective) actions conducted with the permission of the investigating judge, by decision of the prosecutor, investigator, by decision of the head of the pre-trial investigation body or investigator in agreement with such a head;

- urgent;

- depending on whether the persons in respect of whom such actions are carried out can be involved in conducting covert investigative (detective) actions and drawing up a protocol;

- covert investigative (detective) actions that may be carried out on the facts of criminal offences regardless of the degree of gravity and those that may be carried out only in criminal proceedings on serious and especially serious crimes;

- depending on the subject of the investigation;

- depending on the possibility of conducting them on a public and exclusive basis;

- depending on the use of technical means in recording the course of covert investigative (detective) actions;

- basic and additional;

- those aimed at obtaining evidence or verifying the evidence obtained.

Thanks to this article, the reader will gain a deep understanding

of the essence and role of covert investigative actions in criminal proceedings according to the 2012 codification of criminal procedure law, and will also be able to critically analyse and express their own views on this issue.

Key words: covert investigative (detective) actions, criminal procedure code, systematisation, definition of the concept.

Література

1. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Ген. прокуратури України від 16.11.2012 р. №114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 08.01.2024).

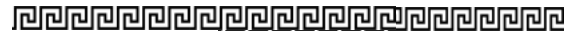
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.01.2024).

3. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; ред. І. К. Білодіда. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. 1978.

4. Колесник В. А. Втручання в приватне спілкування і забезпечення прав особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій / В. А. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. 2014. Т. 11. № 3 (31). С. 37–43.

5. Єськов С. В. Втручання в приватне спілкування як елемент системи негласних слідчих (розшукових) дій / С. В. Єськов. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ 2013. № 2. С. 264–274.

6. Лук'янчиков Є. Д. Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 1(9). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14lydsrd.pdf> (дата звернення: 08.01.2024)

УДК 342.553

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.6>**В. Барвіненко,**

кандидат наук з державного управління

ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В НАУЦІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі в науці адміністративного права України значна частина дослідників, які вивчають проблематику принципів адміністративного права, не оминають увагою питання їхньої систематизації, кодифікації. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** свідчить про те, що таких досліджень, однак, все ж таки поки що не дуже багато (дивись [1–4]). А тому у статті будуть досліджуватися пропозиції українських фахівців щодо систематизації як принципів адміністративного права, так і інших правових принципів, які охоплюються галуззю чи її інститутами (наприклад, принципів адміністративно-правового регулювання); відповідні матеріали будуть аналізуватися з застосуванням методу правової аналогії.

Застосування методу правової аналогії у цьому випадку, на нашу думку, виправдано тим, наскільки (поки що) «недалеко» дослідники відійшли від принципів адміністративного права. Наприклад, Т. О. Гуржій та Ю. В. Бодров зазначили, що «принципами адміністративно-правового регулювання слугують: основоположні ідеї, на яких ґрунтуються розвиток і функціонування адміністративного права та всіх його інститутів, система адміністративно-правових відносин, реалізація прав, свобод і законних інтересів їх учасників, правотворча та правозастосовна діяльність суб'єктів публічної влади» [5, с. 46]. Це

свідчить про те, що правова аналогія у цьому випадку буде доречною.

Метою статті є аналіз підходів до систематизації принципів місцевого самоврядування в науці адміністративного права України, з особливою увагою на доцільність виокремлення так званих «загальних принципів».

В науці адміністративного права України поки що відсутній єдиний підхід до класифікації принципів адміністративного права у цілому (а відповідно, і принципів місцевого самоврядування зокрема). А.А. Шарая у своїй статті на тему «Класифікація принципів адміністративного права: сучасний погляд в адміністративно-правовій доктрині» проаналізувала наявні наукові розробки з цього питання. За підсумками огляду доктринальної літератури вона не висловила власної позиції, висновків та рекомендацій, але сформулювала, що приєднується до думки Т.О. Коломоща та О.П. Баранчик щодо того, що «в сучасній доктрині адміністративного права існує розмаїття та велика кількість критеріїв класифікації принципів адміністративного права, тому необхідним є узагальнений поділ всіх принципів адміністративного права, який дозволив би охарактеризувати визнані сучасні складові його предмета з можливістю врахування подальшої трансформації базису адміністративного права» [6, с. 176]. З тексту цієї статті зрозуміло, що А.А. Шарая є прихильницею «вироблення єдиного

підходу до класифікації принципів адміністративного права в адміністративно-правовій доктрині» – вона підкреслила, що це «дозволить впорядкувати їх, надати їм завершеного вигляду у всій оновленій системі адміністративного права» [6, с. 176]. Слід погодитись з цією перевагою, яку виокремила дослідниця.

Варто констатувати, що така позиція – відсутність авторських думок щодо систематизації принципів адміністративного права в Україні – набула поширення в національній юридичній літературі. Ще одним прикладом може слугувати стаття на тему: «Щодо питання класифікації принципів адміністративного права України», автором якої є Н.І.Дідик. Так само, як і у випадку з проаналізованою вище публікацією, у цій статті автор не наводить власних пропозицій з цього питання.

Н.І. Дідик починає з того, що «важливим моментом, який потрібно враховувати при дослідженні принципів, є практичне втілення їх у життя» [7, с. 94]. Слід повністю погодитись з цією позицією. І продовжити думку, деталізуючи її – щодо «практичного втілення їх у життя» – найчастіше це роблять суди у процесі застосування цих принципів. А отже – кожен раз суди, розглядаючи справу, вирішують конфлікт між принципами, і за підсумками вирішення такого конфлікту судовим органом вибудовується певна ієрархія принципів.

У цілому, з тексту статті зрозуміло, що Н.І. Дідик надає перевагу класифікації принципів адміністративного права, яку підтримували професор В.Б. Авер'янов і Г.Й. Ткач щодо того, що «серед принципів сучасного адміністративного права можна виділити загальні і спеціальні» [7, с. 98]. Ця класифікація є поширеною в українській галузевій юридичній літературі.

По відношенню до галузі саме адміністративного права автор деталізував, що «загальні принципи мають фундаментальне значення для

всієї галузі адміністративного права. Як правило, вони виявляються і деталізуються в принципах спеціальних, характерних для окремих інститутів адміністративного права: принципах державної служби, принципах адміністративної відповідальності, принципах адміністративного процесу тощо» [7, с. 94]. Таким чином, досліджувані нами принципи місцевого самоврядування, відповідно до цієї класифікації, будуть мати спеціальний характер, в них будуть деталізуватися загальні принципи адміністративного права України.

Професор В.Б. Авер'янов та його колеги запропонували уважати, що «до загальних принципів можна віднести: принцип законності; принцип пріоритету прав та свобод людини і громадянина; принцип рівності громадян перед законом; [8, с. 341]; принцип демократизму нормотворчості й реалізації права; принцип взаємної відповідальності держави і людини; принцип гуманізму і справедливості у взаємовідносинах між державою і людиною» [9, с. 80]. Варто взяти до уваги цей перелік.

Водночас варто зазначити, що цей перелік не є усталеним в українській юридичній літературі. Так, А.А. Пухтецька у статті на тему «Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України» запропонувала уважати, що до числа загальних принципів адміністративного права, у тому числі в Україні, слід віднести лише принцип верховенства права, а усі інші принципи уважати інституційними, насамперед: «принцип децентралізації; принцип централізації; принцип деконцентрації; принципи діяльності: юридична визначеність; відкритість і прозорість; відповідальність; ефективність та результативність» [10, с. 11]. Варто зазначити, що складові цього переліку автор не аналізує окремо, одну по одній, у тому числі вона не пояснює, чому перелік містить саме ці складові (елементи).

Неможливо оминати увагою позицію Ю.П. Битяка щодо систематизації (в його працях – класифікації) принципів адміністративного права. Він пропонує поділяти їх на внутрішні та зовнішні.

До числа внутрішніх принципів адміністративного права України Ю.П. Битяк пропонує уважати належними наступні принципи: відповідність адміністративного права положенням Конституції України; верховенство адміністративно-правового закону в системі нормативних актів, які містять адміністративно-правові норми; наявність власного підґрунтя формування й розвитку; спеціалізація; відповідність адміністративно-правових законів певним положенням міжнародно-правових договорів із питань адміністративного права, учасницею яких є Україна (детальніше дивись [11, с. 253]).

Зовнішні принципи адміністративного права України, на думку Ю.П. Битяка, доречно класифікувати на загальносоціальні і спеціально-галузеві. Останні, у свою чергу, автор пропонує поділяти на: основні принципи; принципи формування й функціонування його відповідних частин (інститутів). До числа основних принципів адміністративного права України Ю.П. Битяк пропонує уважати належними наступні принципи: «служіння органів виконавчої влади та їх апарату суспільству й людині; обмеженість втручання органів виконавчої влади в громадянське й особисте життя людини; повнота прав і свобод громадян у адміністративно-правовій сфері; взаємна відповідальність; визначення мінімально необхідних повноважень органів державної виконавчої влади; оптимальне доповнення й урівноваження державно-владних повноважень органів виконавчої влади з повноваженнями органів самоврядування» [11, с. 254]. Як відомий фахівець, що спеціалізується на питаннях державної служби, Ю.П. Битяк веде мову про принципи по відношенню до органів державної

влади, але ці принципи є релевантними також і по відношенню тих органів місцевого самоврядування, які реалізують повноваження виконавчого характеру (у тому числі делеговані повноваження).

Резюмуючи найбільш популярні в українській юридичній літературі підходи щодо систематизації принципів адміністративного права, варто узагальнити вищевикладене. У сучасній науці адміністративного права України проблематика принципів адміністративного права та їхньої систематизації залишається актуальною та мало дослідженою частиною наукового дискурсу. У відсутності єдиного підходу до класифікації принципів адміністративного права в Україні, питання систематизації виявляється ключовим. Висвітлено різноманіття поглядів фахівців, зокрема позиції Т.О. Гуржій та Ю.В. Бодрова, які визначають принципи адміністративно-правового регулювання як основоположні ідеї, що ґрунтуються на розвитку адміністративного права та його інститутів. Наголошено на важливості застосування методу правової аналогії у дослідженні принципів, що обумовлено «недалекістю» дослідників від їхнього концептуального розуміння. Аналіз статті А.А. Шараї підкреслює відсутність єдиного підходу до класифікації, а також необхідність узагальненого поділу принципів, що враховуватиме їхню трансформацію.

В цілому, висновки досліджень українських фахівців свідчать про актуальність формування єдиного підходу до класифікації та систематизації принципів адміністративного права для створення єдиної та комплексної системи, сприяючи впорядкуванню та вдосконаленню адміністративно-правового регулювання в Україні.

Напрацювання Ю.П. Битяка про зовнішні принципи адміністративного права України є важливим внеском у доктринальний розвиток. Запропонована класифікація та основні принципи, такі як служіння органів

виконавчої влади суспільству, обмеженість втручання в особисте життя громадян та повнота прав і свобод, виявляються ключовими для розвитку ефективної системи державного управління в Україні. Ці принципи є актуальними не лише для органів виконавчої влади, але й для місцевого самоврядування, що виконує важливі виконавчі функції. Такий підхід визначає фундамент для побудови відповідальної системи державного управління на різних рівнях влади.

Крім того, привертає увагу також і те, як дослідники окремих інститутів та підінститутів адміністративного права систематизують відповідні принципи. Враховуючи інституційну розгалуженість галузі адміністративного права, слід звернути увагу і на розробки цих дослідників. Варто узагальнити, що таких досліджень доволі багато, а тому навряд чи можливо та доцільно аналізувати усі доступні публікації. Крім того, у деяких публікаціях, аналізуючи інституційні принципи, автори не звертаються до проблематики їхньої систематизації (дивись, наприклад, працю Г.О. Горбової на тему «Принципи адміністративно-правового регулювання протидії насильству в сім'ї», Якущенко Ю.М. на тему «Принципи адміністративно-правового регулювання сурогатного материнства в Україні», Теремецького В.І. на тему «Принципи та функції адміністративно-правового регулювання податкових відносин», Свиридчук Н.П. і Цюприк Н.О. на тему «Принципи адміністративно-правового регулювання у сфері гендерної політики держави», інші. Однак, наявність цих та інших аналогічних праць свідчить про те, що поділ принципів адміністративного права на загальні та інституційні має під собою практичне підґрунтя та має наукове значення.

Поодинокі автори, аналізуючи інституційні принципи, також звертають увагу на їхню систематизацію. Одним з прикладів є стаття А.А. Шараї на тему «Класифікація

принципів адміністративно-процедурного права». У цій статті привертає увагу низка авторських розробок.

Найбільш важливою для нашого дослідження є те, що авторка уважає за доцільне «поділяти принципи адміністративно-процедурного права на такі дві «базові» видові групи» [6, с. 85], як універсальні та інституційні принципи.

Щодо універсальних принципів авторка зазначає, що до них слід уважати належними «принципи, які є фундаментом для регулювання відносин щодо всіх без винятку адміністративних процедур, мають загальний, всеохоплюючий універсальний характер» [6, с. 85]. Таким чином, можна провести паралелі з групою загальних принципів, про яку йшлося вище (хоча незрозуміло, чи авторка підтримує точку зору щодо їхнього ототожнення, чи вона обрала прикметник «універсальний» спеціально для того, щоб відмежувати «універсальні» принципи від принципів «загальних»).

Щодо інституційних принципів авторка зазначає, що вони «є характерними для регулювання суспільних відносин щодо окремих різновидів адміністративних процедур» [6, с. 85]. Ця група є доволі логічною для виокремлення, та в аналізованому випадку авторка ілюструє, які саме складові вона уважає належними до цієї групи, «а саме:

- принципи правотворчих адміністративних процедур (визначають фундаментальні ідеї для здійснення процедури підготовки та прийняття підзаконного нормативно-правового акта);

- принципи правозастосовних адміністративних процедур (визначають основні ідеї і положення, на яких відбувається реалізацію неюрисдикційних адміністративних процедур (дозвільні, ліцензійні, реєстраційні, контрольні-наглядові, заохочувальні, атестаційні, надання адміністративних послуг, відповідь на запит про надання публічної інформації, укладання адміністративних договорів тощо)» [6, с. 85].

Висновок. Більшість принципів, які стосуються місцевого самоврядування, є універсальними та застосовними до всіх галузей права. Зазначимо, що основні принципи, такі як законність, самостійність, відповідальність, прозорість та участь, мають загальну сутність і можуть бути застосовані у будь-якому правовому контексті. Важливо розуміти, що принципи є фундаментальними правовими концепціями, які визначають основні принципи справедливості, ефективності та законності в будь-якій сфері права. Вони є основою правової системи та її цілісності.

Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі полягають у тому, щоб при проведенні досліджень брати до уваги: розрізняти принципи лише для адміністративного права може бути необґрунтовано, оскільки вони становлять загальноправовий фундамент. Замість того, щоб виділяти окремі принципи для різних галузей, важливо досліджувати, як ці принципи конкретизуються та застосовуються в різних галузях права. Такий підхід до дослідження надасть можливість краще розуміти, як конкретні принципи впливають на адміністративне право та його особливості. Вивчення конкретних прикладів та використання принципів у різних галузях дозволить розкрити їхню універсальність та реальний вплив на правову систему загалом.

У статті резюмовано, що в науці адміністративного права України поки що відсутній єдиний підхід до класифікації принципів адміністративного права у цілому (а відповідно, і принципів місцевого самоврядування зокрема). У сучасній науці адміністративного права України проблематика принципів адміністративного права та їхньої систематизації залишається актуальною та мало дослідженою частиною наукового дискурсу.

Висвітлено різноманіття поглядів фахівців, зокрема позиції Т.О. Гуржій та Ю.В. Бодрова, які визначають принципи адміністративно-правового регулювання як основоположні ідеї, що ґрунтуються на розвитку адміністративного права та його інститутів. Наголошено на важливості застосування методу правової аналогії у дослідженні принципів, що обумовлено «недалекістю» дослідників від їхнього концептуального розуміння. Аналіз статті А.А. Шараї підкреслив відсутність єдиного підходу до класифікації, а також необхідність узагальненого поділу принципів, що враховуватиме їхню трансформацію.

Висновки досліджень українських фахівців свідчать про актуальність формування єдиного підходу до класифікації та систематизації принципів адміністративного права для створення єдиної та комплексної системи, сприяючи впорядкуванню та вдосконаленню адміністративно-правового регулювання в Україні. Напрацювання Ю.П. Битяка про зовнішні принципи адміністративного права України є важливим внеском у доктринальний розвиток. Запропонована класифікація та основні принципи, такі як служіння органів виконавчої влади суспільству, обмеженість втручання в особисте життя громадян та повнота прав і свобод, виявляються ключовими для розвитку ефективної системи державного управління в Україні. Ці принципи є актуальними не лише для органів виконавчої влади, але й для місцевого самоврядування, його органів та посадових осіб. Такий підхід визначає фундамент для побудови відповідальної системи державного управління на різних рівнях влади.

Ключові слова: місцеве самоврядування, принцип місцевого самоврядування, принципи адміністративного права, публічна влада, публічна

служба, публічне адміністрування, органи публічної влади, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Barvinenko V. Approaches to systematize the principles of local government in the science of administrative law of Ukraine: general principles

The article summarizes that in the science of administrative law of Ukraine there is still no unified approach to the classification of the principles of administrative law in general (and, accordingly, the principles of local self-government in particular). In the modern science of administrative law of Ukraine, the problem of the principles of administrative law and their systematization remains a relevant and little-researched part of the scientific discourse.

The diversity of views of specialists is highlighted, in particular the position of T. Gurzhii and Yu. Bodrov, who define the principles of administrative regulation as fundamental ideas based on the development of administrative law and its institutions. Emphasis is placed on the importance of applying the method of legal analogy in the study of principles, which is due to the «closeness» of researchers from their conceptual understanding. Analysis of the article by A.A. Sharai emphasized the lack of a single approach to classification, as well as the need for a generalized division of principles that would take into account their transformation.

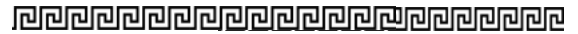
The conclusions of the researches of Ukrainian experts testify to the relevance of the formation of a unified approach to the classification and systematization of the principles of administrative law in order to create a unified and comprehensive system, contributing to the streamlining and improvement of administrative and

legal regulation in Ukraine. The work of Yu. Bytyak of external principles of administrative law of Ukraine is an important contribution to doctrinal development. The proposed classification and basic principles, such as the service of executive authorities to society, limited interference in the private lives of citizens, and the fullness of rights and freedoms, are key to the development of an effective public administration system in Ukraine. These principles are relevant not only for executive authorities, but also for local self-government, its bodies and officials. This approach defines the foundation for building a responsible system of public administration at different levels of government.

Key words: local self-government, the principle of local self-government, principles of administrative law, public power, public service, issued by the public, organized by the public, and local self-government bodies.

Література

1. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146–151.
2. Mishyna N. Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case *Koretskyu and Others v. Ukraine*. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. Т. 31. С. 57–63.
3. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 63. С. 34–37.
4. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 57. С. 24–27.
5. Гуржій Т. О., Бодров Ю. В. *Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання*. Нау-

ковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. № 79. Т. 2. С. 41–48.

6. Шарая А.А. Класифікація принципів адміністративного права: сучасний погляд в адміністративно-правовій доктрині. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2013. № 1. http://www.lsej.org.ua/1_2013/ukr/Sharaya.pdf

7. Дідик Н.І. Щодо питання класифікації принципів адміністративного права України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 92–101.

8. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / [ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та

ін.]. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2004. 583 с.

9. Ткач Г.Й. Принципи адміністративного права. *Адміністративне право України. Академічний курс: в 2 т.* / [Авер'янов В.Б., Андрійко О.Ф., Битяк Ю.П., Голосніченко І.П., Ківалов С.В. та ін.]; під ред. В.Б. Авер'янова (голова). К.: *Юридична думка*, 2007–2004. Т. 1. 2007. 591 с.

10. Пухтецька А.А. *Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2009. 17 с.

11. *Адміністративне право України: підручник* / Ю.П. Битяк. К.: *Юрінком Інтер*, 2005. 530 с.

В. Бондар,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету підготовки фахівців для підрозділів поліції
Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ

СУДОВО-БАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ 5,45-ММ АВТОМАТУ КАЛАШНИКОВА АК-12 (6-П-70)

Постановка проблеми. Використання спеціальних знань у галузі судової експертизи зброї в кримінальній процесуальній формі судової експертизи (ст. 242 КПК України) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, скоєних військовослужбовцями країни-агресора зумовлене, зокрема особливостями безпосередніх об'єктів судової експертизи зброї, котра проводиться судовими експертами за спеціальностями 3.1 «Балістичне дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї», 3.2 «Балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу».

В практиці судово-балістичних досліджень вогнепальної зброї, слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу, які проводяться в рамках даних проваджень певне розповсюдження в якості об'єкта дослідження отримав 5,45-мм автомат Калашникова (АК-12).

Проте у спеціальній літературі практично відсутні детальні описання конструктивних особливостей даного автомата, що обмежує можливості судового експерта при розв'язанні ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних та ситуаційних задач.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику, пов'язану з судово-балістичним дослідженням вогнепальної зброї та боеприпасів до неї порушували у своїх наукових розвідках В.В. Арешонков, В.Є. Бер-

гер, П.Д. Біленчук, В.І. Богайчук, П.В. Гіверц, В.І. Голоботовський, В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, С.А. Матвієнко, М.П. Молибога, Е.О. Разумов, О.С. Соколов та інші вчені. Проте, надходження на озброєння військових частин та підрозділів країни-агресора новітніх та модернізованих зразків стрілецької вогнепальної зброї актуалізує обрану тематику.

Метою статті є аналіз конструктивних особливостей та проблемних питань ідентифікації 5,45-мм автомата АК-12 та визначення шляхів підвищення ефективності ідентифікації за слідами на кулях та гільзах.

Виклад основного матеріалу. 5,45-мм автомат Калашникова АК-12 є індивідуальною бойовою зброєю та призначений для знищення живої сили противника. Для стрільби з автомата застосовується 5,45-мм проміжний патрон з кулею «ПС» зр. 1974 р. зі сталевим осердям (7Н6, 7Н6М).

Досвід сучасних війн та військових конфліктів (повномасштабне вторгнення РФ в Україну, конфлікти в Іраку, Афганістані, Сирії та ін.), свідчить про те, що вогневі контакти з використанням стрілецької вогнепальної зброї відбуваються на все більших дистанціях, тому підвищення дальності, точності та убійної сили зброї та боеприпасів до неї є вимогою часу.

Сьогодні патрони 5,56x45 та 5,45x39 мм є занадто малими та «слабкими» для сучасного «дальнього бою». Мала маса скорочує їх дальність

до 400 метрів. Відповідно автомати Калашникова не можуть вести ефективний вогонь з дистанції більшої 300–500 метрів.

Російський 5,45-мм автомат Калашникова є індивідуальною зброєю та призначений для знищення живої сили противника є розвитком радянської концепції кінця 70-х років (конкурс «Абакан», 1978 рік), яка передбачає збільшення купчастості та точності стрільби, а у випадку з АЕК-971 та АН-94 – збалансованої автоматики на основі «газового двигуна» та додаткового режиму вогню по 2 патрони з високим темпом, і не передбачала створення концептуальної нової стрілецької вогнепальної зброї.

Ідея модульної особистої стрілецької зброї, яка з'явилася в США на початку 60-х рр., отримала нового імпульсу до розвитку в 00-х рр. АК-12, як чергова глибоко модернізована версія автомата Калашникова отримала «складений телескопічний приклад», шарнірно закріплену кришку ствольної коробки з планкою Пікатіні (англ. Picatinny rail), яка дозволяє обладнати автомат коліматорним прицілом, на верхній накладці та на самій цівці також змонтовані планки Пікатіні, які дозволяють обладнати АК-12 додатковим руків'ям або ліхтарем. Для ураження противника в рукопашному бою до автомата може приєднуватись багнет-ніж. Водночас, конструкція цього автомата не забезпечує модульність¹.

Принцип дії автоматики базується на використанні енергії порохових газів, що відводяться з каналу ствола, замикання ствола здійснюється бойовими упорами. Ударно-спусковий механізм курково-ударникового типу із закритим розміщенням курка. Ступінь автоматизації – автоматична.

¹ Завданням програми Adaptive Combat Rifle (англ. Адаптивна Бойова Гвинтівка), було створення стрілецької зброї «підвищеної гнучкості», тобто з можливістю швидкої заміни (15 хв.) в умовах «наближених до польових» використуваного патрону, а разом із ним і призначення даної зброї.

Режими ведення вогню: спусковий механізм для ведення безперервного і одиночного вогню. Запобіжник неавтоматичний. Відбиття гільз здійснюється праворуч.

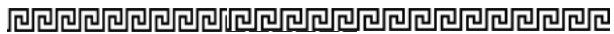
5,45-мм автомат АК-12 складається з наступних частин та механізмів (ілюстр. № 1): ствольної коробки в зборі зі стволом, кришки ствольної коробки з планкою та прицілом, прикладу, пістолетного руків'я, затворної рами, затвора, зворотного механізму, ударно-спускового механізму, дульного гальма-компенсатора, заглушки газової трубки, накладки ствольної, цівки та магазина.

Ствол автомата циліндричної форми. Довжина ствола – 415 мм, зовнішній діаметр ствола – 14,5 мм, діаметр каналу ствола – 5,45 мм. Канал ствола має чотири прямокутні (традиційні) нарізи, направлені зліва догори праворуч. Зовні на стволі встановлені газова камера та втулка гальма, на якій змонтоване дульне гальмо. Над стволом встановлена газова трубка, один із кінців якої надітий на газову камеру. Замикання каналу ствола здійснюється поворотом затвора

Ствольна коробка автомата фігурної форми довжиною 260 мм, слугує для з'єднання частин та механізмів автомата, для забезпечення закриття каналу ствола затвором та запирання затвора. В ствольній коробці розташований ударно-спусковий механізм. Зверху ствольна коробка закрита кришкою. З правої сторони ствольної коробки розташований перемикач вогню, який має чотири положення: верхнє положення – запобігання пострілам; друге положення – «АВ» – автоматична стрільба; третє положення «2» – стрільба чергою по 2 патрони, нижнє положення – «ОД» – одиночна стрільба (ілюстр. № 2).

Механізм подачі патронів розміщується в ствольній коробці, і складається із затворної рами з газовим поршнем, затвора.

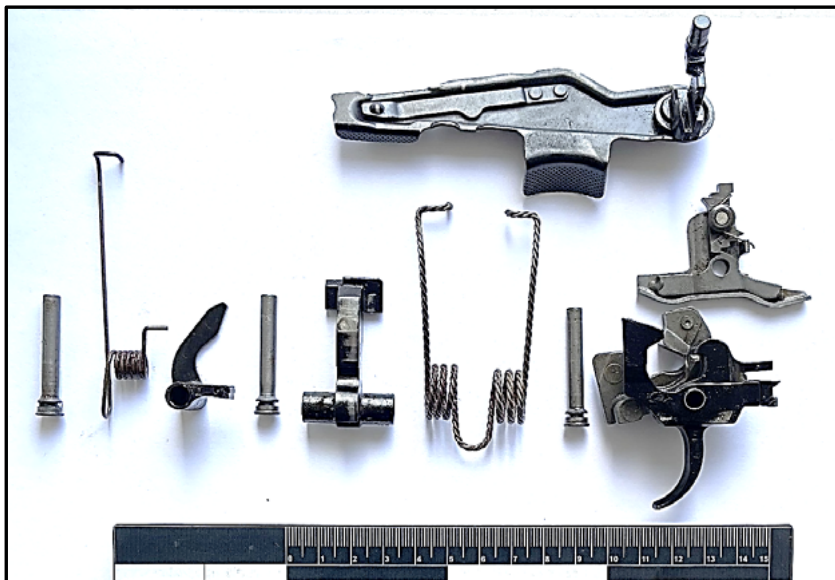

Ілюстрація № 1. 5,45-мм автомат Калашникова АК-12 та його основні частини

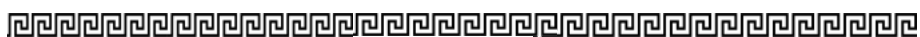

**Ілюстрація № 2.
Зображення перемикача вогню на ствольній коробці 5,45-мм автомата Калашникова АК-12**

Ударно-спусковий механізм курково-ударникового типу із закритим розміщенням курка, із перемикачем вогню на автоматичну стрільбу та стрільбу одиночними пострілами. Ударно-спусковий механізм складається з курка, бойової пружини, шептала одиночного вогню, пружини шептала, пружини автоспуску та перемикача режимів вогню. Принцип дії автоматики заснований на відведенні частини порохових газів через отвір в стінці каналу ствола (ілюстр. № 3).

Ілюстрація № 3. Частини ударно-спускового механізму автомата АК-12

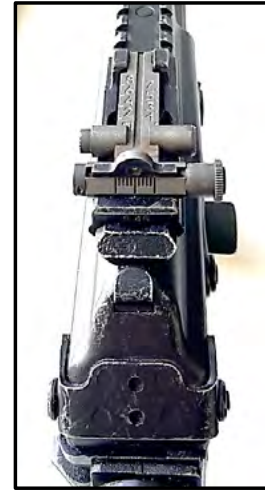

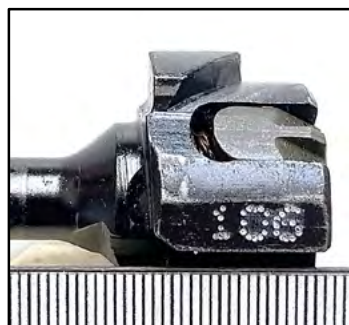
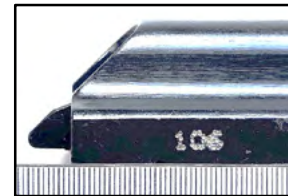
Прицільні пристосування відкриті та складаються із регульованої мушки, розташованої на газовій камері та діоптричного прицілу, розташованого на кришці ствольної коробки. Дальність стрільби 800 метрів (ілюстр. № 4).

Цівка та ствольна накладка виготовлені з полімерного матеріалу чорного кольору. Приклад складний, регульованої довжини, виготовлений з полімерного матеріалу чорного кольору. Приклад складається в лівий бік. Руків'я автомату пістолетної форми, виготовлене з полімерного матеріалу чорного кольору.

На муфті та ствольній коробці автомата з лівого боку, ствольній коробці, затворі, затворній рамі та дульному гальмі-компенсаторі наявні маркувальні позначення (ілюстр. № 5).

Ілюстрація № 4.
Прицільні пристосування
5,45-мм автомата АК-12

Ілюстрація № 5. Маркувальні позначення на автоматі

З метою отримання експериментальних гільз та куль для вивчення слідів від частин 5,45-мм автомата АК-12 та 5,45-мм автомата АК-74 здійснювалась експериментальна стрільба у водний кулеуловлювач.

Найбільш важливими деталями, які утворюють сліди на кулях та гільзах патронів, стріляних в 5,45-мм автоматі АК-12 та дозволяють провести ідентифікацію є: бійок ударника; зачеп викидача; виступ відбивача; патронний упор; нарізи каналу стволу (ілюстр. № 6, 7).

Сліди на частинах патронів, утворені іншими деталями зброї, слабо виражені та є малоінформативними.

Розташування слідів на гільзі зумовлено конструктивними осо-

бливостями затвора (ілюстр. № 8). Нижче подаються розмірні характеристики слідів на гільзах, стріляних з 5,45-мм автомата АК-12 (табл. 1).

На кулях, стріляних з 5,45-мм автомата АК-12 є такі сліди (ілюстр. № 10,11):

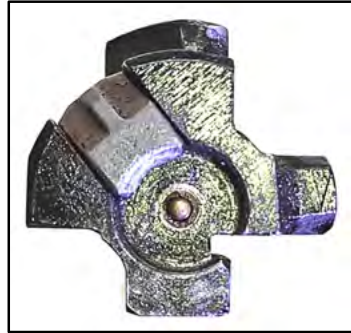
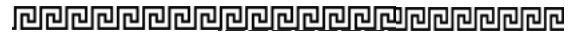
– чотири «первинні» сліди (утворені при поступальному проходженні кулі в каналі ствола), розташовані паралельно поздовжньої осі кулі під кутом $2,561^{\circ}$ шириною 0,174 мм;

– чотири нахилених праворуч «вторинних» слідів полів нарізів (утворені при поступально-обертальному проходженні кулі в каналі ствола), середньою шириною: 1-й – 4,853 мм; 2-й – 5,077 мм; 3-й – 4,824 мм; 4-й – 4,587 мм, розташовані під кутами,

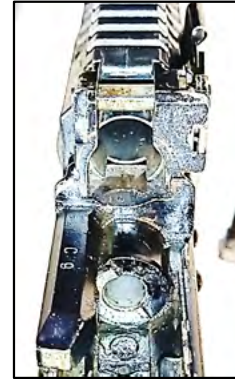
Таблиця 1

Розмірні характеристики слідів на гільзах, стріляних з 5,45-мм автомата АК-12

Слід бійка ударника	
Форма	Кругла
Висота, мм	не задано
Ширина, мм	1,75
Особливості	Не задано
Слід виступу відбивача	
Форма	Трикутної форми
Висота, мм	1,15
Ширина, мм	1,75
Особливості	Не задано
Кут між зацепом викидача та відбивачем, град	162,5
Слід зачепа викидача	
Форма	Зіскоби та вм'ятини
Висота, мм	Не задано
Ширина, мм	5,4
Особливості	Не задано
Слід вікна кожух затвора	
Форма	Не задано
Висота, мм	Не задано
Ширина, мм	Не задано
Особливості	Не задано
Відстань між слідом та нижнім краєм гільзи, мм	20,5

Ілюстрація № 6.
Збільшене зображення
переднього зрізу чашки затвору
5,45-мм автомата АК-12
зі слідоутворюючими частинами

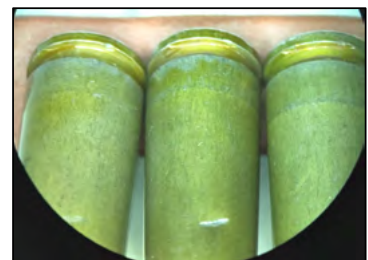
Ілюстрація № 7.
Кульний вхід у ствол 5,45-мм
автомата Калашникова АК-12

Ілюстрація № 8.
Збільшене зображення слідів на гільзах патронів,
стріляних з 5,45-мм автомата АК-12

Ілюстрація № 9.
Збільшене зображення слідів
на гільзах патронів, стріляних
з 5,45-мм автомата АК-74

Ілюстрація № 10.
Слід вікна кожух затвора

відповідно: 1-й – 1,438; 2-й – 1,361; 3-й – 1,387; 4-й – 1,353° до поздовжньої осі кулі.

На кулях, стріляних з 5,45-мм автомата АК-74 є такі сліди (ілюстр. № 10, 11, 12):

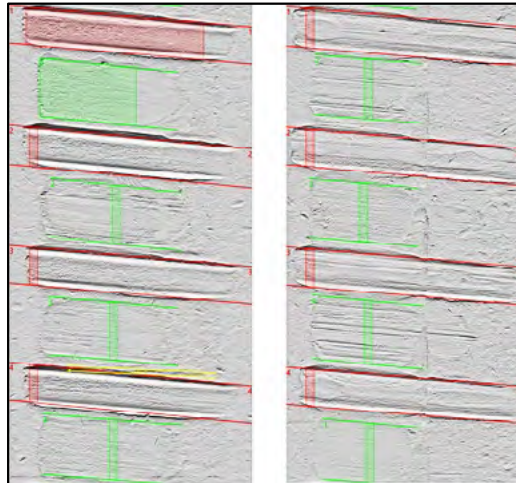
– чотири «первинні» сліди (утворені при поступальному проходженні кулі в каналі ствола), розташовані паралельно поздовжньої осі кулі;

– чотири нахилених праворуч «вторинних» слідів полів

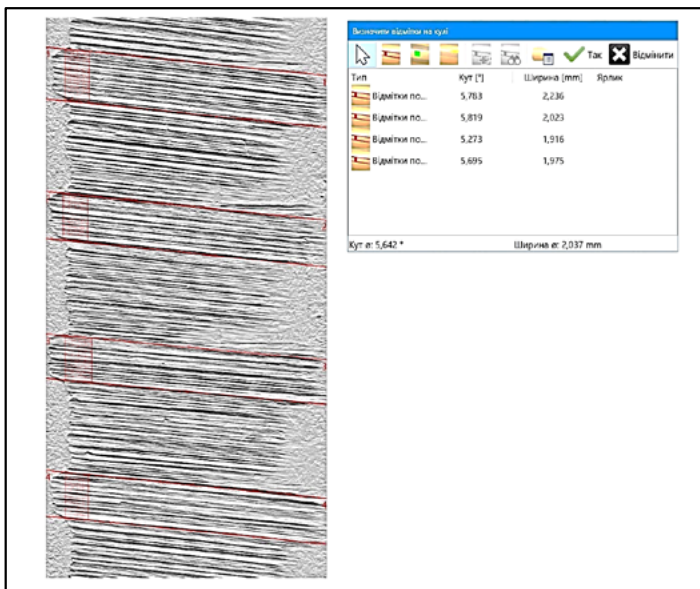
нарізів (утворені при поступально-обертальному проходженні кулі в каналі ствола), середньою шириною: 1-й – 5,003 мм; 2-й – 5,534 мм;

Ілюстрація № 11.
Фоторозгортка слідів полів нарізів на кулях, стріляних з автоматів АК-12 (зверху) та АК-74 (знизу)

Ілюстрація № 12.
Збільшене зображення слідів полів нарізів на кулях, стріляних з автоматів АК-12 (ліворуч) та АК-74 (праворуч)

Ілюстрація № 13.
Фоторозгортка слідів полів нарізів на кулі, стріляної з автомата АК-74

3-й – 5,016 мм; 4-й – 5,549 мм, розташовані під кутами, відповідно: 1-й – 1,364; 2-й – 1,429; 3-й – 1,373; 4-й – 1,375° до поздовжньої осі кулі.

Висновки. Підсумки проведеного дослідження свідчать про те, що при проведенні пострілів з 5,45-мм автомата АК-12 утворюється сукупність ознак, котра дозволяє проводити балістичне експертне дослідження та вирішувати поставлені сторонами кримінального провадження чи судом експертні завдання – за слідами на кулях і гільзах.

У статті наведені конструктивні особливості та характеристики 5,45-мм автомата АК-12, проаналізовані результати експериментів, отримані під час проведення пострілів з даної моделі зброї та результати дослідження слідів на кулях та гільзах. Виокремлені найбільш важливі деталі, які утворюють сліди та гільзах та кулях патронів, стріляних даному пістолеті, та є такими, що дозволяють провести ідентифікацію: а) бійок ударника; б) зачеп викидача; в) виступ відбивача; г) ребро кришки ствольної коробки; е) патронний упор; д) нарізи каналу ствола.

Експериментально встановлено, що на кулях, стріляних з 5,45-мм автомата АК-12 утворюються такі сліди: а) чотири «первинні» сліди (утворені при поступальному проходженні кулі в каналі ствола), розташовані паралельно поздовжньої осі кулі під кутом 2,561° шириною 0,174 мм; б) чотири нахилених праворуч «вторинних» слідів полів нарізів (утворені при поступально-обертальному проходженні кулі в каналі ствола), середньою шириною: 1-й – 4,853 мм; 2-й – 5,077 мм; 3-й – 4,824 мм; 4-й – 4,587 мм, розташовані під кутами, відповідно: 1-й – 1,438; 2-й – 1,361; 3-й – 1,387; 4-й – 1,353° до поздовжньої осі кулі.

Сформульовано висновок про те, що серед слідів, які утворюються на гільзах, стріляних з автомата АК-12, найбільш інформативними є сліди бійка ударника, край отвору в чашці затвору під бійок ударника, відбивача, зачеп викидача. Обґрунтовано висновок про те, що при проведенні пострілів з автомата АК-12 утворюється сукупність ознак, котра дозволяє проводити експертне дослідження та вирішувати поставлені сторонами кримінального провадження чи судом експертні завдання – за слідами на кулях і гільзах.

Здійснено порівняльне дослідження слідової картини на кулях та гільзах, стріляних з 5,45-мм автомата АК-12 та 5,45-мм автомата АК-74.

Ключові слова: ідентифікація, ударно-спусковий механізм, судово-балістичне дослідження вогнепальної зброї.

Bondar V. Forensic ballistic research of the 5,45-mm Kalashnikova Ak-12 (6-P-70)

The article presents the design features and characteristics of the 5.45-mm AK-12 machine gun, analyzed the results of experiments obtained during the firing of this weapon model, and the results of the research of marks on bullets and cartridges. The most important details, which form the traces and casings and bullets of cartridges fired with this pistol, are highlighted, and are such that allow identification: a) firing pin; b) hook of the ejector; c) protrusion of the reflector; d) edge of the cover of the receiver; d) cartridge stop; e) bore holes.

It was experimentally established that the following traces are formed on bullets fired from a 5.45-mm AK-12 machine gun: a) four “primary” traces (formed during the translational passage of the bullet in the bore), located parallel to the longitudinal axis of the bullet at

an angle of 2.5610 0.174 mm wide; b) four “secondary” traces of the rifling fields inclined to the right (formed during the translational-rotational passage of the bullet in the bore), with an average width: 1st – 4.853 mm; 2nd – 5.077 mm; 3rd – 4.824 mm; 4th – 4.587 mm, located at the corners, respectively: 1st – 1.438; 2nd – 1,361; 3rd – 1,387; 4th – 1.353° to the longitudinal axis of the ball.

The conclusion was formulated that among the traces formed on the cartridges fired from the AK-12 machine gun, the most informative are the traces of the firing pin, the edges of the hole in the shutter cup under the firing pin, the reflector, and the ejector hook. The conclusion that when shooting from an AK-12 machine gun is justified, a set of signs is formed, which allows conducting expert research and solving expert tasks set by the parties to criminal proceedings or the court – by traces on bullets and shell casings.

A comparative study of the trace pattern on bullets and cartridges fired from the 5.45 mm AK-12 machine gun and the 5.45 mm AK-74 machine gun was carried out.

Key words: identification, shock-trigger mechanism, forensic ballistics examination of firearms.

Література

1. Бондар В.С. Інформаційно-аналітичне забезпечення проведення судо-

во-балістичних експертиз. Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. Київський НДІСЕ. 2017. Вип. 62. С. 280–289.

2. Бондар В.С. Шляхи оптимізації інформаційно-аналітичного забезпечення проведення судово-балістичних експертиз. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. 2015. № 14. Т. 2. С. 110–113.

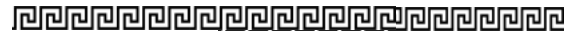
3. Гамера В.А., Голдинський І.А., Мельник Р.В. Судова балістика: класифікація та сліди вогнепальної зброї, огляд вогнепальної зброї. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 5. С. 131–134.

4. Голоботовський В.І. Чинники, що впливають на визначення ситуаційних обставин пострілу з нарізної вогнепальної зброї під час проведення експертизи зброї. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція, 40. С. 163–165.

5. Копча В.В., Копча Н.В. Криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв та слідів їх застосування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Вип. 46. Т. 2. С. 100–104.

6. Матвієнко С.А. Про помилки у проведенні ідентифікаційних судово-балістичних досліджень нарізної вогнепальної зброї. Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування: Сб. мат. наук.-практ. конф. 2019. Т. 1. С. 108–111.

7. Матвієнко С.А. Про проблемні питання ідентифікаційних судово-балістичних досліджень. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2019. № 3 (87). С. 290–300.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.8>

В. Горбалінський,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

РІШЕННЯ СУБ'ЄКТА ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЯК ОБ'ЄКТ ОСКАРЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Якщо звернутися до положень КАС України, то з його положень впливає певний перелік підстав для оскарження, однією з яких є рішення суб'єкта владних повноважень. Таким чином, рішення суб'єкта владних повноважень є тим, що оскаржується в адміністративному судочинстві.

Аналіз праць багатьох вчених-юристів які присвячені проблематиці адміністративного судочинства дозволив звернути увагу на те, що питання правової природи рішень суб'єктів владних повноважень, сутності предмету та об'єкту оскарження в них досліджено недостатньо. У науці адміністративного права до цього часу бракує комплексних досліджень, присвячених таким поняттям, як «предмет та об'єкт оскарження» в адміністративному судочинстві. Також відсутнє чітке розуміння та співвідношення між собою цих понять, що призводить до термінологічної плутанини, проблем у правозастосуванні та судовій практиці.

У науці адміністративного права не вироблено єдиної концепції розуміння сутності поняття «рішення суб'єкта владних повноважень», що ускладнює формування чіткої та однозначної судової практики. Замість того, у сфері адміністративного матеріального законодавства використовуються різні терміни для позначення видів рішень суб'єктів владних повноважень, зокрема такі, як «акт», «адмі-

ністративний акт», «індивідуальний акт», «нормативно-правовий акт», «правовий акт» тощо. Відбуваються спроби по різному надати точне визначення цим поняттям і в судовій практиці.

З іншого боку, неоднозначність у тлумаченні вищевказаних понять в теорії права створює проблеми у правозастосуванні адже інколи виникають ситуації, коли адміністративні суди в одних випадках захищають права, свободи та інтереси осіб, і визнають певний акт рішенням суб'єкта владних повноважень, а в інших випадках відмовляють у захисті, вказуючи на відсутність підстав, у зв'язку з тим, що конкретний акт, який оскаржується не можна вважати рішенням суб'єкта владних повноважень.

Отже, відсутність тлумачення у законодавстві та єдиного розуміння у доктрині адміністративного права зазначених нами вище категорій обумовлює необхідність наукового їх осмислення та вироблення власної позиції з цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правові проблеми актів у теорії права та в адміністративному праві досліджувалися багатьма вченими, зокрема такими, як В. Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.М. Бевзенко, В.М. Гарашук, В.В. Галуцько, В.К. Колпаков, О.В. Петришин, Скакун О.Ф. та іншими. Поряд з цим правова природа

рішень суб'єктів владних повноважень, як об'єкту оскарження в адміністративному судочинстві вивчена недостатньо.

Мета статті. Формулювання авторського поняття та з'ясування сутності рішень суб'єктів владних повноважень як об'єкту оскарження в адміністративному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. У словниках поняття об'єкт (пізньолат. *objectum* – предмет з лат. *objicio* – кидаю вперед, протиставляю) визначається: як філософська категорія, яка виражає те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності. Об'єкт – це те, на що спрямована пізнавальна та інша діяльність [1]; як матеріальний предмет пізнання і практичного впливу з боку людини (суб'єкта); як явище, на яке спрямовується дія права [2].

Поняття предмета пізнання виражає та фіксує ті властивості, зв'язки та закономірності розвитку вивчаемого об'єкта, які вже включені у наукове пізнання та мають певні логічні форми, тобто, саме предмет пізнання визначає межі, в рамках яких вивчається той чи інший об'єкт. В ньому у концентрованому вигляді формулюються пізнавальні завдання тої чи іншої науки, визначаються головні напрямки наукового дослідження [3]. предмет оскарження в адміністративному судочинстві у загальному розумінні є конкретне явище правової дійсності, яке віднайшло своє втілення у рішенні, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, і яке стало підставою для звернення до суду суб'єктом, відносно якого воно прийнято вчинено). При цьому відповідні об'єкти оскарження волевиявлення суб'єкта владних повноважень, вчинення ним певних дій чи утримання від волевиявлення, виконання обов'язків тощо), стали результатом ухвалення рішення, вчинення дії чи бездіяльності, утворюють підставу оскарження [4, с. 133].

У структурі оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень важливо відмежувати об'єкт і предмет оскарження. Об'єктом оскарження є адміністративно-правова діяльність суб'єкта владних повноважень, яка оформлюється у вигляді певних рішень дій, бездіяльності. Ця діяльність має управлінський, державно владний характер і за цим критерієм відмежовується від іншої діяльності носія влади (наприклад, організаційної), яка не може бути об'єктом оскарження [5, с. 104]. Однак, така діяльність оформлюється (має зовнішній вираз, набуває форму) у вигляді рішення, дії чи бездіяльності. При цьому конкретне рішення, дія чи бездіяльність стають предметом оскарження.

Щодо рішення, як об'єкта оскарження, то під ним пропонуємо розуміти виражений у встановлений законом формі правовий акт, у якому суб'єкт владних повноважень в передбаченому законом порядку та процедурою, реалізуючи владну управлінську функцію здійснює регулювання публічно-правових відносин, впливає на права, свободи та інтереси осіб у публічно-правовій сфері. У рішенні відображається результат діяльності суб'єкта владних повноважень у вигляді обов'язкових до виконання велінь, що надаються носієм влади, і які впливають на реалізацію прав і обов'язків особи, яких вони стосуються. Тобто прийняття суб'єктом владних повноважень рішення, виражає його владне волевиявлення і впливає на права, свободи та інтереси громадян в цілому (або може впливати і на права, свободи і інтереси конкретної особи) і обумовлює виникнення правовідносин с приводу його оскарження. Тобто об'єктом цих відносин буде рішення, як владне волевиявлення суб'єкта владних повноважень, яке стосується прав, свобод та інтересів осіб у сфері публічно-правових відносин. А рішення, як предмет оскарження відображає кон-

кретні публічно-правові відносини між особою та суб'єктом владних повноважень, який прийняв рішення і яке стосується конкретних прав, свобод та інтересів конкретної особи або сфери публічно-правових відносин. Саме таке рішення і буде предметом оскарження. Тому, предметом оскарження в адміністративному судочинстві буде конкретне рішення суб'єкта владних повноважень прийняте стосовно особи або визначеної сфери публічно-правових відносин у встановленій законом формі та процедурою і яке впливає на права свободи чи інтереси конкретної особи чи сфери публічно-правових відносин.

Рішення суб'єкта владних повноважень є ключовим елементом функціонування публічної адміністрації та взаємодії між нею та громадянами і юридичними особами у публічно-правовій сфері. Рішення представляють собою прийняті в конкретній формі та за встановленою процедурою акти, волевиявлення органу державної влади, чи місцевого самоврядування, їх службових чи посадових осіб, інших суб'єктів, які мають право здійснювати владну управлінську функцію. Реалізуючи владні управлінські функції суб'єкти владних повноважень можуть приймати рішення в різних сферах публічно-правових відносин. Ці рішення можуть оформлюватися у вигляді ліцензій, дозволів, регулювання суспільних відносин тощо. Тобто рішення суб'єкта владних повноважень, по-перше, є одним із інструментів його діяльності, а, по-друге, обумовлює різноманіття його видів.

В цілому слід зазначити, що законодавство не надає визначення поняття рішення суб'єкта владних повноважень. Щодо теорії адміністративного права, то як ми переконалися вище, головним інструментом публічної адміністрації є рішення, тобто акт як волева дія, волевиявлення. Доречи слово акт вживається у змісті назв таких понять, як нормативно-правовий акт, індивідуальний

акт, адміністративний акт, регуляторний акт, правовий акт. Отже термін «акт» є узагальнюючою категорією, що об'єднує різні за змістом рішення.

Акт представляє собою волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права, що регулює суспільні відносини за допомогою встановлення (зміни, скасування, зміни сфери дії) правових норм, а також визначення (зміни, припинення) на основі цих норм прав і обов'язків учасників конкретних правовідносин, міри відповідальності конкретних осіб за скоєні ними правопорушення. Він оформляється у встановлених законом випадках у вигляді письмового документа (акта-документа) [6, с. 311].

Особливості призначення та функціонування органів публічної адміністрації обумовлюють прийняття різних за змістом актів, які за юридичними властивостями поділяються на нормативні, індивідуальні та змішані [7, с. 32, 8, с. 142–143]. Саме такий поділ правових актів заслуговує на увагу в контексті нашого дослідження.

Нормативні акти є правовими актами, які встановлюють, змінюють або припиняють чинні правові норми. Вони загалом встановлюють загальні правила поведінки, правові стандарти та регламентують однотипні суспільні відносини в певних галузях. Зазвичай вони розраховані на довгострокове та багаторазове застосування. В іншому випадку індивідуальні акти спрямовані на одноразове застосування відносно конкретних випадків, ситуацій чи обставин. Індивідуальні акти дозволяють органам виконавчої влади оперативно вирішувати численні справи. Змішані акти містять як норми права, так і рішення щодо конкретних управлінських справ, а також ненормативні положення [9, с. 142–143]. Кожному із різновидів правового регулювання буде відповідати той чи інший різновид правового акту.

Рішення суб'єкта владних повноважень є об'ємне поняття, яке охоплює в собі сукупність певних різ-

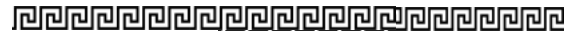
новидів правових актів, які можна оскаржити в порядку адміністративного судочинства. Важливими ознаками, які виділяють рішення суб'єкта владних повноважень із всієї системи правових актів є такі: це будь-який акт, розпорядження тощо суб'єкта владних повноважень, яке спрямоване на регулювання конкретного випадку у сфері публічно-правових відносин і прийняття якого має юридичні наслідки. Характерними рисами рішення суб'єкта владних повноважень є те, що воно спрямоване на вирішення конкретного випадку, шляхом впливу на права, свободи та інтереси осіб; приймається суб'єктом владних повноважень; має виражену зовнішню дія, спрямована назовні; має встановлену у законі форму та приймається за визначеною законом процедурою.

Рішення суб'єкта владних повноважень це акт, виданий або прийнятий саме суб'єктом владних повноважень. Наявність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень є передумовою для судового захисту прав, свобод і інтересів фізичних осіб, а також прав і інтересів юридичних осіб (згідно з частиною 1 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України) [10]. Тому, наявність суб'єкта владних повноважень і реалізація ним у спірних правовідносинах при прийнятті рішення публічно-владної управлінської функції є важливим критерієм для того, щоб зробити висновок, чи може таке рішення бути предметом оскарження в адміністративному суді.

Рішення суб'єкта владних повноважень є юридичним фактом. Прийняття рішення суб'єкта владних повноважень обумовлює виникнення (наділення правом чи встановлення обов'язку), зміну (зменшення соціальних виплат) або припинення (скасування дозволу чи ліцензії, позбавлення права) публічно-правових відносин.

Поряд з цим, законодавець не оминув увагу тлумачення певних видів рішень суб'єктів владних повноважень, які є предметом оскарження в адміністративному судочинстві. Так, нами вже згадувалися вище приписи п.п.18 та 19 ст. 4 КАС України, в яких надається визначення поняття нормативно-правового та індивідуального актів. Одним із різновидів рішень суб'єктів владних повноважень є адміністративний договір під яким законодавець розуміє спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону. Далі у п. 16 ч. 1 ст. 4 КАС України зазначено умови складання адміністративних договорів. Так, адміністративний договір складається: б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; г) для врегулювання питань надання адміністративних послуг[10]

Отже, можна зазначити, в адміністративному судочинстві можуть бути оскаржені лише ті акти суб'єкта владних повноважень, які визначені у КАС України, а саме нормативні акти, індивідуальні акти і адміністративні договори. Хоча при цьому не можна не оминати увагою такі акти як регуляторний акт та адміністративний акт. Хоча визначення цих актів прямо не міститься в КАС України і про них у положеннях кодексу не згадується, слід зазначити, що вони, у разі їх оскарження, за своїми ознаками стають об'єктом оскарження у вигляді різновиду нормативно-правового акту чи індивідуального акту.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене можемо зробити такі висновки. Рішення суб'єкта владних повноважень виступає ключовим елементом функціонування публічної адміністрації та взаємодії між нею та громадянами і юридичними особами у сфері публічно-правових відносин. Рішення суб'єкта владних повноважень є багатограним, комплексним поняттям і може розглядатися як інструмент діяльності публічної адміністрації; як вид акту; як різновид системи правових актів; як об'єкт оскарження в адміністративному судочинстві; як предмет оскарження в адміністративному судочинстві.

Рішення суб'єкта владних у широкому розумінні, як об'єкт оскарження представляє собою виражений у встановлений законом формі правовий акт, у якому суб'єкт владних повноважень в передбаченому законом порядку та процедурою, реалізуючи публічно-владну управлінську функцію, впливає на права, свободи та інтереси осіб у публічно-правовій сфері. Приймаючи рішення суб'єкт владних повноважень реалізує свою публічно-владну функцію і здійснює вплив на права свободи чи інтереси осіб, на суспільні відносини, шляхом їх регулювання. Рішення породжуючи публічно-правові відносини, які виникають між суб'єктом владних повноважень і особою, виступає при цьому об'єктом таких правовідносин.

З іншого боку, рішення, як предмет оскарження, стосується конкретних прав, свобод та інтересів конкретної особи чи визначеної сфери публічно-правових відносин і є підставою виникнення цих відносин між особою та суб'єктом владних повноважень, який прийняв це рішення. Тому, рішення суб'єкта владних повноважень, прийняте стосовно конкретної особи чи конкретних відносин, за встановленою формою і процедурою, і яке впливає на права, свободи чи інтереси конкретної особи чи сфери

публічно-правових відносин є предметом оскарження в адміністративному судочинстві.

Стаття присвячена теоретико-правовим проблемам з'ясування правової природи рішень суб'єктів владних повноважень. У статті звертається увага на те, що неоднозначність у тлумаченні вищенаведених понять в теорії права створює проблеми у правозастосуванні адже інколи виникають ситуації, коли адміністративні суди в одних випадках захищають права, свободи та інтереси осіб, і визнають певний акт рішенням суб'єкта владних повноважень, а в інших випадках відмовляють у захисті, вказуючи на відсутність підстав, у зв'язку з тим, що конкретний акт, який оскаржується не можна вважати рішенням суб'єкта владних повноважень. У статті обґрунтовується, що в адміністративному судочинстві можуть бути оскаржені лише ті акти суб'єкта владних повноважень, які визначені у КАС України, а саме нормативні акти, індивідуальні акти і адміністративні договори. Робиться висновок, що рішення суб'єкта владних повноважень виступає ключовим елементом функціонування публічної адміністрації та взаємодії між нею та громадянами і юридичними особами у сфері публічно-правових відносин. Рішення суб'єкта владних повноважень є багатограним, комплексним поняттям і може розглядатися як інструмент діяльності публічної адміністрації; як вид акту; як різновид системи правових актів; як об'єкт оскарження в адміністративному судочинстві; як предмет оскарження в адміністративному судочинстві. У статті сформульовано поняття рішення суб'єкта владних повноважень у широкому і вузькому розумінні. Рішення суб'єкта владних

у широкому розумінні, як об'єкт оскарження представляє собою виражений у встановлений законом формі правовий акт, у якому суб'єкт владних повноважень в передбаченому законом порядку та процедурою, реалізуючи публічно-владну управлінську функцію, впливає на права, свободи та інтереси осіб у публічно-правовій сфері. Обґрунтовано, що рішення, як предмет оскарження, стосується конкретних прав, свобод та інтересів конкретної особи чи визначеної сфери публічно-правових відносин і є підставою виникнення цих відносин між особою та суб'єктом владних повноважень, який прийняв це рішення. Тому, рішення суб'єкта владних повноважень, прийняте стосовно конкретної особи чи конкретних відносин, за встановленою формою і процедурою, і яке впливає на права, свободи чи інтереси конкретної особи чи сфери публічно-правових відносин є предметом оскарження.

Ключові слова: адміністративне судочинство, оскарження, акт, рішення, суб'єкт владних повноважень, рішення суб'єкта владних повноважень, об'єкт оскарження.

Gorbalinskyi V. The decision of the subject of authority as an object of appeal in administrative proceedings

The article is devoted to the theoretical and legal problems of clarifying the legal nature of the decisions of subjects of authority. The article draws attention to the fact that ambiguity in the interpretation of the above concepts in the theory of law creates problems in law enforcement, because sometimes situations arise when administrative courts in some cases protect the rights, freedoms and interests of individuals, and recognize a certain act as a decision of a subject of authority, and in other cases, the defense is refused,

indicating the lack of grounds, due to the fact that the specific act, which is contested, cannot be considered a decision of a subject of authority. The article substantiates that in administrative proceedings, only those acts of the subject of power, which are defined in the CAS of Ukraine, namely normative acts, individual acts and administrative contracts, can be appealed. It is concluded that the decision of the subject of power is a key element of the functioning of the public administration and the interaction between it and citizens and legal entities in the field of public-legal relations. The decision of the subject of authority is a multifaceted, complex concept and can be considered as a tool of public administration; a specific type of act; as a type of system of legal acts; as an object of appeal in administrative proceedings; as a subject of appeal in administrative proceedings. The article formulates the concept of the decision of the subject of power in a broad and narrow sense. The decision of the subject of power in the broad sense, as the object of the appeal, is a legal act expressed in the form prescribed by law, in which the subject of power powers in the order and procedure provided for by law, implementing the public-power management function, affects the rights, freedoms and interests of persons in the public legal sphere. It is substantiated that the decision, as the subject of the appeal, concerns the specific rights, freedoms and interests of a specific person or a certain sphere of public-law relations and is the basis for the emergence of these relations between the person and the subject of the authority that made this decision. Therefore, a decision of a subject of authority, taken in relation to a specific person or specific relationship, according to the established form and procedure, and which affects the rights, freedoms or

interests of a specific person or sphere of public legal relations is subject to appeal.

Key words: administrative proceedings, appeal, act, decision, subject of authority, decision of the subject of authority, object of appeal.

Література

1. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/3092/ob-yekt#:~:text=objectum%20%20E2%80%94%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BC%D0%B5%D1%82%20%3C%20%D0%BB%D0%B0%D1%82.%D1%81%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення 30.10.2023р.).

2. Словник іношомовних слів Мельничука. URL: <https://126.slovaronline.com/10618-%D0%9E%D0%91%E2%80%99%D0%84%D0%9A%D0%A2> (дата звернення 30.10.2023 р.)

3. Руденко О.В. До проблеми співвідношення об'єкта та предмета наукового пізнання. Міжнародна наукова конфе-

ренція «Дні науки філософського ф-ту-2005». Матеріали доповідей та виступів. Частина 2. К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. С. 80–81.

4. Шестаков В. І. Рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора як предмет оскарження у кримінальному провадженні. Форум права : електрон. наук. фахове вид. 2018. № 3. С. 131–140. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_3_18.pdf

5. Ляченко Д.В. Про предмет оскарження рішень, дій або бездіяльності субекта владних повноважень. Журнал східноєвропейського права. 2015. № 13. С. 103–108.

6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

7. Середа В. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В. Адміністративне право: навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 520 с.

8. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.

9. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Х. : Право, 2010. 624 с

10. Кодекс адміністративного судочинства від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 30.10.2023 р.).

М. Матійко,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Особливої важливості останнім часом набуває інформаційна сфера, «розвиток якої значною мірою впливає на перебіг економічних, політичних, соціально-культурних та інших суспільних процесів. Водночас інформаційна сфера також зазнає зворотного впливу з боку зазначених сфер життєдіяльності: економічної, адміністративно-політичної, соціально-культурної та ін.» [1, с. 18].

Разом з цим «підвищується усвідомлення кожним учасником названих відносин необхідності їх правового врегулювання, дотримання прав людини в процесі здійснення інформаційних прав» [2, с. 3].

При цьому «інформаційні технології, пов'язані зі всесвітньою мережею (Інтернет), продовжують стрімко розвиватися...Завдання юриспруденції полягає в тому, щоб спробувати вирішити проблеми, пов'язані з поширенням у суспільстві інформаційно-комунікаційних технологій або принаймні деякі з них шляхом впорядкування за допомогою правових засобів відносин, що складаються у цій сфері, та узгодженням інтересів їх суб'єктів» [3, с. 28].

Необхідність підвищення ролі права у сучасному суспільстві, розкриття окремих напрямків впливу права та його соціальної цінності зумовлюють науковий інтерес до дослідження функцій права. Зазначене також актуалізує дослідження функціональних аспектів цивільного права.

Взаємозв'язок категорій «функції права» і «функції правового регулювання» є такий, що не дозволяє конструювати останню правову категорію як самостійну. Тут спостерігається гносеологічний збіг функцій права та функцій правового регулювання. Крім того, функції права та функції правового регулювання повинні збігатися за підсумком регулювання. Однак із зазначеного не випливає, що функції права повинні ототожнюватися з функціями засобів регулювання, передбачених у нормах права. Засоби регулювання, незважаючи на те, що вони відповідають певній функції права, все-таки відрізняються своїм функціонально-специфічним призначенням. Зокрема, хоча сукупність певних прав і обов'язків відповідає тій або іншій функції права, проте їхня безпосередня функція полягає у наданні особі можливості певної поведінки, у зверненні за захистом і т.д. Таким чином, спостерігається подвійна функціональна орієнтація елементів, що становлять правове регулювання: на виконання свого функціонального призначення й на відповідну функцію права.

Теоретичні розробки стосовно функціональних аспектів права, норм, галузей, інститутів та інших правових явищ можуть бути застосовані й до функціональних аспектів цивільного права в інформаційній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню функцій приватного та цивільного права присвячено певну низку наукових робіт.

Серед науковців, які досліджували цю проблематику варто відзначити Дзеру О.В., Ковальського В.С., Кохановську О.В., Кузнецову Н.С., Майданика Р.А., Селезньову О.М., Спасибо-Фатееву І.В., Харитонова Є.О., Харитонову О.І., Шишку Р.Б. та ін. Проте і на сьогодні ця проблематика залишається недостатньо розробленою для вітчизняної правової доктрини.

Метою цієї статті є дослідження функцій цивільного права в інформаційній сфері шляхом з'ясування сутності та природи функцій цивільного права в інформаційній сфері, напрямків впливу засобів зазначеного регулювання, аналіз соціального призначення цивільного права в інформаційній сфері. На тлі перетину публічних і приватних інтересів функціональні аспекти цивільного права не можуть залишатися без змін. Загальні тенденції суспільного життя можуть впливати на роль окремих напрямків впливу цивільного права та його соціальне призначення. Зазначене значним чином актуалізує дане дослідження.

Виклад основного матеріалу. Цивільне право може бути розглянуто як «найбільш повне втілення ідей і положень приватного права на національному рівні» [4, с. 9], і це ставить перед ним певні завдання. Оскільки функції права максимально тяжіють до сфери сутнього в праві, до соціології права, то можна зробити припущення, що наднаціональне приватне право, що тяжіє до сфери ідеального в праві, до філософії права, може втілювати своє соціальне призначення і впливати на суспільні відносини за напрямками, які в тому числі знаходять свій прояв у функціях цивільного права.

Цивільний кодекс України, Закон України «Про інформацію», Закон України «Про електронні комунікації» та інші нормативно-правові акти, що регулюють інформаційну сферу, серед іншого формують одні з найважливіших напрямків впливу права

на інформаційну сферу та соціальне призначення права в інформаційній сфері, серед яких в свою чергу є напрямки впливу та соціальне призначення цивільного права в зазначеній сфері. Вказане окреслює функціональні аспекти цивільного права в інформаційній сфері. При цьому «інтернет-відносини» визначають як «складову частину концепту «ІТ-відносини», сукупність суспільних відносин, що складаються у специфічному середовищі (Інтернет, мережа, цифрове середовище), будучи одночасно «віртуальним феноменом» і проявляючись у бутті суспільства як реальні суспільні відносини» [3, с. 32]. Разом з цим «ІТ-відносини» включають також інші «інформаційні», «інформаційно-комунікаційні» відносини, але можуть не бути власне «інформаційними», в точному значенні цього слова» [3, с. 32].

Серед функцій цивільного права в інформаційній сфері важливе місце посідає регулятивна функція, змістом якої є спосіб впливу цивільного права на інформаційну сферу, що полягає у регулюванні суспільних відносин. На думку Є.О. Харитонова «оскільки метою правового регулювання є впорядкування суспільних відносин, то йдеться про «соціальне регулювання» або ж «соціальне управління», котре може бути визначене як вплив на суспільство і окремі його ланки (членів суспільства) з метою впорядкування суспільних відносин, збереження якісної специфіки, вдосконалення та розвитку» при тому, що «упорядкування існування суспільства – це об'єктивна його потреба, але досягається ця мета за допомогою і в результаті взаємодії різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників, впливу елементів системи один на одного. Внаслідок такого впливу і взаємодії вся система в цілому і кожен її елемент зокрема в певних умовах часу і простору існують найбільш оптимальним чином, що дозволяє говорити про певне саморегулювання суспільства або, у кожному

разі, про існування такої тенденції» [5, с. 164]. Призначення цивільного права регулювати суспільні відносини в інформаційній сфері може втілюватися у наданні одного з варіантів правового оформлення (визнання) певним відносинам. Так, відповідно до ч.1 статті 200 Цивільного кодексу України інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Відповідно до ч. 1 статті 2 Закону України «Про інформацію» основними принципами інформаційних відносин є: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя.

Регулятивна функція цивільного права в інформаційній сфері також може проявляти себе у встановленні правового статусу суб'єктів суспільних відносин в інформаційній сфері (так відповідно до ч.1 статті 4 Закону України «Про інформацію» суб'єктами інформаційних відносин є: фізичні особи; юридичні особи; об'єднання громадян; суб'єкти владних повноважень, при цьому згідно відповідно до ч.1 статті 5 Закону України «Про інформацію» кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів), закріпленні положень щодо здійснення прав в інформаційній сфері, визначенні (передбаченні) підстав набуття прав в інформаційній сфері, визначенні (передбаченні) підстав припинення прав в інформаційній сфері, встановленні прав та обов'язків суб'єктів правовідносин в інформаційній сфері, визначенні оптималь-

ного типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин в інформаційній сфері та ін.

Оскільки «серед регулятивних правовідносин іноді виокремлюють загальні та конкретні правовідносини» [5, с. 161] то і зміст регулятивної функції цивільного права може бути загальним та конкретним. Так проявом загального змісту регулятивної функції цивільного права в інформаційній сфері є, наприклад, положення ч.2 статті 4 Закону України «Про інформацію», згідно якої об'єктом інформаційних відносин є інформація та положення статті 1 Закону України «Про інформацію», згідно якої інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Проявом конкретного змісту регулятивної функції цивільного права в інформаційній сфері є, наприклад, положення ч. 1 статті 21 Закону України «Про інформацію», згідно якої інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація.

Для реалізації змісту регулятивної функції цивільного права в інформаційній сфері можуть бути використані засоби реалізації регулятивної функції цивільного права, серед яких можуть бути виділені основні («наприклад надання права робити щось» (так, наприклад, згідно до положення ч. 1 статті 5 Закону України «Про інформацію» кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів); «покладення обов'язку вчиняти певні дії» (так, наприклад, згідно до п. 4 ч. 3 статті 18 Закон України «Про електронні комунікації» постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг серед інших зобов'язані дотримуватися такої умови загальної авторизації, як здійснення захисту конфіденційності елек-

тронних комунікацій відповідно до Конституції України та закону); «заборона вчиняти певні дії» (так, наприклад, згідно до ч.3 статті 106 Закону України «Про електронні комунікації» списання постачальником електронних комунікаційних послуг залишку суми коштів споживача, в тому числі на свою користь, забороняється, крім випадків, передбачених правилами надання і отримання електронних комунікаційних послуг); «застосування засобів соціального примусу та інших заходів впливу до порушників встановлених правил» (так, наприклад, згідно до ч.2 статті 30 Закону України «Про інформацію» якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому самому медіа з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду.) та допоміжні (рекомендації, як вчиняти певні дії або уникати їх вчинення; заохочення, тобто заходи «морального і матеріального стимулювання за виконання чи невиконання якихось дій» [5, с. 165].

«Для охоронної функції права характерний такий правовий вплив, який спрямовано на охорону (захист) суспільних відносин, що утворюють найбільш важливі соціально-економічні, культурно-моральні та державно-політичні сфери діяльності людей і відповідно на витіснення і ліквідацію відносин, небезпечних для людини, її життя, здоров'я, моральності, соціального і економічного благополуччя» [6, с. 135]. Охоронний спосіб впливу

являє собою зміст охоронної функції цивільного права в інформаційній сфері. Зазначений спосіб націлений на охорону загальнозначущих, найбільш важливих відносин, усунення явищ, проти яких виступає суспільство. Він полягає в тому числі в захисті від порушень прав суб'єктів відносин в інформаційній сфері, встановленні відповідальності за порушення прав в інформаційній сфері.

Загалом зміст охоронної функції права включає «встановлення санкцій і складів діянь, що утворюють підстави для настання юридичної відповідальності» [6, с. 153]. Отже, охоронна функція цивільного права в інформаційній сфері проявляє себе у встановленні санкцій і складів діянь, що утворюють підстави для настання юридичної відповідальності за порушення права суб'єктів суспільних відносин в інформаційній сфері. Так, наприклад, згідно до п. 1 ч. 1 статті 125 Закону України «Про електронні комунікації» постачальник електронних комунікаційних послуг несе перед кінцевим користувачем за ненадання або неналежне надання електронних комунікаційних послуг майнову відповідальність за ненадання оплачених електронних комунікаційних послуг або надання їх в обсязі, меншому за оплачений, у розмірі оплаченої вартості ненаданих послуг та штрафу в розмірі 25 відсотків вартості послуг.

Інформаційний спосіб впливу, що є змістом інформаційної функції цивільного права в інформаційній сфері, надає змогу ознайомитися із засобами цивільного права у задоволенні правомірних інтересів осіб, можливостями найкращим чином суб'єктів відповідних відносин задовольнити свої потреби, гарантіями прав суб'єктів, способами захисту прав, можливостями мінімізувати витрати. Інформаційний спосіб впливу проявляється в тому числі при отриманні відповідної правової інформації, за допомогою якої суб'єкти орієнтуються на певні

типи поведінки, усвідомлюють зміст прав та обов'язків в зазначеній сфері. Можливо виокремити два аспекти змісту інформаційної функції цивільного права в інформаційній сфері: загальна інформаційна дія та інформаційна дія, що здійснюється через систему юридичних засобів, тобто через механізм правового регулювання.

Змістом уповноважувальної функції цивільного права в інформаційній сфері виступає уповноважувальний спосіб впливу, який полягає у створенні передумов для саморегулювання, встановленні принципів внутрішнього регулювання за допомогою угоди сторін, можливості визначення правил поведінки, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Диспозитивний метод «дає суб'єктам можливість самостійно встановити правила своєї поведінки в межах закону» [7, с. 271]. Однієї з його характерних властивостей є «широке використання «уповноважувальних» норм, які забезпечують ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав» [8, с. 19]. Разом з цим «правове регулювання здійснюється за допомогою різних правових методів та прийомів. Подібно до соціального регулювання в цілому, воно може охоплювати різні за обсягом соціальні зв'язки та явища». При цьому саморегулювання, як вид індивідуального регулювання, є здійснюваним «самими суб'єктами права без участі держави або іншого владного суб'єкта. Учасники правових відносин самі впорядковують свою поведінку за домовленістю між собою. Наприклад, таким видом саморегулювання є укладання договору учасниками цивільного обігу» [7, с. 272, 273]. Таким чином договором встановлюються конкретні права та обов'язки його учасників. При цьому ніхто з них не є підпорядкованим своєму контрагенту.

Компенсаційний спосіб впливу становить зміст компенсаційної функції цивільного права в інформацій-

ній сфері. Він полягає в тому числі у забезпеченні можливості відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі. Необхідність існування компенсаційної функції цивільного права в інформаційній сфері, межі її прояву обумовлені багатьма причинами (серед яких можливість до поновлення великої кількості відносин в зазначеній сфері, товарно-грошова природа великої кількості взаємозв'язків суб'єктів). «Компенсаційна функція може проявляти себе в окремих інститутах цивільного права не в однаковій мірі» [9, с. 24] та в досить різних формах. Окремих елементам системи цивільного права можуть бути властиві як загальні так і окремі визначені способи поновлення. При цьому цілі та характер компенсації як правило однакові, але шляхи можуть відрізнятися.

При характеристиці функцій цивільного права в інформаційній сфері певною мірою умовно можна виокремити дві групи критеріїв, які лежать в основі диференціації загальноправових функцій: внутрішні (що перебувають у рамках самого права) і зовнішні (що перебувають за його межами). Внутрішні критерії диференціації функцій цивільного права в інформаційній сфері впливають із способів впливу права власності на поведінку людей, особливостей форм реалізації цивільного права в інформаційній сфері. Зазначеним критерієм обумовлено існування основних власно-юридичних функцій: регулятивної та охоронної. При цьому соціальне – це специфічний ракурс цивільного права в інформаційній сфері, де регулятивна та охоронна функції «поєднуються» у відособленій, якісно однорідній сфері соціальних відносин – економіці, політиці, вихованні і т. ін. Зовнішнім об'єктивним критерієм класифікації функцій цивільного права в інформаційній сфері є різні соціальні фактори, які визначають призначення цивільного права в інформаційній сфері. Суспіль-

ство як складне ціле підрозділяється на певні сфери суспільних відносин. Можна виділити багато таких сфер, серед них сфери, або системи – економічна, політична та виховна. Функції, що виділяються за цими сферами називають соціальними. Соціальні функції цивільного права в інформаційній сфері можна визначити як напрямки зворотнього впливу норм цивільного права на відповідні сфери громадського життя та відповідне їх соціальне призначення. Так, економічна функція цивільного права в інформаційній сфері являє собою його економічний напрямок впливу та економічне соціальне призначення цивільного права в інформаційній сфері; політична – політичний напрямок впливу та політичне соціальне призначення цивільного права в інформаційній сфері; виховна – виховний напрямок впливу та виховне соціальне призначення цивільного права в інформаційній сфері. Класифікація соціальних функцій цивільного права в інформаційній сфері деякою мірою є умовною, оскільки в дійсності досить складно провести чітке розмежування впливу цивільного права на рішення економічних, політичних, виховних та інших завдань в інформаційній сфері. Так, елементи однієї з функцій, наприклад економічної, можуть проявлятися в інших функціях, і навпаки. Обумовлено це по-перше тим, що кожна з функцій цивільного права в інформаційній сфері тісно взаємодіє з іншими, а по-друге тим, що сфери громадського життя, на які впливають відповідні норми, у свою чергу, є взаємозалежними, оскільки самі є підсистемами суспільства. Отже функції цивільного права в інформаційній сфері існують не ізольовано одна від одної, а тісно взаємодіють між собою та взаємододаються. Соціальне призначення цивільного права в інформаційній сфері визначається закономірностями суспільного розвитку, воно слугує їх продовженням, вираженим у юридичній формі.

Висновки. Останнім часом «проблемам інформації та інформаційних відносин приділяють увагу фахівці різних галузей права; стрімкі темпи розвитку інформаційних технологій та інформаційних мереж сприяли також появі нових напрямків досліджень у праві. Найбільший інтерес теоретиків і практиків в останні роки викликають питання, пов'язані з цивільно-правовим регулюванням інформаційних відносин, реалізацією та захистом інформаційних прав, дослідженнями особливостей інформації як об'єкта цивільних правовідносин, суб'єктного складу і змісту інформаційних правовідносин, принципів функціонування інформаційних правовідносин» [2, с. 3].

Функції цивільного права в інформаційній сфері не тільки відмежовуються одна від одної, але й об'єднуються на основі загальних рис в єдину цілісну систему. Стосовно функцій цивільного права в інформаційній сфері справедливим є виділення двох груп критеріїв, які лежать в основі їх диференціації: внутрішніх (що перебувають у рамках самого цивільного права) та зовнішніх (що перебувають за його межами). Внутрішні критерії (підстави) класифікації функцій цивільного права в інформаційній сфері впливають із системи цивільного права, способів його впливу на поведінку людей, особливостей форм реалізації. Зовнішнім критерієм класифікації функцій цивільного права в інформаційній сфері є різні соціальні фактори, які визначають призначення цивільного права в інформаційній сфері.

Функціями цивільного права в інформаційній сфері можуть бути опосередковані напрямки впливу та соціальне значення приватного права в інформаційній сфері, а отже – його функції. Поряд із цим можливо зробити припущення, що приватне право як наднаціональне утворення без умови опосередкування правом цивільним та міжнародним приватним

правом також виконує певні функції в інформаційній сфері. У зв'язку загальністю проблематики правового регулювання інформаційної сфери для багатьох країн можливо констатувати і загальність шляхів вирішення окремих з них, безумовно із врахуванням певних особливостей. Зазначене стосується також приватноправових засобів регулювання, оскільки приватне право, базуючись на моделі поведінки, які виникають у суспільстві, ідуть від самої людини та мають у кінцевому підсумку багато спільних рис, може виступати в якості об'єднуючої, інтеграційної, ціннісної, системоутворюючої, цивілізаційної основи. Таким чином також можливо стверджувати важливість інтеграційної, основоутворюючої, ціннісної, системоутворюючої, цивілізаційної функції приватного права для інформаційної сфери та констатувати наявність відповідних функцій приватного права в інформаційній сфері.

Стаття присвячена дослідженню функціональних аспектів цивільного права в інформаційній сфері.

Шляхом аналізу практики дії норм права цивільного права в інформаційній сфері досліджено напрямки впливу цивільного права на суспільні відносини в інформаційній сфері та соціальне призначення цивільного права в інформаційній сфері.

Визначено, що змістом регулятивної функції цивільного права в інформаційній сфері є спосіб впливу цивільного права, що полягає у регулюванні суспільних відносин в інформаційній сфері.

Констатовано, що регулятивна функція цивільного права в інформаційній сфері також може проявляти себе у встановленні правового статусу суб'єктів цивільного права в інформаційній

сфері, закріпленні положень щодо здійснення прав в інформаційній сфері, визначенні (передбаченні) підстав набуття прав в інформаційній сфері, визначенні (передбаченні) підстав припинення прав в інформаційній сфері, встановленні прав та обов'язків суб'єктів правовідносин в інформаційній сфері, визначенні оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин в інформаційній сфері та ін.

Визначено, що охоронний спосіб впливу цивільного права в інформаційній сфері являє собою зміст охоронної функції цивільного права в інформаційній сфері.

Виокремлено два аспекти змісту інформаційної функції цивільного права в інформаційній сфері: загальна інформаційна дія та інформаційна дія, що здійснюється через систему юридичних засобів, тобто через механізм правового регулювання.

Визначено, що компенсаційний спосіб впливу становить зміст компенсаційної функції цивільного права в інформаційній сфері. Він полягає в тому числі у забезпеченні можливості відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі.

Визначено, що економічна функція цивільного права в інформаційній сфері являє собою його економічний напрямок впливу та економічне соціальне призначення цивільного права в інформаційній сфері; політична – політичний напрямок впливу та політичне соціальне призначення цивільного права в інформаційній сфері; виховна – виховний напрямок впливу та виховне соціальне призначення цивільного права в інформаційній сфері.

Ключові слова: цивільне право, саморегулювання, інтернет, функції цивільного права, інтернет-відносини.

Matiiko M. Separate functional aspects of civil law in the information sphere

The article is devoted to the study of functional aspects of civil law in the information sphere.

Through the analysis of the practice of the norms of civil law in the information sphere, the directions of the influence of civil law on social relations in the information sphere and the social purpose of civil law in the information sphere have been investigated.

It was determined that the content of the regulatory function of civil law in the information sphere is the way of influence of civil law, which consists in the regulation of social relations in the information sphere.

It was established that the regulatory function of civil law in the information sphere can also manifest itself in the establishment of the legal status of civil law subjects in the information sphere, the establishment of provisions on the exercise of rights in the information sphere, the determination (prediction) of the grounds for acquiring rights in the information sphere, the determination (provision) grounds for termination of rights in the information sphere, establishment of rights and obligations of subjects of legal relations in the information sphere, determination of the optimal type of legal regulation regarding specific social relations in the information sphere, etc.

It was determined that the protective method of influence of civil law in the information sphere represents the content of the protective function of civil law in the information sphere.

Two aspects of the content of the information function of civil law in the information sphere are distinguished: general information action and information action carried out through the system of legal means, that is, through the mechanism of legal regulation.

It was determined that the compensatory method of influence constitutes the content of the compensatory function of civil law in the information sphere. It consists, among other things, in ensuring the possibility of restoring the violated right and interest on an equivalent basis.

It was determined that the economic function of civil law in the information sphere represents its economic direction of influence and the economic social purpose of civil law in the information sphere; political – political direction of influence and political social purpose of civil law in the information sphere; educational – educational direction of influence and educational social purpose of civil law in the information sphere.

Key words: civil law, self-regulation, Internet, functions of civil law, internet relations.

Література

1. Бурило Ю.П. Інформаційна сфера як сфера господарювання: теоретико-правовий аспект. *Правова інформатика*. 2012. № 4(36). С. 18–28.
2. Кохановська О.В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореферат дисертації ... доктора юридичних наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2006. 36 с.
3. «Інтернет-відносини» та «інтернет-правовідносини»: до визначення поняття і сутності. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 27–38.
4. Цивільне право України : Підручник : у 3 кн.. Кн. 1 / За ред. Є.О. Харитонова, А.І. Дришлюка. Одеса : Юридична література, 2005. 528с.
5. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: моногр. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
6. Актуальні грані загальної теоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.

7. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. *України: досвід, проблеми та перспективи: монографія* / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2020. 462 с.
8. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. *Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник* / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. К. : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
9. Матійко М.В. *Зміст окремих функцій цивільного права як елемент структури функцій цивільного права. Часопис цивілістики. 2023. № 47. С. 20–26.*
- Оновлення (кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства

С. Матчук,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри управління фінансово-економічною безпекою Інституту безпеки
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. На сьогодні існує проблема пожежної безпеки [1], особливо у воєнний час. Одна з основних причин виникнення пожежі, зокрема в осінньо-зимовий період, – перенавантаження електромережі. У воєнний час додається ще й небезпека в разі обстрілу, нанесення ракетно-бомбових ударів, артилерійського обстрілу: руйнування будівель призводить до пошкодження інженерних комунікацій та закорочення електричних дротів, що й спричинює пожежі [2, с. 227].

У свою чергу, пожежна безпека є відображенням не тільки стану економіки держави, але й соціальних та демократичних процесів, які відбуваються у суспільстві. Тому, на сьогодні, однією із проблем є створення якісного законодавчого забезпечення регулювання суспільних відносин. Це актуально і щодо сфери забезпечення пожежної безпеки, яка є важливою для охорони життя та здоров'я людей, а також національного багатства та навколишнього природного середовища [3, с. 232].

Проблемі правового регулювання пожежної безпеки приділено багато уваги вітчизняними науковцями-правниками. Проте, загалом пожежна безпека розглядалася комплексно в аналізі суміжних наукових проблем таких дисциплін, як адміністративне право, безпека життєдіяльності, охорона праці, економіка, екологія, психологія тощо. Дослідженню аспектів регулювання суспільних відносин у сфері

забезпечення пожежної безпеки присвячені, зокрема, праці: З.Я. Козак, Т.В. Парпан, П.Д. Пилипенка та інші, які й покладені в основу дослідження.

Постановка завдання. Варто розглянути комплексно правове регулювання пожежної безпеки, яке допоможе удосконалити правові норми, що охороняють право на належні, безпечні і здорові умови праці. Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання пожежної безпеки в Україні та виокремлення особливостей вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази у сфері пожежної безпеки.

Результати дослідження.

Пожежна безпека виступає одним із засобів забезпечення належних умов і безпеки праці зайнятих громадян. У Кодексі цивільного захисту України, який був прийнятий 2 жовтня 2012 р., вона визначається як стан захищеності життя та здоров'я людини, майна, навколишнього природного середовища від пожеж, що характеризується досягненням прийняттого рівня ризику виникнення пожежі [1]. Тобто, стосовно певного об'єкта пожежна безпека повинна передбачати комплекс необхідних заходів та засобів, спрямованих на запобігання виникнення і розвитку пожеж та вибухів на підприємствах, установах, організаціях, а також на зменшення або повне усунення негативної дії небезпечних та шкідливих чинників, які утворюються в разі їх виникнення, що можуть завдати

шкоди живим істотам, матеріальним цінностям або довкіллю [2, с. 225].

Систему заходів пожежної безпеки утворюють організаційні, інженерно-технічні та інші заходи [2, с. 226]. Це, зокрема: організація пожежної охорони, навчання, інструктажів з питань пожежної безпеки; запровадження нових засобів протипожежної автоматики і пожежогасіння, підвищення вогнестійкості будівельних конструкцій; своєчасне проведення профілактичних оглядів та ремонтів устаткування; встановлення відповідного протипожежного режиму (відведення місць для паління, можливість застосування побутових нагрівальних приладів, встановлення правил стоянки транспортних засобів тощо); вивчення правил пожежної безпеки та навчання персоналу; забезпечення приміщень планами (схемами) евакуації, осіб в разі виникнення пожежі [3, с. 164–165].

Всі ці заходи направлені на досягнення основної мети пожежної безпеки – запобігання виникненню пожеж (зведення до мінімуму випадків виникнення пожеж), зменшення її негативних наслідків та здійснення захисту життя та здоров'я людини, майна, навколишнього природного середовища. Обов'язок щодо організації та забезпечення охорони від пожеж підприємств, установ, організацій та інших об'єктів покладається на Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) [4]. Таку свою діяльність ДСНС України здійснює на підставі договорів, укладених з відповідними органами [4].

Діяльність із забезпечення пожежної безпеки є складовою виробничої та іншої діяльності посадових осіб і працівників підприємств, установ та організацій. Це відображається у трудових договорах (контрактах), статутах та положеннях. Забезпечення пожежної безпеки суб'єкта господарювання покладається на роботодавця та керівників таких суб'єктів господарювання [1; 2, с. 226].

Досліджуючи правове регулювання пожежної безпеки, вважаємо, за необхідне, звернути увагу на особливості регулювання відносин у сфері забезпечення пожежної безпеки. По-перше, суспільні відносини регулюються різними галузями права, зокрема, адміністративним та трудовим [3, с. 272]. По-друге, діяльність суб'єктів залежно від їх правового статусу може виражатися у різних формах публічного адміністрування: правотворчості, правозастосування, укладення різного роду правових договорів та здійснення інших юридично значимих дій, а також у формі проведення організаційних заходів з попередження і гасіння пожеж, здійснення матеріально-технічних дій [2, с. 226].

Правове регулювання відносин щодо забезпечення пожежної безпеки в Україні здійснюється на рівні законів та підзаконних нормативно-правових актів. Відповідно до офіційного порталу Державної служби України з надзвичайних ситуацій законодавство України, яке регулює відносини у сфері забезпечення пожежної безпеки поділяється на: Постанову Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій», Кодекс цивільного захисту України, закони України, Укази Президента України, Постанови та Розпорядження Кабінету Міністрів України, накази МВС України [5].

Основним загальнодержавним нормативно-правовим актом пожежної безпеки є Кодекс цивільного захисту України [5], який закріпив норми, направлені на регулювання відносин, пов'язаних із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної

Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності [1]. Питанням забезпечення пожежної безпеки як складової цієї системи, присвячено Главу 13 кодексу. В ній, зокрема, закріплено основні заходи щодо забезпечення пожежної безпеки: погодження норм і правил, які встановлюють вимоги до пожежонебезпечних технологічних процесів та продукції; вимоги пожежної безпеки під час проектування, будівництва та реконструкції об'єктів виробничого та іншого призначення; призначення і завдання пожежної охорони та її види [1].

Таким чином, кодифікований акт побудовано на концептуальних засадах правового регулювання відносин у сфері цивільного захисту, у тому числі відносин пов'язаних із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них.

Іншим загальнодержавним нормативно-правовим актом пожежної безпеки можна вважати Закон України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. [6], в якому визначено основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, регулює за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні [7, с. 22]. Щодо питань пожежної безпеки, то наприклад, статтею 20 встановлено, що у колективному договорі, угоді сторони передбачають забезпечення працівникам соціальних гарантій у галузі охорони праці на рівні, не нижчому за передбачений законодавством, їх обов'язки, а також

комплексні заходи щодо досягнення встановлених нормативів безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, підвищення існуючого рівня охорони праці, запобігання випадкам виробничого травматизму, професійного захворювання, аваріям і пожежам, визначають обсяги та джерела фінансування зазначених заходів. колективному договорі, угоді сторони передбачають комплексні заходи щодо запобігання аваріям і пожежам, визначають обсяги та джерела фінансування зазначених заходів [6].

Відповідно роботодавці зобов'язані розробляти акти з охорони праці, якими встановлюються правила виконання робіт і поведінки працівників безпосередньо на робочих місцях. А працівники, у свою чергу, зобов'язані суворо дотримуватись вимог нормативно-правових актів щодо охорони праці, дбати про безпеку і здоров'я, а також про безпеку життя і здоров'я оточуючих людей.

Також, до загальнодержавних нормативно-правових актів пожежної безпеки можна віднести Порядок обліку пожеж та їх наслідків, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 р. № 2030 [8]; Правила пожежної безпеки в Україні, затверджені наказом МВС України від 30 грудня 2014 р. № 1417 [9]; Правила з пожежного спостереження, затверджені наказом МВС України від 13 лютого 2017 р. № 111 [10] та інші.

Загальнодержавні правила пожежної безпеки, а також вимоги, інструкції і методики, інші нормативно-правові акти у сфері пожежної безпеки, які є обов'язковими для всіх підприємств, установ, організацій Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання

їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [4].

Міжгалузеві нормативно-правових актів пожежної безпеки поширюються на підприємства, установи та організації декількох галузей незалежно від форм власності. Це відповідні правила, положення, інструкції та розпорядження, що встановлюють загальні вимоги пожежної безпеки, обов'язкові для виконання в усіх галузях виробничого та невиробничого середовища [2, с. 227].

До таких нормативних актів належать, зокрема: Правила Порядку спільних дій на випадок виникнення надзвичайних ситуацій та пожеж в організаціях, установах і закладах з цілодобовим перебуванням людей, затв. наказом Міністерства надзвичайних ситуацій України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 31 липня 2012 р. № 1061/468/587/865 [11]; Інструкція про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події, затв. Наказом МВС України від 14.09.2016 р. за № 1254/29384 [12]; Про інформування територіальних органів ДСНС про звернення чи доставку до закладів охорони здоров'я осіб з тілесними ушкодженнями чи отруєнням, отриманими під час пожежі (її вторинних проявів), або тих, що померли від травм і впливу небезпечних факторів пожежі, затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України від 20.03.2018 р. № 216/512 [13]; Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятуваль-

ної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж, затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 26.04.2018 р. № 340 [14].

Поряд із загальнодержавними та міжгалузевими НАПБ важливими для регулювання відносин забезпечення пожежної безпеки є галузеві нормативні акти. Вони поширюють свою дію на підприємства, установи та організації певної галузі [2, с. 227]. Проекти галузевих правил пожежної безпеки погоджуються Державною службою України з надзвичайних ситуацій відповідно до вимог Кодексу цивільного захисту України [1]. Тут найбільш характерними прикладами можуть бути: Правила пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України, затв. наказом Міністерства освіти та науки України від 15.08.2016 р. № 974 [15]; Про затвердження Правила пожежної безпеки в метрополітенах, затв. Наказом Міністерства інфраструктури від 20.06.2012 р. № 335 [16] тощо.

У відповідності з Правилами пожежної безпеки в Україні керівник підприємства повинен визначити обов'язки посадових осіб щодо забезпечення пожежної безпеки, призначити відповідальних за пожежну безпеку окремих будівель, споруд, приміщень, діляниць, технологічного та інженерного устаткування, а також за утримання й експлуатацію засобів протипожежного захисту. Обов'язки щодо забезпечення пожежної безпеки, утримання та експлуатації засобів протипожежного захисту передбачаються у посадових інструкціях, обов'язках, положеннях про підрозділ [9].

Разом з тим, для кожного приміщення об'єкта або групи його приміщень однакового призначення мають бути розроблені та затверджені керівником об'єкта або уповноваженою ним посадовою особою інструкції про заходи пожежної безпеки [9].

Керівники об'єктів, підприємств повинні забезпечити утримання засобів протипожежного захисту, зокрема системи протипожежного захисту, у працездатному стані та забезпечити підтримання їх експлуатаційної придатності (технічне обслуговування) [2, с. 228].

Керівник об'єкта та/або підприємства своїм розпорядчим документом визначає спеціальні місця для куріння, які необхідно позначити відповідним знаком або написом, і місця, де встановлюють урну або попільницю з негорючих матеріалів.

На кожному об'єкті з урахуванням його пожежної небезпеки наказом (інструкцією) встановлюється відповідний протипожежний режим [9]. Працівники зобов'язані дотримуватися встановлених вимог протипожежного режиму та виконувати інші вимоги з питань пожежної безпеки, які передбачені нормативними актами та актами чинними на відповідних об'єктах.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що такий кодифікований акт як Кодекс цивільного захисту України є головним та важливим елементом нормативно-правової бази з питань пожежної безпеки. Даний кодекс об'єднав норми, якими забезпечується регулювання суспільних відносин у сфері цивільного захисту населення, в цілому, а також здійснено об'єднання правових приписів щодо забезпечення пожежної безпеки та охорони в Україні.

В Кодексі цивільного захисту України виділена лише одна глава питанням пожежної безпеки, яка складається з 9 статей. Тому, на нашу думку, в Кодексі недостатньо повно висвітлені питання пожежної безпеки як елементу системи охорони праці в органах публічної влади, на підприємствах, установах, організаціях, а також посиленню санкції за несення відповідальності за правопорушення у сфері пожежної безпеки керівників публічного адміністрування.

В українському законодавстві міститься багато нормативно-правових актів, які регулюють питання пожежної безпеки, що сприяють формуванню єдиної державної системи з питань пожежної безпеки та захисту громадян, а також системи охорони праці зайнятих громадян, що відповідає міжнародним стандартам з питань пожежної безпеки та охорони праці, та підвищенню рівня пожежної безпеки на практиці.

У статті розглянуто комплексно правове регулювання пожежної безпеки, яке допоможе удосконалити правові норми, що охороняють право на належні, безпечні і здорові умови праці. Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання пожежної безпеки в Україні та виокремлення особливостей вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази у сфері пожежної безпеки.

Правове регулювання пожежної безпеки регулює суспільні відносини у сфері забезпечення пожежної безпеки: 1) відносини регулюються різними галузями права, зокрема, адміністративним та трудовим; 2) діяльність суб'єктів залежно від їх правового статусу може виражатися у різних формах публічного адміністрування: правотворчості, правозастосування, укладення правових договорів, а також проведення організаційних заходів.

Правове регулювання відносин щодо забезпечення пожежної безпеки в Україні здійснюється на рівні законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Основним загальнодержавним нормативно-правовим актом пожежної безпеки є Кодекс цивільного захисту України, який побудовано на концептуальних засадах правового регулювання відносин у сфері цивільного захисту, у тому числі відносин пов'язаних із захистом населення, територій, навко-

лишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них.

Кодекс цивільного захисту України є головним та важливим елементом нормативно-правової бази з питань пожежної безпеки. Даний кодекс об'єднав норми, якими забезпечується регулювання суспільних відносин у сфері цивільного захисту населення, в цілому, а також здійснено об'єднання правових принципів щодо забезпечення пожежної безпеки в Україні.

Ключові слова: цивільний захист, пожежна безпека, суспільні відносини, правове регулювання.

Matchuk S. CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF FIRE SAFETY IN UKRAINE

The article deals with the comprehensive legal regulation of fire safety, which will help to improve the legal norms that protect the right to proper, safe and healthy working conditions. The purpose of the article is to study the current state of legal regulation of fire safety in Ukraine and highlight the features of improving the legislative and regulatory framework in the field of fire safety.

Legal regulation of fire safety regulates public relations in the field of fire safety: 1) relations are regulated by various branches of law, in particular, administrative and labor; 2) the activity of subjects, depending on their legal status, can be expressed in various forms of public administration: law-making, law enforcement, conclusion of legal contracts, as well as organization activities.

Legal regulation of relations regarding the provision of fire safety in Ukraine is carried out at the level of laws and by-laws.

The main national normative legal act on fire safety is the Civil Protection Code of Ukraine, which is

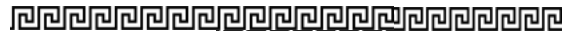
built on the conceptual foundations of the legal regulation of relations in the field of civil protection, including relations related to the protection of the population, territories, natural environment and property from emergency situations, response on them.

The Code of Civil Protection of Ukraine is the main and important element of the regulatory framework on fire safety. This code combined the norms that ensure the regulation of social relations in the field of civil protection of the population, as a whole, as well as the unification of legal prescriptions regarding the provision of fire safety in Ukraine.

Key words: civil defense, fire safety, public relations, legal regulation.

Література

1. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
2. Парпан Т.В. Сучасний стан правового регулювання пожежної безпеки в Україні. Право і суспільство. № 6-2. 2013. С. 225–229.
3. Охорона праці в галузі юриспруденції: посіб. для студ. вищ. навч. закл. [П.Д. Пилипенко, О.І. Жолнович, З.Я. Козак та ін.] ; за ред. П.Д. Пилипенка. К. : Ін Юре, 2013. 272 с.
4. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>
5. Інформаційна сторінка веб-порталу Державної служби України з надзвичайних ситуацій. URL : <https://dsns.gov.ua/uk/zakonodavstvo/zakonodavstva-insi-normativno-pravovi-akti-sferi-kompetencyi-dsns>
6. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
7. Козак З.Я. Правове регулювання охорони праці : навчальний посібник. Львів, 2003. 168 с.

8. Порядок обліку пожеж та їх наслідків: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 р. № 2030. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2030-2003-%D0%BF#Text>

9. Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні: затв. Наказом МВС України від 30 грудня 2014 р. № 1417. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#Text>

10. Про затвердження Правил з пожежного спостереження: затв. Наказом МВС України від 13 лютого 2017 р. № 111. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0332-17#Text>

11. Порядок спільних дій на випадок виникнення надзвичайних ситуацій та пожеж в організаціях, установах і закладах з цілодобовим перебуванням людей: затв. наказом Міністерства надзвичайних ситуацій України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 31 липня 2012 р. № 1061/468/587/865. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1396-12#Text>

12. Інструкція про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події: наказ МВС України від 22.08.2016 № 859. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1254-16#Text>

13. Про інформування територіальних органів ДСНС про звернення чи доставку до закладів охорони здоров'я осіб з тілесними ушкодженнями чи отруєннями, отриманими під час пожежі (її вторинних проявів), або тих, що померли від травм і впливу небезпечних факторів пожежі: Наказ МВС України та Міністерства охорони здоров'я України від 20.03.2018 р. № 216/512. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0417-18#Text>

14. Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.04.2018 р. № 340. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0801-18#Text>

15. Про затвердження Правил пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України : наказ Міністерства освіти та науки України від 15.08.2016 р. № 974. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1229-16#Text>

16. Про затвердження Правил пожежної безпеки в метрополітенах : Наказ Міністерства інфраструктури від 20.06.2012 р. № 335. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1128-12#Text>

І. Патерило,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

КРИМІНОГЕННІ ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми. Згідно зі статтею 14 Конституції України, земля є важливим національним ресурсом, що знаходиться під особливою опікою держави, а право на власність забезпечується. У наш час земля є ключовим елементом сільськогосподарського сектору, маючи значний економічний потенціал для подальшого розвитку нашої держави. Злочинність у сфері земельних відносин – це один з таких проявів, який ускладнює реалізацію економічного потенціалу України. Це призводить до значних матеріальних збитків, погіршення родючості ґрунтів, подальшого їх забруднення та псування. Сучасний стан у сфері земельних відносин стикається з численними викликами та загрозами, серед яких важливе місце посідають злочини у сфері земельних відносин, передбачені статтями 197-1, 239, 239-1, 239-2, 254 Кримінального кодексу України [2, с. 139]. Вони серйозно обмежують права законних власників та користувачів землі, а також негативно впливають на природні властивості земельних ресурсів. Необхідно забезпечити комплексне законодавство, яке би регулювало земельні відносини та запобігало злочинності у цій сфері. Вплив політичних сил на земельні відносини та злочинність у сфері земельних відносин визначає глибокий вплив на розвиток злочинності. Важливо також досліджувати вплив соціальних та економічних факторів на злочинність у сфері земельних відносин, щоб розробляти

ефективні стратегії запобігання злочинності. Необхідно визначити криміногенні чинники, які сприяють поширенню земельної злочинності, та розробляти заходи для їх ліквідації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Між багатьма правниками, які проводили дослідження щодо злочинності у сфері земельних відносин, виявлені: Б. А. Замула, В. В. Дзюбинський, О. О. Пенязькова, В. К. Матвійчук, В. М. Захарчук, М. В. Кумановський, О. С. Тарасенко, Я. О. Дякін, Б. М. Семенишина-Фіголь, Н. М. Татарин, Н. В. Нетеса, В. В. Носік, А. О. Антощук, Р. О. Мовчан, Г. С. Крайник, П. Ф. Кулинич, О. М. Шульга, Д. М. Тичина, А. М. Мірошніченко та інші. Також, деякі аспекти цієї проблематики на рівні монографій досліджували вчені, серед яких відомі: А. М. Ізовіта, Ю. А. Турлова, М. Г. Максименцев, Б. М. Головкін, М. Ю. Марченко, Т. В. Корнякова. Цей факт свідчить про фрагментарність кримінологічного вивчення злочинності у земельній сфері на сучасному етапі, оскільки більшість вчених досліджували цю проблему в контексті загальних наукових проблем.

Мета. Злочинність у сфері земельних відносин становить серйозну проблему, що має значний вплив на суспільство та екологічний баланс. Незаконне використання, самовільне зайняття земельних ділянок, забруднення чи знищення природних об'єктів є лише деякими з численних

проявів цієї проблеми. Постановка проблеми полягає у вивченні криміногенних чинників, які спричиняють зростання злочинності в цій сфері. Аналіз таких факторів дозволить зрозуміти природу цієї проблеми, її масштаби та можливі шляхи регулювання, спрямовані на запобігання та зменшення кримінальної активності в сфері земельних відносин.

Виклад основного матеріалу.

Україна, знаходячись на родючих землях, приділяє велику увагу захисту земельних відносин. Охорона прав виробників та інвесторів, збереження природних ресурсів, таких як ліси, води, паї, є важливою місією правоохоронних органів. Порушення законодавства у цих сферах завдають серйозної шкоди навколишньому середовищу та великі матеріальні втрати державі, що може позначитися на її міжнародному статусі. Стаття 211 Земельного кодексу України [1] містить перелік правопорушень, пов'язаних із землею. Ця відповідальність може бути адміністративною, цивільною чи кримінальною. Порушення у сфері земельних відносин є кримінально відповідальними, якщо виникають ознаки відповідного кримінального правопорушення, визначеного в Кримінальному кодексі України.

У сфері правового захисту земельних ресурсів особливе значення має забезпечення права власності на земельні ділянки, виділені державою, громадянами та юридичними особами.

Цілоком загальноприйнятим є те, що особи, які порушують закон у сфері земельних відносин, зазвичай володіють глибокими знаннями в галузі права та земельного законодавства. Тому чітке визначення кримінальних правопорушень у цій сфері є ключовим для правоохоронних органів, щоб правильно кваліфікувати їх дії під час розслідування. Злочинність у сфері земельних відносин має кілька основних ознак. Це сфера відтворення, об'єкт посягання, високий рівень сус-

пільної небезпечності, різноманітність проявів і зв'язок із системою негативних соціальних наслідків. У цій системі розглядаються дві різні категорії кримінальних правопорушень. Перший стосується порушення прав власності (згідно зі статтею 197–1 КК України), а другий стосується екологічних проблем (згідно зі статтями 239, 239–1, 239–2, 254 КК України) [3, с. 156]. Ці наукові аспекти можуть розкрити кримінологічні та юридичні аспекти досліджуваного негативного явища. З урахуванням багатьох статей Кримінального кодексу України, які регулюють правопорушення у сфері земельних відносин, особлива увага приділяється визначенню об'єкта цих порушень. Це включає встановлення того, які саме соціальні відносини стають прямим об'єктом атаки під час порушень у цій сфері та чи завжди ці порушення ведуть до шкоди для екологічних аспектів цих відносин.

Земельні правопорушення через свою природу вважаються «складним типом» порушень, оскільки їх протиправність визначається різними галузями законодавства, включаючи земельне, адміністративне, кримінальне та цивільне. Це створює нерозбірливість у визначенні, які дії підпадають під кримінальну відповідальність, а які – під інші види правової реакції.

Земельні відносини визначаються своєрідним змістом, предметом правового регулювання та учасниками. Відповідно до статті 2 Земельного кодексу України, земельні відносини охоплюють громадян, юридичних осіб, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Органи держави зазвичай відображаються через спеціалізовані міністерства, контролюючі органи та правоохоронні установи, які надають нагляд за земельними питаннями. Згідно з цією нормою, об'єктами земельних відносин є землі в межах України, земельні ділянки та права на них, включаючи земельні частки,

наприклад, паї [6, с. 142]. Відповідно до тлумачення законодавства про земельні відносини, їх сутність складають права та обов'язки учасників (суб'єктів) стосовно володіння, користування та розпорядження землею.

У сфері земельних відносин злочинність виражається у широкому спектрі кримінальних дій, що відбуваються в цій сфері. Це негативне явище в суспільній дійсності включає в себе різноманітні кримінальні порушення, спрямовані як на власницькі, так і на екологічні аспекти, маючи підвищений рівень суспільної небезпечності [4, с. 233]. Об'єктами цих порушень виступають землі, земельні ділянки та ґрунти, які завдають значної шкоди навколишньому середовищу, інтересам держави та суспільства, а також правам юридичних і фізичних осіб.

Кримінологічний аналіз злочинності у сфері земельних відносин розкриває комплекс недоліків у державній політиці, що охоплює земельні, аграрні, екологічні, антикорупційні, та соціально-економічні сфери, а також стратегію розвитку сільських територій. Зокрема, підкреслюється, що помилки у проведенні земельної реформи в Україні суттєво негативно позначаються на рівні законності в цій сфері.

У підручнику «Земельне право України» в редакції Погрібного О. наведено класифікацію зазначених злочинів, розділених на чотири групи [5, с. 98]:

1. Злочини з екологічним характером.
2. Злочини економічного характеру.
3. Злочини, що посягають на землю як об'єкт державного управління.
4. Злочини, які стосуються того, що вирощується на землі.

Об'єктом злочинів із екологічним характером є земля як частина екосистеми. Це можуть бути специфічні порушення, такі як забруднення або псування земель, порушення правил охорони надр, безгосподарське вико-

ристання земель та загальні склади, наприклад, порушення правил екологічної безпеки, невжиття заходів для ліквідації наслідків екологічного забруднення або приховування інформації про екологічний стан.

Злочини економічного характеру, у свою чергу, стосуються землі як майнового об'єкта. Це включає умисне чи необережне знищення або пошкодження майна. Деякі злочини напряму спрямовані на землю як об'єкт державного управління, такі як самовільне захоплення земельної ділянки. Інші злочини пов'язані з тим, що вирощується на землі, наприклад, знищення чи пошкодження лісових масивів або незаконна порубка лісу [7, с. 362].

Для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин необхідно враховувати фактори, що сприяють їх вчиненню. Криміногенні фактори злочинності у сфері земельних відносин можна поділити на кілька груп:

- Соціально-економічні фактори. До них відносяться: 1. Нестабільність економічної ситуації, що призводить до зниження рівня життя населення та зростання рівня злочинності в цілому; 2. Недосконалість земельних відносин, що створює можливості для зловживань; 3. Низький рівень правосвідомості громадян, що призводить до ігнорування ними вимог земельного законодавства.

- Психологічні фактори. До них відносяться: 1. Егоїзм, прагнення до наживи, відсутність почуття відповідальності; 2. Низька моральна культура, що призводить до байдужості до шкоди, яку завдають кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин.

- Юридичні фактори. До них відносяться: 1. Недосконалість земельного законодавства, що створює можливості для ухилення від відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень; 2. Неефективність роботи правоохоронних органів

у сфері боротьби з кримінальними правопорушенням у сфері земельних відносин.

Вплив криміногенних факторів на вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є комплексним. Наприклад, нестабільна економічна ситуація може призвести до того, що особи, які втратили роботу або не можуть забезпечити свої сім'ї, будуть шукати незаконні способи отримання доходів, наприклад, шляхом незаконного використання земельних ділянок. Недосконалість земельного законодавства може призвести до того, що особи, які мають владні повноваження, будуть зловживати ними для особистої вигоди, наприклад, шляхом незаконного відчуження земельних ділянок.

Для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин необхідно вжити комплекс заходів, спрямованих на усунення або зниження впливу криміногенних факторів. До таких заходів відносяться:

- Вдосконалення земельного законодавства, яке має забезпечити ефективний захист земельних відносин та запобігти можливості його зловживань.

- Проведення інформаційно-просвітницьких заходів, спрямованих на підвищення рівня правосвідомості громадян та формування у них свідомого ставлення до дотримання земельного законодавства.

- Удосконалення роботи правоохоронних органів у сфері боротьби з кримінальними правопорушенням у сфері земельних відносин.

Реалізація цих заходів дозволить зменшити кількість кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин та захистити інтереси держави та суспільства.

Висновки. Земельні відносини в Україні є критично важливою сферою, в якій правоохоронні органи зосереджуються на захисті прав та інтересів виробників, збереженні природних ресурсів і контролю над

відведеними землями. Нелегальні дії у цій сфері завдають серйозної шкоди навколишньому середовищу та призводять до значних фінансових втрат для держави, що може вплинути на її міжнародний статус. Стаття 211 Земельного кодексу України визначає правопорушення, пов'язані з землею, які можуть мати адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність. Злочинні порушення у земельних відносинах потребують відповідної уваги від правоохоронних органів та чіткої кваліфікації під час розслідування. Злочинність у сфері земельних відносин має свої характерні ознаки, такі як складність визначення, різноманіття проявів та важливий вплив на соціальні наслідки. Це складна система правопорушень, що включає різні категорії, від порушень прав власності до екологічних проблем. Враховуючи кілька статей Кримінального кодексу України, що регулюють ці питання, важливо розуміти, які саме відносини стають об'єктом атаки під час порушень та які з них ведуть до шкоди для екологічних аспектів цих відносин. Важливо зауважити, що земельні правопорушення визнаються за їхньою складністю, що вимагає розгляду у різних галузях законодавства – земельного, адміністративного, кримінального та цивільного. Це створює труднощі у визначенні відповідальності та необхідності правової реакції на ці дії. Земельні відносини є складними за своїм змістом, об'єктом правового регулювання та учасниками. Ці відносини охоплюють різних учасників, включаючи громадян, юридичні особи, місцеві органи самоврядування та органи державної влади. Основним об'єктом є земля в межах України та права на неї, включаючи земельні ділянки, паї та інші форми правочасності. У сфері земельних відносин, кримінальні дії займають широкий спектр, включаючи різноманітні кримінальні порушення, що спрямовані на власницькі та екологічні аспекти. Це

негативне явище є суспільно небезпечним і завдає значної шкоди навколишньому середовищу, державним інтересам та правам фізичних і юридичних осіб. Кримінологічний аналіз вказує на недоліки у державній політиці, який охоплює земельні, аграрні, екологічні та соціально-економічні сфери. Помилки у земельній реформі значно негативно впливають на законність у цій сфері. Класифікація злочинів відображає різні аспекти злочинності у сфері земельних відносин: екологічні, економічні, що стосуються державного управління, та пов'язані з продукцією, вирощеною на землі. Криміногенні фактори у цій сфері включають соціально-економічні, психологічні та юридичні аспекти. Такі фактори як нестабільність економічної ситуації, психологічні особливості та недосконале законодавство зумовлюють та сприяють зростанню кримінальності у цій галузі. Для протидії цій проблемі необхідно удосконалити законодавство, проводити інформаційно-просвітницькі кампанії, а також покращувати роботу правоохоронних органів. Це сприятиме зниженню рівня кримінальних правопорушень у цій сфері та захистить інтереси держави та суспільства.

У сучасному суспільстві, зокрема в умовах ринкової економіки та зростаючої конкуренції за земельні ресурси, проблема злочинності у сфері земельних відносин набула особливої актуальності. Ця наукова стаття спрямована на визначення і аналіз тих чинників, які сприяють виникненню злочинності в цій сфері. Автори статті обговорюють важливість розвитку системи контролю та нагляду за земельними відносинами, а також реформування законодавства з метою удосконалення правового регулювання у цій області. Спеціальна увага приділяється ефективній співпраці між різними гілками влади, органами правопорядку та

громадськими організаціями для вирішення проблем земельної злочинності. Здійснений аналіз інших країн, які вже успішно борються зі злочинністю у земельних відносинах, може надати цінний досвід та підказки щодо можливих шляхів подолання цієї проблеми в досліджуваному регіоні. Важливою метою статті є пропозиція конкретних заходів та стратегій, спрямованих на запобігання злочинності у сфері земельних відносин та збереження земельних ресурсів для майбутніх поколінь. Дослідження криміногенних факторів у сфері земельних відносин в Україні є актуальною проблемою сучасного суспільства. Автор проводить комплексне дослідження екологічних, економічних та соціальних аспектів, які визначають специфіку та динаміку кримінальних діянь, пов'язаних із земельними відносинами. Стаття аналізує вплив екологічних чинників на формування злочинності у цій сфері, розглядає роль екологічних катастроф та нестабільності природного середовища у виникненні злочинів проти земельних ресурсів. Виявлено та розкрито сутність «земельних відносин» як ключового терміну під час юридичного аналізу злочинів у цій сфері. Також проаналізовано класифікацію кримінальних правопорушень у земельних відносинах за їхнім об'єктом, що розділяє їх на чотири групи та вказує на характерні риси земельних відносин як об'єкту злочину.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, детермінація злочинності, земля, земельні ресурси, рівень злочинності.

Paterylo I. Criminogenic factors of crime in the field of land relations

In modern society, in particular in a market economy and with growing competition for land resources, the problem of crime in the field of land

relations has become particularly relevant. This research article is aimed at identifying and analyzing the factors that contribute to the emergence of crime in this area. The authors of the article discuss the importance of developing a system of control and supervision over land relations, as well as reforming legislation to improve legal regulation in this area. Particular attention is paid to effective cooperation between different branches of government, law enforcement agencies and non-governmental organizations to address the problems of land crime. The analysis of other countries that have already successfully fought crime in land relations can provide valuable experience and hints on possible ways to overcome this problem in the region under study. An important goal of the article is to propose specific measures and strategies aimed at preventing crime in the field of land relations and preserving land resources for future generations. The study of criminogenic factors in the field of land relations in Ukraine is an urgent problem of modern society. The author conducts a comprehensive study of environmental, economic and social aspects which determine the specifics and dynamics of criminal acts related to land relations. The article analyzes the impact of environmental factors on the formation of crime in this area, considers the role of environmental disasters and environmental instability in the emergence of crimes against land resources. The essence

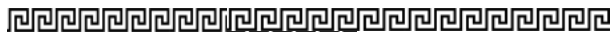
of «land relations» as a key term in the legal analysis of crimes in this area is identified and disclosed. The author also analyzes the classification of criminal offenses in land relations by their object, which divides them into four groups and indicates the characteristic features of land relations as an object of crime.

Key words: criminological characteristics, determination of crime, land, land resources, crime rate.

Література

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
2. Ізовіта А. Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються на земельному ринку. Актуальні проблеми держави та права: збірник наукових праць. 2011. Вип. 60. Одеса: Юридична література, С. 139–145.
3. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. Київ: Ін Юре, 2011. 408 с
4. Кулинич П. Ф. Завершення земельної реформи в Україні: правові проблеми. Правова держава. 2020. Вип. 31. С. 232–241.
5. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення: монографія / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін.; за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. Харків: Право, 2012. 448 с.
6. Татарин Н. М. Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. С. 142–146
7. Шульга М. Земельне право України. Підручник. Харків : Право, 2013. 520 с.

О. Сафончик,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ТА ОХОРОНИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Поширення у сучасності використання інформаційних технологій зумовило появу нових видів загроз безпеці. Вони спрямовані насамперед на системи управління та підтримки прийняття рішень, проте важливу роль відіграють і небезпеки, пов'язані з персональною інформацією: її збиранням, зберіганням та розкриттям. Актуальність цієї проблеми постійно збільшується, оскільки нові інформаційні технології, що впроваджуються в практику обробки відомостей, дозволяють збирати, узагальнювати та інтерпретувати дані, накопичувати їх і передавати, у тому числі по телекомунікаційних мережах, без відома громадян.

Таким чином, в Україні об'єктивно склалася нагальна необхідність активізації цілеспрямованої державної політики у сфері роботи з персональними даними. В умовах сучасності, особливо в умовах воєнного стану важливого значення набувають питання розробки належних методів і засобів захисту персональної інформації.

Найзагальніше визначення було дано у Законі України «Про захист персональних даних», зокрема: «персональними даними вважаються відомості або сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» [10].

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці Ю. К. Базанова,

О. А. Баранова, В. М. Брижко, С. Ю. Бурлакова, В. І. Галагана, І.В. Давидової, О. А. Дмитренко, В. В. Жернакова, О. Жуковської, Ю. О. Заїки, К.Г. Некіт, О. В. Кохановської, Т. І. Обуховської, А. В. Пазюка, О. П. Радкевича, М. В. Різака, І. І. Романюк, В.О. Токаревої, А. М. Чернобай, А. О. Щербини, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової та інших.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України щодо поняття та цивільно-правового захисту та охорони персональних даних за законодавством України.

Викладення основного матеріалу. У юридичній літературі інституту персональних даних приділяється особлива увага. Загальна думка авторів полягає в тому, що до персональної інформації відносяться біографічні та розпізнавальні дані, особисті характеристики, відомості про сімейний стан, соціальне становище, освіту, навички, професію, службове становище, фінансове становище, стан здоров'я тощо.

Більшість авторів під персональними даними розуміють «інформацію, що відноситься до певної або визначається на підставі такої інформації фізичній особі» [8, с. 120–125], «інформацію, нерозривно пов'язану з особистістю її власника» [16, с. 158–164], як «відомості конфіденційного характеру» [3].

Також, у науковій літературі зазначається, що поняття «персональна інформація (дані)» має дві ознаки: По-перше, вона повинна ставитись до конкретної людини, що дозволило б ідентифікувати її прямо чи опосередковано; по-друге, з урахуванням вимог чинного законодавства така інформація має бути незалежною від форми її подання та зафіксована на матеріальному носії.

Разом з тим, «персональну інформацію визначають як усі дані, що стосуються конкретної людини, а також ведено додатковий поділ на наступні категорії: відкриті персональні дані – всі персональні дані за умовчанням; персональні дані обмеженого доступу, зібрані уповноваженими органами (державна таємниця, службова інформація, податкова таємниця, банківська таємниця та таємниця грошових вкладів; загальноприйняті таємниці або довірені певним особам (особова та сімейна таємниця, таємниця усиновлення, нотаріальна таємниця та таємниця заповіту, лікарська або медична таємниця, адвокатська таємниця, таємниця голосування, таємниця зв'язку – листування, поштових, телеграфних та інших повідомлень, таємниця сповіді; персональні данні (інформація, на яку поширюються особисті обмеження громадян)» [1].

Персональні дані особи є складним об'єктом для правового регулювання. З одного боку вони є відображенням приватного життя особи, недоторканність якого охороняється законом. З іншого боку, персональні дані є необхідним елементом соціалізації особи. Вони є його своєрідною візитною карткою у суспільстві, є юридичною основою реалізації його прав і дієздатності. Тому можна сказати, що режим конфіденційності персональних даних є не що інше, як правовий режим використання особистої інформації особи з метою здійснення наданих йому законом прав та виконання покладених на нього законом обов'язків.

Чинне законодавство, що регламентує захист персональних даних, визначає такі дії: «обробка – збирання, систематизація, накопичення, зберігання, уточнення (оновлення, зміна), використання, поширення (у тому числі передача), знеособлення, знищення; поширення – дії, спрямовані на передачу персональних даних певному колу осіб (передача персональних даних) або на ознайомлення з персональними даними необмеженого кола осіб, в тому числі оприлюднення персональних даних у засобах масової інформації, розміщення в інформаційно-телекомунікаційних мережах або надання доступу до персональних даних будь-яким іншим способом; використання – дії (операції) з персональними даними, що здійснюються оператором з метою прийняття рішень або вчинення інших дій, що породжують юридичні наслідки щодо суб'єкта персональних даних або інших осіб або іншим чином зачіпають права та свободи суб'єкта персональних даних або інших осіб; зупинення – тимчасове припинення збору, систематизації, накопичення, використання, розповсюдження персональних даних, у тому числі їх передачі; знищення – дії, внаслідок яких неможливо відновити зміст персональних даних в інформаційній системі персональних даних або внаслідок яких знищуються матеріальні носії персональних даних; знеособлення – дії, внаслідок яких неможливо визначити належність персональних даних конкретному суб'єкту персональних даних; міжнародне співробітництво – передача персональних даних оператором через державний кордон України органу влади іноземної держави, фізичній чи юридичній особі іноземної держави за умови забезпечення належного захисту цих даних, встановлених законом та міжнародними договорами» [11; 4].

На перший погляд, непередбачені законодавством дії не можуть здійснюватися стосовно персональних даних.

Однак, персональні дані можуть бути скопійовані, модифіковані, передані, трансформовані в інший формат тощо. Усі можливі дії щодо персональних даних передбачити неможливо, а це може завдати шкоди недоторканності особистого життя людини.

Більшість науковців обґрунтовано зазначають, що дії стосовно персональних даних повинні підкорятися певним принципам, до яких відносяться: «законність цілей і способів обробки персональних даних; відповідність цілей обробки персональних даних цілям, заздалегідь визначеним і заявленим при здійсненні збору персональних даних, а також повноваженням суб'єкта обробки персональних даних; відповідність обсягів і характеру персональних даних, які опрацьовуються, способів їх опрацювання цілям такого опрацювання; достовірність персональних даних, їх достатність для цілей опрацювання, неприпустимість опрацювання персональних даних понад заявлених цілей; 5) неприпустимість об'єднання створених для несумісних між собою цілей баз даних інформаційних систем персональних даних» [2].

Водночас, зазначається, що здійснення зберігання персональних даних відбувається у формі, яка дозволяє визначити суб'єктів персональних даних, допустимі строки передбачені метою їх обробки, а також те, що після досягнення цілей обробки персональних даних, останні підлягають знищенню (статті 15, 23 Закону України «Про захист персональних даних»).

У будь-якому випадку обробка персональних даних здійснюється оператором лише за згодою суб'єктів персональних даних.

Щодо захисту персональних даних, на законодавчому рівні закріплено, що безпека персональних даних досягається шляхом виключення несанкціонованого доступу до персональних даних, за результатом чого може відбутись копіювання, розповсюдження,

зміна або знищення персональних даних, тощо.

Безпека персональних даних під час їх обробки, особливо в інформаційно-комунікаційних системах, забезпечується за допомогою системи захисту персональних даних, що включає організаційні заходи та засоби захисту інформації (у тому числі шифрувальні (криптографічні) засоби, засоби запобігання несанкціонованому доступу, витоку інформації через технічні канали або соціальні мережі інтернету, програмно-технічного впливу на технічні засоби обробки персональних даних), а також інформаційні технології, що використовуються в інформаційно-комунікаційній системі. Технічні та програмні засоби повинні задовольняти встановленим відповідно до законодавства України вимогам, що забезпечують захист інформації.

Технічними засобами, які дозволяють здійснювати обробку персональних даних виступають засоби інформаційно-комунікаційної системи та мережі, засоби та системи передачі, прийому і обробки персональних даних, а самі програмні засоби є операційними системами, системами управління базами даних тощо. Слід також виділяти засоби захисту інформації, які застосовуються в інформаційних системах, в тому числі в мережах Інтернет.

При обробці персональних даних в інформаційно-комунікаційній системі має бути забезпечене проведення заходів, спрямованих на запобігання несанкціонованому доступу до персональних даних та (або) передачу їх особам, які не мають права доступу до такої інформації; своєчасне виявлення фактів несанкціонованого доступу до персональних даних; недопущення на технічні засоби автоматизованої обробки персональних даних, у яких може бути порушено їх функціонування; можливість негайного відновлення персональних даних, модифікованих чи знищених внаслідок несанкціонованого доступу

до них; постійний контроль забезпечення рівня захищеності персональних даних.

Останнім часом держава почала більше приділяти увагу проблемі захисту персональної інформації, в тому числі в мережі Інтернет, особливо в умовах воєнного стану.

Положеннями частини 2 статті 32 Конституції України закріплено, що «не допускається збирання, зберігання, використання та розповсюдження конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [6].

Цивільним кодексом України визначено, що «фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати та розповсюджувати інформацію. Збір, зберігання, використання та розповсюдження інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного благополуччя та прав людини» [15].

Регулювання захисту персональних даних в Україні також здійснюється у рамках міжнародних нормативно-правових документів ЄС: договору ЄС, договору про функціонування ЄС, Хартії ЄС про права людини.

Відповідно до статті 16 Договору про функціонування Європейського Союзу та у відступ від параграфу 2 статті Рада приймає рішення, що встановлює правила щодо захисту фізичних осіб, обробки персональних даних державами-членами при провадженні діяльності, яка входить у сферу застосування цієї глави, і вільному переміщенні таких даних. Дотримання цих правил перебуває під контролем незалежних органів.

Хартія ЄС з прав людини містить певні положення щодо захисту персональних (особистих) даних, зокрема: «положення про повагу до особистого та сімейного життя житла та спілку-

вання (стаття 7); положення щодо захисту особистих даних, які повинні оброблятися належним чином у зазначених цілях на підставі згоди особи, або на інших законних підставах, встановлених законом, а також право доступу до даних, які були зібрані щодо нього, а також право на забезпечення їх виправлення (стаття 8)» [14; 7, 11–13].

Також, рада ЄС прийняла певні рішення, які закріпила у: Регламенті європейського парламенту і ради ЄС «Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних)» [11], що визначає загальну регламентацію захисту даних; Директиві Європейського Парламенту і Ради «Про внесення змін до Директиви 2002/22/ЄС про універсальну послугу та права користувачів щодо електронних комунікаційних мереж та послуг, Директиви 2002/58/ЄС про опрацювання персональних даних і захист приватності у сфері електронних комунікацій, Регламенту (ЄС) № 2006/2004 про співпрацю між національними органами, відповідальними за забезпечення виконання законів про захист прав споживачів» [9].

Звертається увага на те, що Директиви ЄС, на відміну від Конвенції, мають обов'язкову юридичну силу всіх країн-членів ЄС, які зобов'язані їх виконувати як рамковий законодавчий акт, що підлягає включенню до національного законодавства. Ця вимога забезпечила однакове ставлення до обробки персональних даних на всій території ЄС. Крім того, за рахунок наявності вимог до транскордонних потоків директиви є документом, який надає значний вплив на інші країни світу, у тому числі й на Україну на шляху до євроінтеграції.

Отже на шляху о євроінтеграції, з урахуванням стрімкого сучасного розвитку ІТ технологій та мереже-

вого інформаційного простору і соціальних мереж в інтернеті, а також враховуючи сучасні реалії воєнного стану, Українська держава вживає належних заходів стосовно правового захисту персональних даних за допомогою норм Основного закону – Конституції України, цивільного, адміністративного та кримінального законодавства.

Так, погоджуючись з сучасними науковцями, дійсно важливим і основним призначенням норм ЦК України та Конституції України виступає: «визначення цивільно-правової природи прав на захист персональних даних; закріплення цього права у цивільному законодавстві в якості елемента особистих немайнових прав; висвітлення та визначення особливостей здійснення захисту персональних даних та умов такого захисту; встановлення типового порядку опрацювання персональних даних; порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства, регламентуючого захист персональних даних, уповноваженим Верховної Ради України по правам людини – омбудсменом; тощо» [13, с. 165–172].

Таким чином, в сучасній Україні, з метою належного правового регулювання цивільно-правового захисту персональних даних, приведення законодавства України, зокрема цивільного у відповідність до положень та норм Директив, Регламенту, Конвенції та інших нормативно-правових актів ЄС, а також в умовах воєнного стану, в частині здійснення належного захисту персональних даних, правове забезпечення такого захисту врегульовано Конституцією України, ЦК України, Законом України «Про захист персональних даних», Законом України «Про інформацію» [12], Європейською Конвенцією з прав людини [5], та іншими нормативно-правовими актами в частині здійснення захисту персональних даних, в тому числі в мережі Інтернет.

У представленій статті визначаються актуальні питання цивільно-правового захисту та охорони персональних даних в мережі Інтернет за законодавством України.

Визначається, що до персональної інформації відносяться біографічні та розпізнавальні дані, особисті характеристики, відомості про сімейний стан, соціальне становище, освіту, навички, професію, службове становище, фінансове становище, стан здоров'я тощо.

В статті акцентовано увагу на тому, що поширення у сучасності використання інформаційних технологій зумовило появу нових видів загроз безпеці. Вони спрямовані насамперед на системи управління та підтримки прийняття рішень, проте важливу роль відіграють і небезпеки, пов'язані з персональною інформацією: її збиранням, зберіганням та розкриттям.

Актуальність цієї проблеми постійно збільшується, оскільки нові інформаційні технології, що впроваджуються в практику обробки відомостей, дозволяють збирати, узагальнювати та інтерпретувати дані, накопичувати їх і передавати, у тому числі по телекомунікаційних мережах, без відома фізичних осіб.

Визначено, що персональні дані особи є складним об'єктом для правового регулювання. З одного боку вони є відображенням приватного життя особи, недоторканність якого охороняється законом. З іншого боку, персональні дані є необхідним елементом соціалізації особи. Вони є його своєрідною візитною карткою у суспільстві, є юридичною основою реалізації його право- і дієдатності. Тому можна сказати, що режим конфіденційності персональних даних є не що інше, як правовий режим використання особистої інформації особи з метою здійснення наданих йому законом прав та виконання покладених на нього законом обов'язків.

Зроблено висновок, що в Україні об'єктивно склалася нагальна необхідність активізації ціле-спрямованої державної політики у сфері роботи з персональними даними. В умовах сучасності, особливо в умовах воєнного стану, важливого значення набувають питання розробки належних методів і засобів захисту персональної інформації.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, цивільно-правовий захист, охорона персональних даних, персональні дані, мережа Інтернет, інформаційні технології.

Safonchuk O. Topical issues of civil law protection and security of private data on the Internet under Ukraine's legislation

The present article outlines the topical issues of civil law protection and security of private data on the Internet under Ukraine's legislation.

It is defined that private data cover biographical and identifying information, personal characteristics, information about marital status, social status, education, skills, profession, official position, financial status, health condition, etc.

The paper emphasizes that the widespread use of information technology these days has led to the emergence of new types of security threats. They are primarily aimed at management and decision support systems, but the risks associated with personal data, such as its collection, storage and disclosure, also play a crucial role.

The problem's relevance is constantly growing, as emerging information technologies introduced into the practice of data processing allow collecting, generalizing and interpreting data, accumulating and transmitting them, including via telecommunication networks, without the knowledge of individuals.

It is determined that personal data of an individual is a complex object for legal regulation. On the one hand, they are a reflection of a person's private life, the inviolability of which is protected by law. On the other hand, personal data are a necessary element for a person's socialization. They are a kind of business card in society and are the legal basis for one's legal capacity. Therefore, you could say that the personal data confidentiality regime is nothing more than a legal regime for using an individual's private data in order to exercise the rights granted to them by law and fulfill the obligations imposed by law.

The author concludes that in Ukraine there is an urgent need to intensify a targeted state policy on private data processing. Nowadays, especially under martial law, the issues of developing appropriate methods and means of private information protection are crucial.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, civil law protection, personal data protection, personal data, Internet, information technology.

Література

1. Богдан Ю.В. Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2019. 228 с.
2. Гуржій Т.О. Правовий захист персональних даних : монографія / Т. О. Гуржій, А. Л. Петрицький. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 216 с.
3. Дмитренко О. А. Право фізичної особи на власні персональні дані в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2010. 19 с.
4. Кардаш А.В. Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект) : дис. канд. юрид. наук: спец. : 12.00.02. Харків, 2019. 244 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950, ратифікована Україною

- 17.07.1997 (Законом № 475/97-ВР від 17.07.97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Конституція України: науково-практичний коментар. Національна академія правових наук України. 2-ге вид. Харків : Право, 2011. С. 72.
7. Небеська М.С. Значення положень хартії основних прав Європейського союзу для модернізації закріплених у Конституції України прав і свобод людини. Проблеми становлення правової демократичної держави. Південноукраїнський правничий часопис. 1-2018. С. 11–13.
8. Обуховська Т. І. Теоретичні засади регулювання інформації про особу в умовах розвитку інформаційних технологій. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2015. № 2. С. 120–125.
9. Про внесення змін до Директиви 2002/22/ЄС про універсальну послугу та права користувачів щодо електронних комунікаційних мереж та послуг, Директиви 2002/58/ЄС про опрацювання персональних даних і захист приватності у сфері електронних комунікацій, Регламенту (ЄС) № 2006/2004 про співпрацю між національними органами, відповідальними за забезпечення виконання законів про захист прав споживачів. Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/136/ЄС від 25 листопада 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-09#Text
10. Про захист персональних даних. Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. № 34, ст. 481). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
11. Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). Регламент Європейського парламенту і ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text
12. Про інформацію. Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст. 650). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
13. Тимошенко О.А. Захист персональних даних в цивільних правовідносинах: вітчизняне правове забезпечення крізь призму практики європейського суду з прав людини. Цивільне право і цивільний процес; Сімейне право; Міжнародне приватне право. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». № 4, 2023 С. 165–172.
14. Хартія прав людини. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T5001816>
15. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 40–44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
16. Чернобай А.М. Актуальні питання реалізації права громадян на працю та працевлаштування в контексті Закону України «Про зайнятість населення» / А. М. Чернобай, І. В. Мороз. Публічне право. 2013. № 4. С. 158–164.

УДК 343.326

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.13>**О. Сачко,**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФІЗИЧНІ НАПАДИ НА ЖУРНАЛІСТІВ

Постановка проблеми. Дослідження правових аспектів кримінальної відповідальності за фізичні напади на журналістів важливе не лише з позиції захисту прав та безпеки журналістів, але й з точки зору демократичного суспільства та свободи слова. Зростаюча кількість подібних інцидентів породжує питання про ефективність законодавчого регулювання, а також про недоліки та прогалини в правопримусових механізмах захисту журналістів. Однією з ключових проблем є недостатність чіткого визначення критеріїв фізичного нападу на журналіста та його кваліфікації за кримінальним законодавством. Також важливо дослідити питання ефективності дії відповідних статей Кримінального кодексу в умовах, коли агресія спрямована саме на представників ЗМІ через їхню професійну діяльність. Додатковою складністю є питання ідентифікації та покарання винних у фізичних нападах на журналістів, оскільки часто агресори можуть діяти анонімно або за допомогою третіх осіб, ускладнюючи розслідування і встановлення осіб, які несуть відповідальність. З урахуванням вищезазначених аспектів, дослідженням цієї проблеми можна спрямувати на розробку пропозицій щодо поліпшення законодавства, зміцнення механізмів захисту та покарання винних у фізичних нападах на журналістів, забезпечуючи тим самим свободу слова та право громадян на доступ до інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття базується на теоретичних дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, таких як Ю.М. Антонян, М.І. Бажанов, О.М. Бандурки, А.І. Бойко та інші. Ці вчені внесли важливий внесок у розуміння проблем законної професійної діяльності журналістів в Україні. Проте слід відзначити, що більшість цих досліджень мають загальний характер і є фрагментарними. Вони відіграють важливу роль у формуванні теоретичної бази для розуміння проблеми, але потребують подальшого дослідження та аналізу. Такі роботи становлять фундамент для розроблення практичних рекомендацій щодо запобігання перешкоджанню журналістам в здійсненні їхньої законної професійної діяльності в Україні.

Мета даної наукової статті полягає в аналізі та обґрунтуванні правових аспектів кримінальної відповідальності за фізичні напади на журналістів з метою визначити ступінь ефективності законодавчого та правового захисту журналістів у випадках фізичних нападів на них. Дослідження спрямоване на розкриття та вирішення проблеми безпеки журналістів у виконанні їхньої професійної діяльності та забезпечення їхнього права на свободу слова в контексті кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день єдиним законом, який включає в себе положення

щодо безпеки журналістів і заборону незаконних втручань у їх професійну діяльність, є Кримінальний Кодекс України [1, с. 265]. Цей Кодекс надає можливість притягнути осіб, винних у перешкоджанні журналістській діяльності, нападі на життя журналістів, знищенні їхнього майна та інших правопорушеннях, до кримінальної відповідальності. Зокрема, це стосується статті 171 Кримінального Кодексу, яка передбачає відповідальність за незаконне вилучення матеріалів та обладнання, які використовує журналіст у своїй професійній діяльності, незаконну відмову у доступі до інформації, обмеження права на висвітлення певних тем і осіб, а також будь-яке інше умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналіста.

Стаття 345-1 Кримінального кодексу передбачає кримінальну відповідальність за загрозу або застосування насильства відносно журналістів у зв'язку з виконанням ними законної професійної діяльності. Ця відповідальність може бути застосована у випадку загрози фізичної травми, насильства або пошкодження майна журналіста, його близьких родичів або членів сім'ї.

Не можна погодитися з об'єднанням у кримінальному правопорушенні, передбаченому однією і тією самою частиною статті, таких дій, як «образа честі і гідності» та «погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна». На нашу думку, за ступенем суспільної небезпечності вказані дії мають відмінності одна від одної. Наприклад, у Кримінальному кодексі діючої редакції закріплені як окремі кримінальні правопорушення: погроза або насильство щодо працівника правоохоронних органів (ст. 345 КК), погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345-1 КК), погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК), погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громад-

ський обов'язок (ст. 350 КК), погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК) і так далі.

Стаття 347-1 Кримінального кодексу передбачає кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна журналіста (а також його родичів і членів сім'ї), якщо це сталося внаслідок його професійної діяльності. За такий порушення передбачено такі види покарання: 1. Штраф у розмірах від 1000 до 4000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. 2. Арешт на строк до 6 місяців. 3. Обмеження волі на строк до 5 років [3].

Крім того, відповідно до другої частини цієї статті, якщо такі дії, передбачені першою частиною статті 347-1 КК України, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або ж призвели до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, то передбачена кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 6 до 15 років.

Стаття 348-1 Кримінального кодексу передбачає кримінальну відповідальність за вчинення вбивства або замаху на вбивство журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї в зв'язку з виконанням журналістом законної професійної діяльності. За такі дії передбачена кримінальна кара у вигляді позбавлення волі на строк від 9 до 15 років або довічного позбавлення волі.

Стаття 349-1 Кримінального кодексу встановлює кримінальну відповідальність за захоплення або тримання журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї в якості заручника з метою примусити журналіста вчинити або утриматися від певних дій, у вигляді позбавлення волі на строк від 8 до 15 років.

Крім того, існують інші норми Кримінального кодексу, які стосуються безпеки журналістів. Наприклад,

стаття 15 Закону «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» встановлює права журналістів на охорону праці, пільги та компенсації за роботу в умовах небезпеки, медичні огляди, соціальне страхування та інші гарантії. Норми цього закону також передбачають обов'язок засобів масової інформації забезпечувати журналістів засобами для захисту від уражень вогнепальною зброєю та іншими засобами, які забезпечують їхню безпеку під час виконання професійних обов'язків. Загалом, законодавство України надає ряд правових гарантій та заходів безпеки для журналістів, які виконують свої обов'язки у небезпечних ситуаціях та у зоні конфлікту [4, с. 32].

У 2021 році близько ста працівників українських ЗМІ постраждали внаслідок інцидентів, в яких була використана фізична сила. Всього за минулий рік було зафіксовано сімдесят випадків фізичної агресії щодо українських журналістів.

Згідно з інформацією Національної спілки журналістів, в Україні кожен п'ять днів відбувається інцидент із застосуванням фізичної сили до журналістів, що включає в себе випадки побиття, спалених автомобілів та пошкодженої техніки, але експерти НСЖУ зафіксували відчутну недовіру журналістів до результативності їх звернень за допомогою до правоохоронних і судових органів. Прикладом цього є подія 4 листопада 2021 року, коли священнослужителі Києво-Печерської лаври перешкоджали виконанню професійних обов'язків журналістам, зокрема журналісту видання «Сьогодні» Ігорю Серову та телекореспонденту «Магнолія-ТБ» Олександру Терещенку. Серед інших ситуацій, журналіст був вимушений викликати патрульну поліцію.

Наразі є певні позитивні зміни у реагуванні правоохоронних органів на злочини проти журналістів. Поліція оперативно розпочинає розсліду-

вання і кваліфікує перешкоджання та напади згідно з «журналістськими» статтями Кримінального кодексу. Цей прогрес зумовлений розвитком механізмів реагування на випадки перешкоджання журналістської діяльності в структурах Національної поліції та органів прокуратури та ініціативами журналістської спільноти, і всі зусилля спрямовані на невідворотність покарання у кожному випадку нападу.

Висока кількість не смертельних нападів, побиттів і поранень журналістів в Україні може бути пояснена не лише військовими подіями, але і загальною відсутністю покарання за ці злочини, незалежно від регіону, де вони відбуваються [5, с. 256]. Навіть при наявності законодавчого захисту для журналістів, українські журналісти стикаються з повною бездіяльністю та безвідповідальністю з боку правоохоронних органів та судів. Це підтверджують офіційні дані, надані Національною спілкою журналістів України від органів судової влади.

У 2018 році було ініційовано 39 проваджень щодо нападів на журналістів в судах України. Протягом року розглянуто лише 11 з них, і всього 5 справ завершилися рішеннями. Одне рішення було виправдовуючим, а чотири інші були закриті через закінчення строку давності. У 2019 році ситуація не покращилася, із 48 справ було розглянуто всього 10.

Одним із найбільш відомих злочинів в цій категорії є вбивство регіонального журналіста-розслідувача Вадима Комарова в місті Черкаси у травні 2019 року. Він був побитий невідомими та перебував у комі до своєї смерті у червні. Зауважено, що раніше на Комарова вже були скоєні напади, але вони так і залишилися невиявленими. Розслідування цього злочину триває, а винуватці так і не були знайдені.

У травні 2019 року у Харкові телеоператор Вадим Макарюк став жертвою нападу під час зйомок конфлікту під одним із торгових центрів. Напад

на нього був спровокований групою озброєних і агресивно налаштованих молодих людей, які також напали на журналіста, побили його та пошкодили обладнання. Макарюк потрапив у реанімацію, де боролися за його життя. Підозрювані були ідентифіковані поліцією, і справа була передана до суду у грудні 2019 року.

Ще однією прикладом неефективності судової системи є справа редактора видання «Надністрянська правда» Романа Варшанідзе, який був атакований у серпні 2017 року в Одеській області. У цей момент гілки перегородили проїзд до його будинку, і коли Варшанідзе намагався їх прибрати, троє осіб напали на нього і побили бітами. Поліція швидко ідентифікувала підозрюваних, але справа досі знаходиться у суді, і винні не були покарані.

Дані моніторингу «Індекс фізичної безпеки журналістів України» свідчать про зростання кількості нападів на жінок-журналісток на 50% у 2018 році порівняно з 2017 роком. У 2019 році спостерігалось загальне зменшення кількості нападів, але кількість постраждалих жінок залишалася на рівні 92% від попереднього року (тоді як кількість постраждалих чоловіків-журналістів скоротилася до 83%).

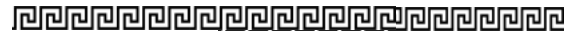
Резонансні атаки на жінок, які працюють у ЗМІ, включають в себе напад на журналістку телеканалу «NewsOne» Дарину Білер під час протестів у вересні 2018 року, напад на журналістку телеканалу «Аверс» Марію Петручик у червні 2019 року, і напад на журналістку телеканалу «2+2» Катерину Колган у вересні 2019 року під час зйомок сюжету про порушників правил дорожнього руху в Києві.

Більшість спроб вбивства журналістів пов'язані з їх роботою в зоні бойових дій на сході України до 2022 року, наприклад, обстріли знімальних груп і водіїв під час зйомок сюжетів. А з початком повномасштабного вторгнення кількість вбивств

журналістів збільшилася у 4 рази. 1 березня 2022 року оператор телеканалу LIVE, Євгеній Сакун, загинув внаслідок російського обстрілу телевежі в Києві, що спричинило тимчасове відключення каналів від ефіру. Шевченківська окружна прокуратура міста Києва розпочала кримінальне провадження у зв'язку з цим подією за статтею про порушення законів та звичаїв війни (ч. 2 ст. 438 КК України).

13 березня 2022 року стало відомо, що фотожурналіст Максим Левін, який пропав під час виконання журналістських обов'язків у березні в Київській області, був знайдений мертвим. Цю інформацію повідомили Офісу Генерального прокурора. Тіло журналіста було знайдене на території села Гута Межигірська Вишгородського району. За попередньою інформацією, військовослужбовці збройних сил Російської Федерації вбили Максима Левіна двома пострілами зі стрілецької зброї. Поліція знайшла тіло фотожурналіста 1 квітня. Вишгородська окружна прокуратура розпочала кримінальне провадження за фактом порушення законів і звичаїв війни (згідно зі статтею 438 Кримінального кодексу України).

26 квітня 2023 року стало відомо, що під час російської атаки в Херсоні загинув Богдан Бітік, український продюсер італійської газети La Repubblica, який працював разом з кореспондентом газети Коррадо Дзуніно. Цю інформацію опублікувала сама газета на своєму веб-сайті. За даними Інституту масової інформації (ІМІ) та Збройних Сил України, Богдан Бітік знаходився в складі знімальної групи разом з Коррадо Дзуніно, який отримав поранення під час атаки. Правоохоронні органи розпочали досудове розслідування за фактом поранення журналіста італійської газети La Repubblica, Коррадо Дзуніно. Кримінальне провадження розпочате за фактом порушення законів та звичаїв війни (згідно зі статтею 438 Кримінального кодексу України).

Протягом 2022 року було видано лише п'ять рішень суду, що стосуються порушень прав журналістів. За інформацією Єдиного державного реєстру судових рішень, два з цих рішень відносяться до статті 345-1 Кримінального кодексу України (ККУ), а три - до статті 171 ККУ. Паралельно до цього, за статтею 345-1 ККУ суди розглянули одне рішення в апеляційному порядку та одне в касаційному порядку, а за статтею 171 ККУ було переглянуто одне рішення в апеляційному порядку та три рішення - разом із заходами апеляційного контролю в касаційному порядку. В 2022 році не було прийнято жодного рішення за статтями 347-1, 348-1 та 349-1 ККУ.

Судове рішення за статтею 345-1 Кримінального кодексу України (ККУ), яке було винесено Приморським районним судом міста Одеси у справі №522/9538/19 від 21 вересня 2022 року. У даному вироку обвинувачений був засуджений за частину 2 статті 28, частину 2 статті 345-1 та частину 1 статті 263 ККУ України. Справа виникла внаслідок того, що у 2017 році троє осіб домовилися вчинити напад на журналістку та заподіяти їй тілесні ушкодження. Один із злочинців наніс журналістці удар у голову, що призвело до легких тілесних ушкоджень і короткочасного втрати свідомості. Третій учасник групи вчасно покинув місце злочину, побачивши, що дії стали помітні. Обвинувачений також незаконно зберігав боеприпаси без відповідного дозволу. Вирок був винесений на підставі доказів, зібраних органами досудового розслідування, і на підставі визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненому злочині. Однак у вироку відсутній чіткий згаданий мотив засудженого, який би підтверджував, що напад на журналістку був пов'язаний з її професійною діяльністю. Це є важливим аспектом, оскільки умисел у вчиненні злочину передбачає бажання винної особи завдати шкоди журналісту

через його професійну діяльність. У результаті засуджений був оголошений винним та засуджений до покарання у вигляді позбавлення волі на три роки за сукупністю злочинів, які він вчинив.

У вироку Корольовського районного суду міста Житомира від 23 серпня 2022 року, що стосується справи №296/2948/22 обвинувачений був засуджений за порушення частини 1 статті 171 та частини 1 статті 345-1 Кримінального кодексу України. Фактичні обставини справи включали в себе події з 2021 року, коли журналіст, що займався антикорупційною діяльністю та репортажами щодо забудови земельної ділянки біля річки Тетерів, разом із відеооператором, здійснювали запис репортажу на цій ділянці. За певних обставин обвинувачений, використовуючи дерев'яну палицю, вигнав журналістів з цієї території, де вони планували здійснити запис. Обвинувачений стверджував, що він працював охоронцем на даній території та не знав, що ці особи були журналістами. Він також вказав, що не отримував жодних документів, що підтверджували б професійну діяльність журналістів. Пізніше журналіст спробував пояснити обвинуваченому свою ідентифікацію та призначення відеозйомки, але обвинувачений відповів агресивно та вигнав їх. Суд вважав, що обвинувачений повинен був усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій, спрямованих на перешкоджання професійній діяльності журналіста та вираження погрози насильством щодо нього. Однак суд прийшов до висновку, що у діях обвинуваченого відсутня суб'єктивна сторона, необхідна для настання складу кримінальних правопорушень, і відмовив у накладенні кримінальної відповідальності на обвинуваченого за обидві статті (171 та 345-1), оскільки справа стосувалася лише одного епізоду і обвинувачення мали б застосовуватися лише за другою статтею.

У рішенні Верховного Суду у справі № 461/3002/19 від 29 вересня 2022 року було вирішено касаційну скаргу захисника в інтересах засудженого залишити без задоволення, а ухвалу Львівського апеляційного суду від 22 лютого 2022 року залишити без зміни. У своєму мотивуванні суд вказав, що під час розгляду касаційної справи колегія суддів прийшла до висновку, що апеляційний суд правильно розглянув та відхилив апеляційну скаргу захисника, ретельно перевіряючи доводи захисника та відхиливши їх обґрунтовано. Апеляційний суд також не виявив жодних порушень у процесу збирання, дослідження і оцінки доказів, наведених у вирок місцевого суду, на які посилався захисник у своїй апеляційній скарзі. Суд касації визнав лінгвістичну експертизу припустимою доказовою процедурою і підтвердив, що вислови, що були процитовані обвинуваченим, мали характер погрози. Суд також зазначив, що апеляційний суд правильно залишив вирок місцевого суду без зміни. У справі № 461/3002/19 обвинувачений був засуджений за загрози журналістові у зв'язку з його професійною діяльністю, яка включала в себе відкриту журналістську діяльність та публікації про корупцію в комунальній стоматологічній поліклініці міста Львова. Суд кваліфікував дії обвинуваченого за частиною 1 статті 345-1 Кримінального кодексу України та виніс вирок у вигляді одного року позбавлення волі.

Висновки. Отже на підставі аналізу правових аспектів кримінальної відповідальності за фізичні напади на журналістів можна сказати наступне. Проблема фізичних нападів на журналістів є актуальною та важливою для сучасного суспільства, оскільки вона стосується не лише безпеки журналістів, але й свободи слова та демократичних цінностей [6, с. 95]. Недостатня чіткість та конкретність кримінального законодавства щодо фізичних нападів на журналістів

може призводити до тлумачень та різних підходів у судовій практиці, що ускладнює розслідування та покарання винних. Важливо розглянути кримінальну відповідальність за фізичні напади на журналістів як специфічну категорію злочинів, яка має враховувати особливості журналістської діяльності та її важливу роль у суспільстві. Удосконалення законодавства та механізмів захисту журналістів від фізичних нападів вимагає розробки чітких критеріїв та кваліфікації таких нападів, а також підвищення ефективності розслідування та покарання винних. Необхідно також враховувати особливості анонімних або організованих нападів на журналістів, розглядаючи можливості вдосконалення процедур ідентифікації та встановлення винних у таких випадках. Дослідження даної проблеми може сприяти подальшому розвитку законодавства та захисту журналістів, забезпечуючи їм безпеку у виконанні їхньої професійної діяльності та підтримуючи демократичні цінності у суспільстві.

Стаття розглядає правові аспекти кримінальної відповідальності за фізичні напади на журналістів. Стаття аналізує важливість свободи слова та ролі журналістики у сучасному суспільстві, а також небезпеку, яку становлять фізичні напади на представників ЗМІ. Автори розглядають правовий контекст, включаючи відповідні статті Кримінального кодексу, що регулюють такі дії, та аналізують судову практику в цьому питанні. Стаття також розглядає мотиви, які можуть призвести до фізичних нападів на журналістів та різні форми захисту прав представників ЗМІ від таких агресивних дій. Основною метою цієї статті є підвищення усвідомлення суспільства та правозахисних організацій щодо важливості захисту жур-

налістів у виконанні їхньої професійної діяльності та зміцнення правового захисту для запобігання фізичним нападам на них. Важливо відзначити, що ця стаття розглядає актуальні приклади фізичних нападів на журналістів та їхні наслідки для жертв та суспільства в цілому. Автори вивчають судові рішення та законодавчі акти, які визначають ступінь відповідальності за такі дії, і роблять висновки щодо ефективності і законодавчих покращень, необхідних для забезпечення безпеки журналістів. Дослідження також аналізує проблеми визначення мотивів за фізичними нападами на журналістів і визначає фактори, які сприяють таким інцидентам. Стаття наголошує на важливості публічного осуду та підтримки для журналістів, які стикаються з фізичними загрозами у зв'язку зі своєю професійною діяльністю. У підсумку, дана наукова стаття пропонує шляхи покращення правового захисту журналістів та запобігання фізичним нападам на них. Вона сприяє підвищенню усвідомлення суспільства щодо необхідності забезпечення безпеки журналістів і підтримки свободи слова у сучасному інформаційному середовищі.

Ключові слова: журналіст, свобода преси, перешкоджання ЗМІ, професійна журналістська діяльність, кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, злочини проти журналістів та їх сімей, військовий злочин

Sachko O. Legal aspects of criminal liability for physical attacks on journalists

The article examines the legal aspects of criminal liability for physical attacks on journalists. The article analyzes the importance of freedom of speech and the role of journalism in modern society, as well as the danger posed by physical attacks

on media representatives. The authors examine the legal context, including the relevant articles of the Criminal Code regulating such actions, and analyze the case law on the issue. The article also examines the motives that can lead to physical attacks on journalists and the various forms of protection of media representatives from such aggressive actions. The main purpose of this article is to raise awareness among the public and human rights organizations about the importance of protecting journalists in the performance of their professional activities and to strengthen legal protection to prevent physical attacks on them. It is important to note that this article examines current examples of physical attacks on journalists and their consequences for victims and society as a whole. The authors examine court decisions and legislation that determine the degree of responsibility for such actions and draw conclusions about the effectiveness and legislative improvements needed to ensure the safety of journalists. The study also analyzes the problems of determining the motives behind physical attacks on journalists and identifies the factors that contribute to such incidents. The article emphasizes the importance of public condemnation and support for journalists who face physical threats in connection with their professional activities. In conclusion, this research article suggests ways to improve the legal protection of journalists and prevent physical attacks on them. It contributes to raising public awareness of the need to ensure the safety of journalists and support freedom of speech in the modern information environment.

Key words: journalist, freedom of the press, obstruction of the media, professional journalistic activity, criminal offenses, criminal liability, crimes against journalists and their families, war crime.

Література

1. Джужа О. М. Курс кримінології: Загальна частина : [у 2 кн.] / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. К. : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 14.05.2015 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 29. Ст. 264.11.
3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів» від 04.02.2016 № 993-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993-19/paran2#n2>
4. Костенко О. М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті) : [монографія]. Черкаси : СУЕМ, 2008. 112 с.
5. Костенко О. О. Деякі проблеми кримінально-правової охорони законної діяльності журналістів та прав авторів в Україні. Право України. 2010. № 9. С. 256–262.
6. Павликівський В.І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні. Харків: Панов, 2016. 488 с.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.14>

І. Макогін,

аспірантка кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАВДАННЯ, ЯКІ ПОСТАЮТЬ ПЕРЕД СЛІДЧИМ, ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ, ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Постановка проблеми. Успішне розкриття кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людини на пряму залежить від ефективності слідчих дій. Особливу увагу слід приділити такій категорії вбивств, як вбивство з необережності, оскільки досить часто такі справи є резонансними та мають широкий суспільний інтерес.

Слід зазначити, що в даній категорії вбивств, виникають певні складнощі в самому розслідуванні, так і в кваліфікації дій підозрюваного. Недостатня кількість наявності методичних рекомендацій з даного питання, призводить до уповільнення слідства та неправильної кваліфікації кримінального правопорушення. В подальшому такі дії тягнуть за собою затягування судового розгляду.

Такі дії порушують головну zásadu кримінального провадження щодо розумних строків.

Стан дослідження. Традиційно, з розвитком криміналістики, беручи до уваги роботи та розробки Г. Гроса, значна увага приділялася розслідуванням вбивств. Проблеми розкриття та розслідування вищевказаної категорії справ підіймалися не одним поколінням науковців та було розглянуте у наукових працях таких вчених, як: М.С. Бокаріус, В.П. Колмаков, В.Ю. Шепітько, В.К. Весельський, Ю.П. Аленін, В.В. Тіщенко,

М.Г. Щербаковський, та інші. Однак, серед достатньої кількості наукових праць, відсутні методичні рекомендації щодо вирішення завдань, які постають перед слідчим під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 119 КК України.

У статті слід вказати на завдання, що постають перед слідчим під час розслідування вбивств, що вчинені з необережності. Особливу увагу слід приділити визначенню форми вини злочинця, ознакам, які вказують на умисел чи необережність, а також своєрідність вирішення цих завдань у певних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Пізнання події кримінального правопорушення, осіб, що його вчинили та обставин провадження злочину, являють собою реалізацію певних логічних та послідовних прийомів пізнання, що йменуються слідчими (розшуковими) діями.

Значення слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що це основний спосіб всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального правопорушення, а також досягнення його завдань. Ефективність певних слідчих дій залежить від умов сприйняття слідчим доказової інформації. Тож проведення таких дій спрямоване на раціональне досягнення конкретних цілей досудо-

вого розслідування, тому діяльність слідчого потребує значної організації.

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) [1]. З початку внесення відомостей до ЄРДР напряду пов'язаний початок слідчих (розшукових) дій. Оскільки, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [1].

Вивчення особи підозрюваного полягає не лише у встановленні його ознак, як суб'єкта кримінального правопорушення, але й визначенні певних інших характеристик, які прямо впливають на притягнення злочинця до відповідальності, а також призначення покарання, це завдання покладено на слідчого.

Однією із вищевказаних характеристик є вина, тобто вольовий момент, а саме усвідомлене спрямування розумових і фізичних зусиль на досягнення певної мети, або ж утримання від дій.

Слід вказати, що вітчизняний законодавець сприймає психологічну теорію вини, тобто для обґрунтування вини треба встановити, що особа, яка порушила кримінально-правову заборону, мала певне психічне ставлення до вчиненого діяння та його наслідків. Найбільших труднощів прибічники такого розуміння вини зазнають, коли треба пояснити наявність вини у діяннях, вчинюваних через недбалість [2, с. 6].

Законодавцем передбачено дві форми вини – умисел та необережність, які характеризують психічне ставлення особи до свого діяння, а також наслідку, що настав від дії чи бездіяльності. У розгляді вказаної категорії справ розглядається лише така форма вини, як необережність, що в свою чергу поділяється на самовпевненість та недбалість. У таких випадках особа неправильно

оцінює свою поведінку та її спричиняючі властивості, таким чином показує недостатню обережність.

Загалом обов'язок особи передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, може бути вказаний у самому законі, у спеціальних правилах, впливати із службових обов'язків, крім того ґрунтується на загальнообов'язкових, елементарних правилах співжиття у суспільстві, у процесі спілкування. Наявність такого обов'язку не може бути беззаперечним наслідком кримінальної відповідальності, насамперед слідчому потрібно встановити чи могла особа в обстановці, що склалася, передбачити настання шкідливих наслідків.

Щодо ознак, які можуть допомогти відрізнити умисел від необережності, то слід сказати, що прямий умисел має ознаки: усвідомлення особою суспільної небезпечності діяння, передбаченням нею суспільно небезпечних наслідків, бажанням настання цих наслідків, а непрямий умисел – усвідомлення особою суспільної небезпечності діяння, передбаченням суспільно небезпечних наслідків, небажанням настання цих наслідків, але свідомо припускала їх настання. Необережність, а саме кримінально протиправна самовпевненість характеризується передбаченням можливості суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, легковажним розрахунком на їх відвернення, а кримінально протиправна недбалість – особа не передбачала можливості настання наслідків свого діяння, однак повинна була й могла їх передбачити.

Тож в ході проведення слідчих (розшукових) дій, знаючи ознаки різних форм вини, слідчий може визначити вектор розслідування, а також кваліфікувати діяння злочинця.

Щодо отримання первинних відомостей про факт вчинення кримінального правопорушення, внаслідок скоєння вбивства з необережності, аналізуючи слідчу практику можна

вказати, що такі дані правоохоронні органи отримують з різних джерел, зокрема:

- заяви близьких родичів потерпілого (жертви);
- повідомлення свідків чи очевидців, які затримали підозрюваного, або осіб, яким про факт вчинення такого правопорушення стало відомо з інших джерел;
- виявлення слідчим чи прокурором ознак кримінального правопорушення, унаслідок явки особи, що вчинила злочин;
- повідомлення з медичних установ, тощо.

Однак, слід враховувати можливість настання смерті особи від нещасного випадку чи природних причин, такі як хвороба, або ж настання старості.

Саме при вбивствах з необережності, своєчасне реагування на повідомлення про виявлений труп з ознаками насильницької смерті, інше повідомлення про вбивство, перші дії та прийняті рішення за цими повідомленнями сприяють висуненню і перевірці версій, збереженню слідів злочину, виявленню очевидців та вчиненню інших процесуальних дій, які можуть забезпечити швидке розкриття вбивства і встановлення винних осіб.

Вибір напрямку і програми розслідування будь-якого злочину, у тому числі й вбивство з необережності, напряму залежить від вихідної слідчої ситуації, яка склалася на момент початку досудового розслідування. Слідча ситуація – це сукупність сформованих на певному етапі умов – становища, стану й обстановки – розслідування, що сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних задач і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [3, с. 7].

Аналізуючи практику слідчих органів з розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 119 КК України, можна стверджувати, що

на етапі первинного збору інформації має бути виконано приблизний перелік завдань: визначено місце скоєння вбивства, встановлення особи жертви, причини її смерті, а також механізм дій злочинця.

Успішному виконанню вказаних завдань сприяє планування. Хоча планування і не є процесуальною вимогою, однак воно необхідне при розслідуванні кожного злочину.

В своїй основі планування передбачає висунення версій, виявлення доказів унаслідок логічного аналізу їх походження, ролі та значення. Розробка та перевірка версій дозволяє слідчому перейти від імовірних знань до точного, правильного пізнання сутності, фактичних обставин події, яка розслідується.

Висунення загальних версій є важливим етапом планування і має місце на тій стадії розслідування, коли вже проведені основні невідкладні слідчі дії. Аналізуючи одержані докази, слідчий висуває найбільш ймовірні версії, серед яких суттєве значення мають версії про осіб, які вчинили вбивство, і мотиви вчинення злочину. Залежно від одержаних матеріалів можуть бути висунуті такі слідчі версії:

- а) смерть є наслідком убивства;
- б) смерть є наслідком самогубства;
- в) смерть є наслідком нещасного випадку;
- г) природна смерть.

Щодо мотивів вбивства можуть бути висунуті такі версії:

- а) вбивство з метою заволодіння майном потерпілого;
- б) вбивство із помсти;
- в) вбивство з метою приховання іншого злочину і страху викриття;
- г) вбивство з метою позбавитися необхідності турбуватися про потерпілого чи з метою одержати свободу дій (вступити в інший шлюб, не сплачувати аліменти та ін.);
- г) вбивство у сварці, бійці;
- д) вбивство з необережності;
- е) вбивство при необхідній обороні.

Неприпустимо при розслідуванні притримуватися лише однієї версії, якою б правдоподібною вона не здавалася.

Висунення слідчих версій сприяє вирішенню таких питань:

- 1) чи вчинено вбивство в місці виявлення трупа;
- 2) шляхи проникнення вбивці до місця злочину або виявлення трупа;
- 3) діяла на місці злочину одна людина чи декілька;
- 4) які зміни на місці події залишив убивця;
- 5) тривалість перебування вбивці на місці події;
- 6) час вчинення убивства (час доби);
- 7) положення жертви і вбивці в момент убивства;
- 8) які дії, крім убивства, вчиняв злочинець на місці злочину;
- 9) які предмети залишив убивця на місці злочину;
- 10) які сліди з місця події могли залишитись на вбивці;
- 11) хто і звідки міг бачити і чути, що відбувалося [4, с. 13-14].

Окрім планування, ефективність розкриття вбивств з необережності залежить від правильної побудови версій і подальшої їх перевірки.

При перевірці більшості версій даного виду кримінального правопорушення необхідно вжити такі заходи: перевірити осіб, що проживають на території місця вчинення злочину, особливо звернути увагу на тих осіб, що були раніше судимі за аналогічні кримінальні правопорушення; зробити вибірки осіб, що притягувалися до адміністративної відповідальності на даній території, або перебувають на обліку в закладах охорони здоров'я в силу свого захворювання; відпрацювання осіб без певного місця проживання та безробітних.

Аналізуючи слідчі ситуації, що можуть виникнути при вбивстві з необережності, слід вказати, що в наукових колах вони недостатньо досліджені. Основою для їх розробки

є дослідження обстановки вчинення злочину та ступінь обізнаності працівників правоохоронних органів про обставини вчиненого правопорушення.

Під час проведення огляду місця події можуть виникнути такі типові слідчі ситуації:

1. Встановлено особу жертви, і слідчий має дані про особу злочинця, вбивство вчинено в умовах очевидності.

У цій ситуації завданням слідчого є пошук та закріплення доказів шляхом проведення огляду місця події, подвірних, квартирних обходів, допиту свідків, огляду і допиту підозрюваного. Якщо злочинець переховується, то основне завдання слідства – встановити місця його перебування і вжити заходів до його виявлення та затримання. У разі обізнаності слідчого про місця ймовірного знаходження злочинця доцільно провести тактичну операцію «Затримання злочинця», яка включає в себе комплекс таких дій та заходів, як: затримання, обшук особи затриманого, його освідування, обшук за місцем його проживання та останнього перебування, огляд вилучених предметів, призначення необхідних експертиз [5, с. 117].

2. Встановлено особу жертви, але відомості про особу злочинця відсутні.

Основним напрямом розслідування в цієї ситуації є отримання даних щодо особи злочинця шляхом проведення таких дій: огляд квартири вбитого, вилучення і огляд документів, пов'язаних з його особою, допит родичів, знайомих, колег, сусідів. За наявності такої ситуації необхідно дослідити обставини пов'язані з особою потерпілого, а саме такі, як: а) соціально-демографічну та етично-психологічну характеристики; б) спосіб життя, наміри, плани, інтереси, захоплення, обставини їх реалізації; в) коло зв'язків, знайомств і осіб, з якими загиблий підтримував або встановлював тимчасові контакти, характеристика цих осіб.

3. Відомості про жертву вбивства та особу вбивці відсутні.

У цій ситуації всі слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії повинні бути підпорядковані такому завданню як – встановлення особи вбитого. Для виконання цього завдання доцільно проводити наступні слідчі (розшукові) дії та організаційно-перевірочні заходи:

- 1) огляд місця події;
- 2) огляд трупа;
- 3) призначення та проведення судово-медичної експертизи;
- 4) допит свідків;
- 5) «туалет» трупа;
- 6) пред'явлення трупа для впізнання;
- 7) складання карти невідомого трупа;
- 8) дактилоскопіювання трупа;
- 9) фотографування його за правилами впізнавальної зйомки і виготовлення фотопортрета;
- 10) подвірньо-поквартирний обхід в районі виявлення трупа;
- 11) перевірка особи загиблого за криміналістичними обліками;
- 12) зіставлення фотознімків невідомого трупа з фотографіями в «оперативних альбомах»;
- 13) підготовка і розсилання ориєнтування і фотографій невідомого трупа в районні, місцеві й обласні відділи МВС України [6, с. 98-99].

Отже, методика розслідування вбивств з необережності обумовлюється особливостями механізму їх вчинення, що знаходить відображення у криміналістичній характеристиці злочинів даного виду. Місце, час та обстановка кримінального правопорушення, передбаченого ст. 119 КК України має велике значення, оскільки суттєво впливає на визначення завдань розслідування, що постають перед слідчим. Саме на початковому етапі розслідування закладається підґрунтя для подальшого успішного розслідування кримінального правопорушення. Таким чином, слідчий, знаючи форму вини

злочинця, маючи чіткий вектор поставлених завдань, швидко та ефективно розслідує злочин, що забезпечує основний принцип кримінального провадження.

Кримінальні правопорушення, передбачені статтею 119 КК України є не менш резонансними та складними при їх розслідуванні, ніж інші злочини проти життя та здоров'я людини.

Найважливішим завданням оперативно-розшукових та слідчих органів є швидке розкриття злочинів. Складність розслідування кримінальних правопорушень таких як вбивство з необережності, зазвичай, зумовлена відсутністю свідків, досить великою кількістю версій розслідування, характером речових доказів, іноді навіть інсценуванням обставин події.

Методика розслідування злочину розробляється та успішно застосовується, як типова програма дій слідчого на певних етапах розслідування. Вона на пряму залежить від версій, що постають перед слідчим, на певному етапі розслідування.

Версії, що будуються в ході розслідування, дають слідчому напрями пошуку необхідної інформації, яка зможе підтвердити або спростувати певні припущення. У статті вказано певні слідчі ситуації, завдання, які постають перед слідчим та напрями їх розслідування.

Саме виходячи з перелічених версій, слідчий може планувати розслідування, визначити зміст і порядок діяльності з установлення факту кримінального правопорушення, усіх його обставин і винних осіб з найменшою витратою часу й сил.

Не менш важливим, при розслідуванні даної категорії кримінальних правопорушень, є встановлення форми вини, тому у статті наведено ознаки, за якими слідчий може їх відмежувати.

Таким чином, у статті наведено певні рекомендації та версії подій, а також шляхи їх вирішення, які можуть допомогти слідчому в ефективному та своєчасному розкритті кримінальних проваджень, передбачених ст. 119 КК України.

Ключові слова: вбивство з необережності, слідчі дії, типові слідчі ситуації, планування розслідування, форма вини.

Makohin I. The tasks facing the investigator in the investigation of negligent homicide and ways to solve them

Criminal offenses under Article 119 of the Criminal Code of Ukraine are no less resonant and complex in their investigation than other crimes against human life and health.

The most important task of detective and investigative agencies is to solve crimes quickly. The complexity of investigating criminal offenses such as negligent homicide is usually caused by the absence of witnesses, a rather large number of versions of the investigation, the nature of the material evidence, and sometimes even staging of the circumstances of the incident.

A crime investigation methodology is developed and successfully applied as a standard program of actions for an investigator at certain stages of an investigation. It directly depends on the versions facing the investigator at a certain stage of the investigation.

The versions that are built during the investigation give the investigator directions for finding the necessary information that can confirm or refute certain assumptions. The article identifies certain investigative situations, tasks faced by the investigator and directions of their investigation.

It is on the basis of these versions that an investigator can plan an

investigation, determine the content and procedure for establishing the fact of a criminal offense, all its circumstances and perpetrators with the least amount of time and effort.

Equally important, when investigating this category of criminal offenses, is the establishment of the form of guilt, and the article provides the signs by which an investigator can distinguish them.

Thus, the article provides certain recommendations and versions of events, as well as ways to resolve them, which may help the investigator in the effective and timely disclosure of criminal proceedings under Article 119 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: negligent homicide, investigative actions, typical investigative situations, investigation planning, form of guilt.

Література

1. Кримінально процесуальний кодекс України від 13.06.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Докладний аналіз кримінально-правових концепцій вини див. у: Вереша Р.В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. К. : Атіка, 2005. С. 6–57.
3. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методіці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002.
4. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. К. : «Центр учбової літератури», 2015. С. 544.
5. Криміналістика : Навч. посіб. / Авт. кол. : Р.І. Благуца, Р.І. Сибірина, В.М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів : ЛьвівДУВС, 2010. С. 539.
6. Криміналістика : навч. посіб. Мін. освіти і науки, молоді та спорту України, рекоменд. Мін. освіти і науки, молоді та спорту України. Київ : Атіка, 2012. С. 495.

П. Полетило,

аспірант кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки

ПРАВИЛА ОЦІНКИ ЄСПЛ ВАГОМОСТІ ДОКАЗІВ У ВИПАДКУ НЕЯВКИ СВІДКА ОБВИНУВАЧЕННЯ ДО СУДУ

Здійснюючи будь-яку оцінку справедливості кримінального провадження, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) спирається на гарантії підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція): *«3.Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: ...d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення»*[1]. Хоча стаття 6 Конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, вважає Суд, вона не встановлює ніяких правил стосовно допустимості доказів як таких, бо це передусім питання, яке регулюється національним законодавством [2, пп. 45–46; 3, п. 34; 4, п. 54]. В кримінальних провадженнях, у випадку неявки свідка (свідків) обвинувачення в судові засідання, національні суди повинні встановити «справедливий баланс» сторін для справедливості судового розгляду, оскільки він ґрунтується на принципі рівності сторін, застосовується в кримінальних провадженнях [5, п. 44], і передбачає, що кожній стороні має бути надана можливість представляти справу й докази, в умовах, що не є суттєво гіршими за умови опонента [6, п. 33].

Оголошення показань свідка, який не з'явився в судовому засіданні і не

був допитаний обвинуваченим чи його захисником на попередніх стадіях розгляду, потребує підтвердження іншими доказами винуватості, вважає Суд, а вирішальність їх показань залежить від вагомості підтверджуючих доказів: чим більш вагомими будуть інші обвинувальні докази, тим менше вірогідність визнання показань відсутнього свідка вирішальними [7, пп. 139; 8, пп. 131–134; 9, п. 58].

Оскільки прийняття національними судами неперевіраних доказів свідка обвинувачення несе загрози стороні захисту, то для встановлення балансу, на думку Суду, необхідні достатні урівноважуючі фактори, у тому числі існування вагомих процесуальних гарантій, здатних забезпечити справедливу та належну оцінку достовірності такого доказу. Тільки достатня достовірність такого доказу з урахуванням його важливості для справи дозволять обґрунтувати засудження обвинуваченого. Обсяг урівноважуючих факторів, які визначатимуть справедливість судового розгляду, буде залежати від вагомості показань відсутнього свідка. Чим важливішими є показання відсутнього свідка, тим вагомішими мають бути урівноважуючі фактори; це забезпечить справедливість провадження в цілому [10, п. 116; 9, п. 59].

Суд переконаний, що порівняння вагомості показань відсутнього свідка звинувачення та вагомості додаткових доказів винуватості дає змогу встановити вирішальність показань свідка:

чим більш вагомими будуть інші обвинувачувані докази, тим менша вірогідність визнання показань відсутнього свідка вирішальними [7, пп. 139; 8, пп. 131–135; 9, п. 58; 11, п. 75].

Проводячи власну оцінку справедливості вироку загалом, Суд наголошує, що відсутність поважної причини неявки свідка не є безумовним доказом несправедливості судового розгляду, а тому з'ясовує, чи були показання відсутнього свідка єдиною та вирішальною підставою засудження обвинуваченого та чи існували процесуальні гарантії, спроможні врівноважити труднощі сторони захисту [12, п. 52; 11, пп. 82–84; 13, п. 66]. Здійснюючи власну оцінку вагомості показань свідка у світлі висновків національних судів, Суд має врахувати вагомість додаткових наявних обвинувальних доказів [7, п. 131].

Для національного суду, який розглядає справу, повинні існувати вагомі причини неявки свідка, тобто суд повинен мати вагоме фактичне та правове обґрунтування, щоб не забезпечувати явку свідка в судові засідання. Якщо таке підґрунтя було, то це є вагоме пояснення визнання національним судом неперевірених показань відсутнього свідка як доказу [10, п. 119].

Винесення вироку обвинуваченому на основі правила «єдиного чи вирішального доказу» відсутнього свідка є прерогатива національних судів [14, п. 156; 15, п. 67; 8, пп. 141, 150]. ЄСПЛ здійснює лише оцінку того, як національні суди дотримались тлумачень виразів «єдиний» та «вирішальний» докази, та з'ясовує, чи не була оцінка вагомості доказів, встановлена національними судами непринятною чи довільною [16, п. 23; 17, пп. 52–53].

Прикладом того, як Суд враховує вагомість додаткових доказів обвинувачення може бути такий.

У розпорядженні національного суду були наступні додаткові докази щодо правопорушення: протокол

огляду та виїмки; показання понятих, присутніх під час проведення слідчої дії; висновок експерта, яким підтверджувалася наявність на вилученій банкноті та на руках обвинуваченого слідів однієї та тієї ж люмінесцентної рідини. Крім того, в розпорядженні цього суду були показання обвинуваченого, надані під час досудового слідства (який не був допитаний стороною захисту), попри те, що пізніше він від них відмовився. Суд зазначив, що всі ці докази не були вирішальними для обвинувачення у шахрайстві та підбурюванні до спроби давання хабара, і встановив, що показання відсутнього свідка були «вирішальними», тобто визначальними для засудження обвинуваченого і встановлює несправедливість судового розгляду [11, пп. 86–88].

Національні суди повинні проявити обережне ставлення до неперевірених показань відсутнього свідка, що розцінюється Судом як важлива гарантія прав захисту [10, п. 146]. Обов'язком національних судів є доведення того, що показання відсутнього свідка є менш вагомими ніж додаткові обвинувачувані докази. Крім того, національні суди повинні встановити достовірність інших наявних доказів винуватості: мають надати детальне мотивування того, чому інші наявні докази вони вважали достовірними. У випадку, коли національні суди не довели, що показання відсутнього свідка є менш вагомими і не довели достовірність інших наявних доказів, Суд вважає показання відсутнього свідка «вирішальним», тобто встановлює несправедливість судового розгляду [10, пп. 126–131; 11, п. 90].

Прикладом того, що вагомість додаткових обвинувачуваних доказів є низькою, Суд встановив так.

Органи влади не доклали всіх розумних зусиль забезпечити явку свідка обвинувачення, не врахували вагомість показань свідка для засудження обвинуваченого, не провели достатньо урівноважуючих заходів,

які дозволили б провести справедливу та належну оцінку непереверених показань, а тому в обвинуваченого відсутня на будь-якій стадії провадження можливість допитати свідка або вимагати, щоб його допитали, що призвело до несправедливості судового розгляду [11, п. 94].

Оцінюючи справедливість провадження в цілому, Суд оцінює як достатність додаткових доказів для випадку, коли покази відсутнього свідка є єдиними чи вирішальними, так і те, як національні суди оцінили вагомність доказів вини [10, п. 124]. Якщо незрозуміло, чи є відповідний доказ єдиним чи вирішальним, Суд дотримується правила, що даний доказ має суттєву вагомність і його визнання може створити складнощі стороні захисту. Чим вагомнішими є ці показання, тим більшу вагомність повинні мати додаткові докази [10, п. 116].

У випадку, коли національні суди не вказали свою позицію або вказали її нечітко щодо вагомності показів відсутнього свідка, Суд проводить власну оцінку [18, п. 58; 19, пп. 198–200; 20, пп. 54–56; 21, п. 36].

Прикладом оцінки Судом вагомності доказу, може бути такий.

В одній із справ єдиний відсутній свідок на досудовому слідстві дав показання, що був очевидцем ножового поранення. Його непідтверджені показання були якщо не єдиними, то вирішальними доказами проти обвинуваченого. ЄСПЛ вважає, що ці показання мають значну вагомність і без них ймовірність обвинувального вироку була б меншою. Ці показання потребують додаткових доказів та оцінки їх вагомності, оскільки показання, які, на перший погляд, є послідовні та переконливі, все ж не можна вважати «явно надійні» [7, п. 160].

Варто підкреслити, що демонстрація у судовому засіданні відеозапису допиту свідка на стадії слідства визнається Судом додатковою вагомою гарантією, оскільки у національ-

ного суду та сторін з'являється можливість спостерігати за поведінкою свідка під час допиту та скласти власне уявлення щодо достовірності його показань [10, п. 127]. Важливою гарантією є надання стороні захисту можливості задати свої запитання опосередковано, наприклад, у письмовій формі на стадії судового розгляду [22, п. 49; 23, п. 60]. Серед факторів, які визначають вагомність обвинувальних доказів, є з'ясування того, чи надавалась можливість обвинуваченому викласти власну версію подій та поставити під сумнів достовірність показань відсутнього свідка [10, п. 131].

Вагомність показань Суд встановлює і у випадку існування значної схожості між описом правопорушення, наданого відсутнім свідком, та описом цього ж правопорушення іншим свідком, з яким не було жодних доказів змови. Якщо другий свідок не надав показання в суді, то ЄСПЛ визнає їх неминуче менш вагомими [10, п. 128].

Отже, узагальнено правила оцінки ЄСПЛ вагомності доказів у випадку неявки свідка обвинувачення до суду.

У статті розглядаються правила оцінки вагомності доказів у випадку неявки свідка обвинувачення до суду, вироблені практикою Європейського суду з прав людини протягом десятиліть, які використовуються ним традиційно для встановлення справедливості судового розгляду.

Встановлено, що Європейський суд з прав людини вважає, що оголошення показань свідка, який не з'явився в судовому засіданні і не був допитаний обвинуваченим чи його захисником на попередніх стадіях розгляду, потребує підтвердження іншими доказами. З допомогою підтверджувальних доказів встановлюється вирішальність показань такого свідка: чим більш вагомими будуть інші обвинувальні

докази, тим менша вірогідність визнання показань відсутнього свідка вирішальними для винуватості обвинуваченого.

Помічено, що для недопущення порушення прав захисту в розглядуваному контексті, потрібні врівноважуючі фактори, в тому числі вагомі процесуальні гарантії, які в змозі забезпечити достовірність таких доказів.

Доведено Європейським судом з прав людини, що чим важливішими є показання відсутнього свідка обвинувачення, тим вагомішими мають бути врівноважуючі фактори, що встановить баланс, а судовий розгляд стане справедливим.

Обґрунтовано, що встановлення вагомості додаткових доказів є прерогатива національних судів, а Європейський суд з прав людини проводить загальну оцінку справедливості вироку, враховуючи як національні суди оцінили вагомість додаткових наявних обвинувачуваних доказів.

Розглянуто випадок, коли для національного суду, який розглядає справу, Європейський суд з прав людини допускає існування вагомості причини неявки свідка, тобто має бути наявне вагоме фактичне та правове обґрунтування, щоб не забезпечувати явку свідка в судові засідання. Наявність такого підґрунтя є вагомим поясненням визнання національним судом непереверених показань відсутнього свідка як доказу.

Наведені приклади того, як Європейський суд з прав людини проводить дослідження вагомості додаткових доказів у конкретних справах, спираючись на власні правила, що забезпечує справедливість судового розгляду.

Ключові слова: судовий розгляд; додаткові обвинувальні докази злочину; вагомість доказів; фактори, які визначають вагомість доказів; права захисту.

Poletylo P. The ECHR's rule for assessing the weight of evidence in the event of a prosecution witness not appearing in court

The article examines the rules for assessing the weight of evidence in the event of a prosecution witness not appearing in court, developed by the practice of the European Court of Human Rights over decades, which are traditionally used by it to establish the fairness of a trial.

It has been established that the European Court of Human Rights considers that the announcement of the testimony of a witness who did not appear at the court session and was not questioned by the accused or his defense counsel at the previous stages of the proceedings, needs to be confirmed by other evidence.

It is noted that in order to prevent violation of rights of defense in the considered context, balancing factors are needed, including strong procedural guarantees that are able to ensure the reliability of such evidence.

It has been proven by the European Court of Human Rights that the more important the testimony of an absent witness for the prosecution, the more weighty the counterbalancing factors should be, which establish a balance and the trial will be fair.

It is justified that establishing the weight of additional evidence is the prerogative of national courts, and the European Court of Human Rights conducts an overall assessment of the justice of the sentence, taking into account how the national courts assessed the weight of the additional available incriminating evidence.

The case was considered, when the European Court of Human Rights allows the existence of a valid reason for the non-appearance of a witness for the national court considering the case, i.e. there must be a valid factual and legal justification for not ensuring the witness's appearance at

the court session. The existence of such a basis is a valid explanation for the recognition by the national court of the unverified testimony of the absent witness as evidence.

Examples are given of how the European Court of Human Rights conducts a study of the weight of additional evidence in specific cases, relying on its own rules, which ensures the fairness of the trial.

Key words: judicial proceedings; additional incriminating evidence of the crime; weight of evidence; factors that determine the weight of evidence; defense rights.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13. Страсбург. 2010.24 с.

2. ЄСПЛ, справа «Шенк проти Швейцарії» (Schenk v. Switzerland), Серія А, № 140, 12.07.1988 р.

3. ЄСПЛ, справа «Тейшейра ді Кастру проти Португалії» (Teixeira de Castro v. Portugal), №44/1997/828/1034, 9.06.1988р.

4. ЄСПЛ, справа «Шабельник проти України» (Shabelnik v. Ukraine), № 16404/03, 19.02.2009 р.

5. ЄСПЛ, справа «Фелдбрюгге проти Нідерландів» (Feldbrugge v. the Netherlands), № 8562/79, 29.05.1986 р.

6. ЄСПЛ, справа «Домбо Бегеер Б.В. проти Нідерландів» (Dombo Beheer v. the Netherlands), № 1448/88, 27.10.1993 р.

7. ЄСПЛ, справа «Аль-Хаваджа та Тагері проти Сполученого Королівства» (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom)[GC], №№ 26766/05 і 22228/06, 15.12.2011 р.

8. ЄСПЛ, справа «Хорнкасл та інші проти Сполученого Королівства»

(Horncastle fnd Others v. the United Kingdom), № 4184/10, 16.12.2014 р.

9. ЄСПЛ, справа «Сетон проти Сполученого Королівства» (Seton v. the United Kingdom), № 55287/10, 31.03.2016 р.

10. ЄСПЛ, справа «Шачашвілі проти Німеччини» (Schatschaschwili v. Germany [GC], № 9154/10, 15.12.2015 р.

11. ЄСПЛ, справа «Боєць проти України» (Boyets v. Ukraine)[GC], № 20963/08, 30.01.2018 р.

12. ЄСПЛ, справа «Бен Мумен проти Італії» (Ben Moumen v. Italy), № 3977/13, 23.06. 2016 року.

13. ЄСПЛ, справа «Черніка проти України» (Chernika v. Ukraine), № 53791/11, 12. 03. 2020 р.

14. ЄСПЛ, справа «Беггз проти Сполученого Королівства» (Beggs v. United Kingdom), № 15439/10, 16.10.2012 р.

15. ЄСПЛ, справа «Костецькі проти Польщі» (Kostecki v. Poland), № 14932/09, 4.06.2013 р.

16. ЄСПЛ, справа «Макглін проти Сполученого Королівства» (McGlynn v. United Kingdom), № 40612/11, 16.10.2012 р.

17. ЄСПЛ, справа «Гарофоло проти Швейцарії» (Garofolo v. Switzerland), № 4380/09, 02.04.2013 р.

18. ЄСПЛ, справа «Фарфорович проти Польщі» (Farforowicz v. Poland), № 43609/07, 17.04.2012 р.

19. ЄСПЛ, справа «Пічугін проти Російської Федерації» (Pichugin v. Russia), № 38623/031, 23.10.2012 р.

20. ЄСПЛ, справа «Цебер проти Чеської Республіки» (Tseber v. Czech Republic), № 42603/08, 22.11.2012 р.

21. ЄСПЛ, справа «Ніколітас проти Греції» (Nikolitsas v. Greece), № 63117/09, 3.07.2014 р.

22. ЄСПЛ, справа «Євгеній Іванов проти Росії» (Yeogeniy Ivanov v. Russia), № 27100/03, 25.04.2013 р.

23. ЄСПЛ, справа «Шолер проти Німеччини» (Scholer v. Germany), № 14212/10, 18.12.2014 р.

Н. Семікоп,

аспірантка кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

За даними, які наводила Всесвітньої організації охорони здоров'я у вересні 2022 року, майже трое з чотирьох дітей - або 300 мільйонів дітей - у віці 2-4 років регулярно зазнають фізичного покарання та/або психологічного насильства з боку батьків та вихователів [1]. Відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань держава створює правові та організаційні засади захисту прав дітей. Так, вдосконалюється чинне законодавство, створюються нові державні органи, що покликані захищати права дітей. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2023 р. № 1048 була створена Державна служба України у справах дітей, призначення якої полягає у реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення [2].

Створення центрального органу виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики з питань дітей, є необхідним та прогресивним кроком. А те, чи запрацює Державна служба України у справах дітей на повну силу та чи дійсно забезпечить ефективний захист особистих, майнових, житлових прав та інтересів дітей, залежить не тільки від повноважень, якими її буде наділено, але й від виконання конкретних завдань [3]. Повністю погоджуємося

із зазначеною думкою, яка висвітлює один із найбільш суттєвих недоліків – проблему реалізації всіх тих правових норм, які містяться у законодавстві. Яскравим прикладом, який це ілюструє – це питання притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насильства.

Серед науковців, які займаються проблематикою запобігання та протидії домашньому насильству, значну увагу питанням доказування у справах щодо вчинення домашнього насильства щодо дітей приділяли А.Б. Блага, Т.І. Бугаєць, С.С. Вітвіцький, І.В. Гловюк, О.О. Дудоров, Т.В. Іщенко, О.В. Ковальова, А.А. Манжула, О.М. Мердова, О.В. Меркулова, О.І. Мотлях, М.І. Хавронюк та інші. В іншому науковому дослідженні ми також висвітлювали проблемні аспекти доказування у справах про адміністративні правопорушення за вчинення домашнього насильства щодо дітей, а в цьому хотілося би окремо зупинитися на проблемах доказування саме психологічного насильства щодо дітей.

Метою статті є виявлення проблемних питань притягнення кримінальців до адміністративної відповідальності за вчинення психологічного насильства щодо дітей, а також виявлення шляхів покращення ситуації у цій сфері.

Згідно з дослідженнями Ради Європи, кожна п'ята дитина в Україні зазнає різних форм сексуального

насильства від розбещення до згвалтування. Кожна третя дитина стає жертвою фізичного насильства, а кожна друга – психологічного [4]. В Україні проблема насильства над дітьми є доволі гострою. Її актуальність для суспільства полягає у тому, що вона є комплексною, непрогнозованою та важко розв'язуваною [5]. Такі оцінки свідчать про те, що держава повинна докладати ще більше зусиль для вирішення цієї проблеми.

Науковці неодноразово зазначали про негативний вплив вчинення насильства щодо дитини. Як слушно зазначає В.О. Меркулова, отримана дитиною психологічна травма, відсутність у неї впевненості у собі, довіри до найближчого оточення, здорового бачення ситуації, а отже можливості адекватного реагування на неї, - у підсумку призведуть до певного її морального та фізичного спотворення, гальмування розвитку особистості, придбання нею низки патологічних властивостей характеру. Отже суспільство отримує неповноцінну особу. А дитина не має можливості відчутти повноцінне суспільне життя, оскільки не готова до його сприйняття, має викривлене уявлення про нього. Маємо звертати увагу на те, що за даними психологів майже 100% психологічних насильників самі колись постраждали від емоційних ударів інших, що дитячі образи та підліткові комплекси можуть призвести до помсти, насильства [6, с.124]. Крім медичних, соціальних та освітніх наслідків поганого поводження з дітьми, існує економічний вплив, включаючи витрати на госпіталізацію, лікування психічного здоров'я, благополуччя дітей та довгострокові витрати на здоров'я [1].

Одним із найбільш поширеним видом домашнього насильства є психологічне. Постраждали від психологічного насильства, як правило, відчувають, що кривдник майже повністю їх контролює, розповсюджує свою владу на різні сфери їх життя

та позбавляє їх можливості проявити свою волю. Це часто призводить до розвитку депресії, підвищує ризик порушень харчової поведінки, самогубства, зловживання наркотиками та алкоголем. Часто домашнє насильство розпочинається саме з психологічного насильства, до якого пізніше додаються інші форми насильства [7, с. 51]. Як зазначають дослідники, порівняно з фізичним та сексуальним насильством, ідентифікація психологічного жорстокого поводження може бути складнішою, оскільки немає фізичних доказів його виникнення [8]. Тому уповноважені на це суб'єкти повинні самі докладати зусилля для ідентифікації можливого вчинення домашнього насильства щодо дитини.

Спеціалісти називають наступні можливі наочні ознаки дітей, які потерпають від психологічного насильства: уникнення контактів з ровесниками; демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; вживання алкоголю або наркотиків; насильство щодо свійських тварин та, взагалі, слабших істот; почуття провини за отримання фізичних ушкоджень; дитина виглядає вкрай неохайно: брудне волосся і шкіра, поганий запах тощо; неадекватна поведінка: надмірна агресія, істеричний сміх, зухвалість, страх тощо; страх перед фізичним контактом або, навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; самі однолітки уникають спілкування з дитиною [9, с. 353]. У разі виникнення підозри щодо вчинення насильства до дитини, важливою задачею суб'єктів реагування на факти домашнього насильства є здійснення належного документування.

Варто зауважити, що цей процес викликає доволі серйозні складнощі. Втім, складність доказування не повинна сприйматися як підстава для бездіяльності. Розроблення місцевих алгоритмів збору доказової бази у випадках домашнього насильства, зокрема щодо дітей, має бути одним

із важливих завдань координаційних рад або міжсекторальних робочих груп з питань запобігання та протидії домашньому насильству [10, с. 123]. Крім того, важливим є розроблення політик, спрямованих на усунення негативних стереотипів, які толерують прояви насильства та вливають на прийняті рішення. Як зазначається в науковій літературі, основну проблему становить саме людський фактор. Важливою проблемою застосування спеціальних заходів поліцейськими та суддями є особисті стереотипні погляди на саму проблему домашнього насильства, які іноді вливають на прийняте рішення, а також неправильне тлумачення законодавства [11, с. 67].

Запорукою притягнення кривдника до юридичної відповідальності є якісна робота поліцейських щодо встановлення всіх обставин справи. Тому важливо, аби у справі були докази, які недвозначно свідчать про винуватість особи. Особливо це важливо коли мова йде про вчинення психологічного насильства, адже відповідно до законодавства, психологічне насильство - форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [12]. Зазначене визначення сконструйовано таким чином, що передбачає обов'язкове настання наслідків.

Це вже підтверджується судовою практикою. Так, під час розгляду справи щодо вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП суддя зазначив, що самі по собі, зокрема, нецензурні висловлювання під час

сварки, не формують собою домашнє насильство та утворюють склад адміністративного правопорушення лише у тому випадку, коли такі спрямовані на обмеження волевиявлення особи, якщо такі дії викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [13]. Таким чином, у разі, якщо дії, передбачені у законодавстві, хоча і вчинені, але наслідки не наступили – мова про психологічне насильство не йде. А отже, і відсутній склад адміністративного правопорушення, оскільки відсутня його об'єктивна сторона.

Що ж може бути підтвердженням того, що діяння кривдника викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи? В законодавстві не має чіткої відповіді на це питання і, як правило, залежить від позиції самого судді. Для деяких суддів пояснення самої дитини та свідків може бути достатніми доказами. Інші судді стоять на позиції документально засвідченого факту настання негативних наслідків. Це можуть бути медичні документи, які підтверджують наявність у дитини психологічних проблем, що виникли внаслідок домашнього насильства. Наприклад, у дитини можуть бути діагностовані посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожні розлади. Але в такому випадку вже можна порушувати питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки у випадку доведення, що такі проблеми виникли саме внаслідок домашнього насильства, буде свідчити про системність дій кривдника і потребувати вже іншої юридичної кваліфікації.

В розрізі адміністративної відповідальності, частіше в якості доказів виступають результати психоло-

гічного обстеження дитини, тобто висновки психологів. Для отримання такого висновку іноді звертаються до практичних психологів закладів освіти із запитом щодо складання такого висновку. Але чи уповноважені вони на це? З одного боку, відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України, якою керуються такі психологи у своїй діяльності, вони мають право здійснювати психологічну діагностику та аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку здобувачів освіти. Також в цьому положенні зазначено, що вони проводять роботу з постраждалими від насильства дітьми [14]. Але серед їх повноважень прямо не прописано, що вони можуть здійснювати психологічну діагностику щодо впливу на стан дитини домашнього насильства.

У листі Міністерства освіти та науки від 30.10.2018 № 1/9-656, в якому міститься перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей для застосування фахівцями психологічної служби у системі освіти [15] також прямо не прописано таке повноваження. У зазначеному листі зазначено, що психодіагностика в діяльності практичного психолога та соціального педагога спрямована на інформаційне та прикладне забезпечення процесу супроводу навчання, розвитку та виховання здобувачів освіти. Психодіагностичні дані необхідні: для складання соціально-психологічного портрету дитини (опис її особливостей розвитку та взаємодії з сім'єю, оточуючими, навколишнім світом, потенційних можливостей та труднощів); для визначення цілей і завдань, стратегій надання підтримки дітям, що мають труднощі в навчанні, спілкуванні та психічному самопочутті; для вибору засобів і форм психологічного супроводу здобувачів освіти відповідно до властивих їм особливостей навчання і спілкування [15]. Таким чином, зазначена

психодіагностика покликана оцінити психологічний стан дитини, стан її інтелектуальних здібностей, особистісних характеристик, поведінки та інших аспектів її розвитку.

Психодіагностика, як вид психологічної допомоги, впевнено знаходить своє місце в освітніх закладах. Відповідно до основних функцій школи (виховної та освітньої) психолог-діагност забезпечує розв'язування таких важливих завдань, як діагностика готовності до школи, оцінка особистісних якостей учнів та розробка рекомендацій щодо педагогічного впливу, аналіз і корекція причин емоційно-особистісної дезадаптації, діагностика міжособистісних відносин, діагностика відхилень поведінки, діагностика розладів розвитку тощо. Діагностика основних властивостей школярів дає можливість здійснення прогнозу щодо особливостей соціальної поведінки, успішності навчання, нахилів, інтересів, особливостей спрямованості та ін. [16, с. 24]. Помітивши тривожні ознаки у поведінці дитини, фахівцям психологічної служби у системі освіти пропонується провести опитування за спеціально розробленою анкетною виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми [15].

Таким чином, у законодавстві відсутня пряма вказівка на те, що практичні психологи закладів освіти можуть надавати висновки, яким чином насильство вилинуло на психологічний стан дитини. Відповідно до покладених на них повноважень, їх робота полягає у виявленні можливих фактів вчинення такого насильства та проведення відповідної роботи з такими дітьми [14]. Крім того, на керівника закладу загальної середньої освіти покладається обов'язок організації роботи практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми [17].

До речі, тут виникає певна колізія. Законом України «Про освіту» зазначається, що психологічне забезпечення освітнього процесу в закла-

дах освіти здійснюють практичні психологи, а соціальні педагоги здійснюють соціально-педагогічний патронаж [18]. Відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України напрям роботи практичного психолога та соціального педагога чітко розмежовані, хоча і пов'язані. Здійснення роботи з постраждалими від насильства дітьми віднесено до компетенції практичного психолога, у той час як у повноваженнях соціального педагога це не зазначено [14]. Тому для усунення зазначеної колізії між законом України «Про освіту», наказом Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509, яким затверджено Положення про психологічну службу у системі освіти України та Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658, яка затвердила Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, до п. 39 останньої потрібно внести зміни наступного характеру: «Керівник закладу загальної середньої освіти забезпечує реалізацію у закладі освіти заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі шляхом:.... організації роботи практичного психолога з постраждалими дітьми».

Повертаючись до питання можливості визнання висновку, який надає практичний психолог закладу освіти, варто також зазначити, що згідно закону «Про освіту» він є педагогічним працівником. Тобто не дивлячись на те, що така особа є психологом, юридичний статус в неї не як психолог, а саме як педагогічний працівник. Тому постає питання, чи будуть результати психодіагностики педагогічного працівника розцінюватися як висновок психолога. На наш погляд, однозначної відповіді на це не має і це питання потребує фахової уваги відповідних спеціалістів.

Втім це не означає, що практичний психолог закладів освіти взагалі не може надавати такі висновки. Як ми проілюстровали вище, хоча і прямої законодавчо закріпленої вказівки на це не має, але ж і правова заборона цього відсутня. Статтею 251 КУпАП встановлено, що доказами в справі про адміністративне правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці данні встановлюються, крім чітко визначеними в статті доказами, ще і доволі широко сформульованим «іншими документами» [19], яким в даному випадку може бути висновок практичного психолога закладу освіти.

Крім того, в статті 252 КУпАП зазначається, що орган (посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю [19], тож інформація, викладена в такому висновку може стати додатковим доказом вчинення насильства щодо дитини. Тим більше, що, як ми зазначали вище, на законодавчому рівні не встановлено, які саме докази є свідченням, що такі діяння кривдника викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

З урахуванням зазначеного варто зазначити, що чіткої відповіді на питання, чи можна розцінювати результати проведення психодіагностики практичного психолога закладів освіти в якості висновку у справах щодо вчинення психологічного насильства щодо дитини, не має. Зазначене потребує активізації наукових пошуків у цьому напрямі і є пер-

спективним дослідженням. Втім, такі заключення варто суддям приймати до уваги в якості свідчень, які ілюструють психоемоційний стан дитини. Тому під час реагування на факти насильства поліцейським доречно інформувати батьків або інших законних представників дитини щодо отримання висновку психолога. При цьому важливо акцентувати увагу, що саме висновок «шкільного психолога» не завжди може розцінюватися суддею як беззаперечний доказ, тому варто потурбуватися щодо отримання висновку від психологів, наділених правом надавати такі висновки.

Стаття присвячена висвітленню проблемних аспектів притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення психологічного насильства щодо дітей. Зазначається, що серед всіх форм домашнього насильства, ця форма є найпоширенішою, особливо серед дітей, що доводиться міжнародними дослідженнями з цього питання. Крім того, з урахуванням важкості доказування, саме у випадку вчинення психологічного насильства щодо дитини суб'єктам реагування на факти домашнього насильства важливо посилити зусилля у напрямі ідентифікації та збору належної доказової бази. В статті наголошується, що для доведення факту психологічного насильства законодавством передбачено настання певних негативних наслідків. Авторкою зазначається, що на законодавчому рівні не встановлено, що конкретно може бути доказом, тому залежить від позиції судді, який приймає рішення у справі про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-2 КУпАП. В статті зазначається, що у більшості випадків судді вимагають медичні документи, що підтверджують причинно-наслідковий зв'язок між діями кривдника та психоемоційним станом дитини, тобто

висновків психологів. Авторкою досліджується питання щодо можливості визнання висновку практичного психолога закладу освіти в якості беззаперечного доказу та ілюструються складнощі цього. У результаті дослідження авторкою дійшла висновку щодо юридичної невизначеності цього питання, яке потребує подальших розробок та наукових пошуків. Також в статті висвітлюються певні юридичні колізії між нормативно-правовими актами, зокрема між законом України «Про освіту», наказом Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509, яким затверджено Положення про психологічну службу у системі освіти України та Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658, яка затвердила Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, та пропонується шлях їх усунення.

Ключові слова: домашнє насильство, діти, психологічне насильство, докази, висновок психолога, практичний психолог закладу освіти.

Semikop N. Problematic issues of bringing to administrative responsibility for committing psychological violence against children

The article is devoted to the coverage of problematic aspects of bringing to administrative responsibility for committing psychological violence against children. It is noted that among all forms of domestic violence, this form is the most common, especially among children, which is proved by international research on this issue. In addition, taking into account the severity of proof, it is precisely in the case of psychological violence against a child that it is important for subjects to respond to the facts of domestic violence to strengthen efforts

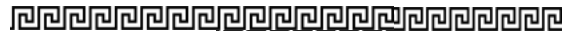

towards identifying and collecting appropriate evidence. The article notes that in order to prove the fact of psychological violence, the legislation provides for the occurrence of certain negative consequences. The author notes that at the legislative level it is not established what exactly can be evidence, therefore it depends on the position of the judge who decides on the case of an administrative offense provided for in Article 173-2 of the Code of Administrative Offenses. The article notes that in most cases, judges require medical documents confirming the causal relationship between the actions of the offender and the psycho-emotional state of the child, that is, the conclusions of psychologists. The author explores the question of the possibility of recognizing the conclusion of a practical psychologist of an educational institution as indisputable evidence and illustrates the difficulties of this. As a result of the study, the author came to the conclusion about the legal uncertainty of this issue, which requires further development and scientific research. The article also highlights certain legal conflicts between normative legal acts, in particular between the Law of Ukraine "On Education", the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 22.05.2018 No. 509, which approved the Regulation on Psychological Service in the Education System of Ukraine and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 22, 2018. No. 658, which approved the Procedure for the Interaction of Entities Implementing Measures in the Field of Preventing and Combating Domestic Violence and Gender-Based Violence, and Proposes a Way to Eliminate Them.

Key words: domestic violence, children, psychological violence, evidence, psychologist's conclusion, practical psychologist of educational institution.

Література

1. Child maltreatment. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment> (дата звернення: 23.12.2023).
2. Деякі питання Державної служби у справах дітей : Постанова Кабінету міністрів України від 29 вересня 2023 р. № 1048. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n10> (дата звернення: 23.12.2023).
3. Волинець А. В Україні створена нова державна служба у справах дітей. Юридична практика. № 5-6 (1258-1259). URL: <https://pravo.ua/articles/v-interesakh-ditei/> (дата звернення: 23.12.2023).
4. Говорити про насильство над дітьми – не прийнято: як боряться з цією проблемою в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/it-is-not-generally-acceptable-to-talk-about-violence-against-children-how-to-deal-with-this-problem-in-ukraine>
5. Барнахуз. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf (дата звернення: 23.12.2023).
6. Меркулова В.О. Психологічне насильство щодо дітей: окремі соціальні та теоретичні аспекти. Південноукраїнський правничий часопис. 2016. № 3-4. С. 122–127.
7. Запобігання та протидія домашньому насильству: підручник / О.В. Ковальова, А.І. Берендєєва. Одеса : ОДУВС. 2022. 368 с.
8. Xiao, Z., Baldwin, M.M., Meinc, F. et al. The impact of childhood psychological maltreatment on mental health outcomes in adulthood: a protocol for a systematic review and meta-analysis. *Syst Rev* 10, 224 (2021). <https://doi.org/10.1186/s13643-021-01777-4>.
9. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей. Частина 1.: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. Журавель Т.В., Зуб Л.В., Ковальової О.В., Пилипас Ю.В. Київ, 2019. 516 с.
10. Ковальова О.В. Дитина-свідок як постраждала від домашнього насильства особа. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 26 березня 2020 р. Одеса : ОДУВС, 2020. 268 с. С. 122–124.

11. Корнієнко М.В., Берендєєва А.І. Важливість ратифікації стамбульської конвенції для успішної боротьби з гендерно зумовленим та домашнім насильством в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2021. Том 32 (71) № 6. С. 64 <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.6/10>

12. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 25.12.2023).

13. Суд закрив справу про домашнє насильство й роз'яснив, чим різняться «насильство» та «конфлікт». URL: <https://court.gov.ua/press/news/1430493/> (дата звернення 25.12.2023).

14. Положення про психологічну службу у системі освіти України : наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> (дата звернення 25.12.2023).

15. Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому

насильству відносно дітей : лист Міністерства освіти та науки від 30.10.2018 № 1/9-656. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0656729-18#Text> (дата звернення 25.12.2023).

16. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник Харків: НТУ «ХПИ», 2018. 246 с.

17. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.12.2023).

18. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 26.12.2023).

19. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07.12.1984 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. (дата звернення 27.12.2023).

М. Сорока,

аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ СУТНОСТІ СПРАВЕДЛИВОСТІ: ВІД РЕТРОСПЕКТИВНОГО БАЧЕННЯ ДО СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відповідно до Конституції, Україна є демократичною, соціальною, правовою державою. В правовій державі, відповідно до принципу верховенства права, будь – який закон повинен бути справедливим. Але, як свідчить практика, прийняття парламентом України законодавчих актів, а також норм, що в них закріплюються, часто порушують права та інтереси громадян. До того ж, норми, що містяться в прийнятих законах, інколи несправедливо застосовуються в процесі регулювання суспільних відносин. З огляду на це, слушним видається питання про необхідність відновлення справедливості на засадах системи уявлень на справедливе та несправедливе. З цієї точки зору особливої уваги заслуговує питання врахування ідей, поглядів щодо джерел справедливості та її змісту, яка належить до фундаментальних правових і морально – етичних цінностей. Адже, як зазначали мислителі давнини: право – це мистецтво добра та справедливості, а справедливість є найвищою правовою цінністю.

Аналіз досліджень і публікацій. Інтерпретація таких понять, як справедливість, право з метою установлення взаємозв'язку між ними здійснювалась мислителями – філософами ще в Давній Греції: Гомером, Гераклітом, Гесіодом, Демокрітом, Алкідом Елейським, Сократом, Платоном, Арістотелем. Внесок в розкриття витоків і змісту справедливості зро-

били християнські мислителі Августин Блажений і Тома Аквінський.

Різні аспекти феномена справедливості вивчалися низкою мислителів протягом різних історичних епох – Ренесансу, Відродження, Просвітництва, Нового і Новітнього часів, а саме: Лейбніцом, Т. Гоббсом, Дж. Локком, Д. Юмом, К. Гельвецієм, Д. Дідро, Г. Гроцієм, Ж.–Ж. Гусо, Г. Гегелем, І. Кантом та багатьма іншими.

Крім того, різні питання реалізації принципу справедливості у праві вивчалися сучасними українськими науковцями: А. Козловським, О. Гришук, П. Рабіновичем та іншими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На початку третього десятиріччя XXI століття спостерігаються тенденції щодо зміни предмету справедливості у моральній свідомості суспільства, а також незадовільний стан загальної теорії права в сфері розуміння природи справедливості, що зумовлює необхідність у проведенні більш глибоких досліджень еволюції уявлень на сутність справедливості.

Мета статті – висвітлення і узагальнення теоретичних поглядів до сутності справедливості як правового феномену крізь призму необхідності формування сучасної концепції відновлення справедливості.

Виклад основного матеріалу. Ідея справедливості є одним із найбільш значимих концептів в житті суспільства, який відображає став-

лення до дійсності. Проте кожна соціокультурна спільнота в даний період історії оперує своїми моральними уявленнями, тому розуміння стосовно справедливості завжди є історичним і культурно конкретним.... Наукова зацікавленість проблемою справедливості має стабільний характер протягом досить тривалого часу, демонструючи при

цьому розгляд її з різних світоглядних позицій, існування великої кількості теорій справедливості [1].

Термін «справедливість» походить від латинського “justitia” і означає соціально – етичну та морально – правову категорію, один із основних принципів права. Поняття «справедливість» позначає наявність у соціальному світі правових засад і виражає їх правильність, імперативність і необхідність [2].

У новому тлумачному словникові української мови виділено два значення поняття «справедливість»: «1. Правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь. <...> 2. Людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам» [3].

Перші уявлення про справедливість почали формуватися ще в первісному суспільстві. Справедливість, як зазначає Р. Станіславів, почала проявлятися як первинна реакція міфологічної свідомості на нерівність у розподіленні життєвих благ, яка виникла у зв'язку з розвитком ієрархії в первіснообщинному суспільстві, із поділом його на певні соціальні групи [4].

Первинні артефакти розуміння змісту справедливості можна знайти в міфах, адже справедливість як суспільний феномен виник разом із міфом. Відомо, що міф – це найдавніша форма відображення та пояснення світу природи і людини, в якому уособлюється світогляд людини, спроби пояснення сутності різноманітних явищ дійсності, певні ідеологічні засади суспільного життя [5]. При цьому в міфі вперше закріплюються

уявлення про мораль, справедливість, рівність, свободу, відповідальність як основу взаємодії між людьми. Серед цих явищ особливе місце належить справедливості, оскільки вона виступала орієнтиром, на основі якого оцінювалися вчинки особи під кутом зору добра і зла, шкоди чи користі для спільноти. І, як слушно зазначила М.А. Бурдоносова, з часом вектор цієї соціокультурної регуляції продовжило право, оскільки саме право почало оцінювати поведінку особи з позицій бажаності чи небажаності для суспільства [6].

Необхідно відзначити, що підходи до змісту справедливості або несправедливості (змісту «образи») у різних народів і в різні часи були різними, а в деяких випадках і взаємовиключними. Так, уособленням правди, справедливості та правосуддя у стародавніх єгиптян виступала богиня Маат. Вона вважалася дочкою бога Ра і внаслідок такого статусу брала участь у створенні світу через знищення хаосу та встановлення порядку (справедливості). Згідно з давньоіндійськими міфами, боги, являючись джерелами влади правителя, разом з тим і самі продовжують залишатися суддями у межах як людського, так і інших світів. В інших міфологемах, наприклад, поширених у Стародавньому Китаї, уособленням і водночас відповідальним за справедливість виступає імператор Піднебесної, тому його влада носить безумовно надприродний, сакральний характер, а розгалужений державний апарат чиновників при китайському імператорі лише допомагав «сину Неба» керувати згідно з «небесною волею» [1].

Перша письмове підтвердження про взаємозв'язок справедливості і права, що дійшла до наших часів, зафіксовано в Законах Ур – Намму. За давньою традицією Закони Ур – Намму починаються з преамбули, яка змальовує добрі діяння царя, «що встановив в країні справедливість, вигнав зло і чвари, ... щоб сирота

не був відданий [під владу] багатого, вдова не була віддана [під владу] сильного, людина сикля [сикль – дрібна монета, тут бідний] не була віддана людині міни [міна – більша грошова монета] [7]. Пізніше, в кодексі законів давньовавилонського царя Хаммурапі справедливість у формі таліону (відплата рівнем за рівне) отримала закріплення в статтях Кримінального права [7].

Подальший розвиток уявлень про справедливість відбувався в античній Греції, спочатку також в міфологічній свідомості, а з часом і у працях давньогрецьких філософів.

За часів міфологічної свідомості в культурі стародавніх греків право і справедливість, хоча і були тісно пов'язані між собою, але розрізнялися термінологічно: справедливість (теміс) – безумовна основа і принцип права як сформованого звичаю, звичаєвого права; звичаєве право (теміс) є певною конкретизацією вічної справедливості (діке), її прояву і дотримання між людьми справедливості – зазначає Б.А. Бурданосова [6].

Мислителі Стародавньої Греції намагалися віднайти джерела справедливості. Її витoki вони вбачали в космосі або божественному, ідеальному світі; в природі, або земному, людському бутті. Так, у поемі Гомера «Ілліада», Зевс постає як верховний захисник загальної справедливості (діке) і карає тих, хто чинить насильство й несправедливо судить [8]. Давньогрецький мислитель Гесіод у своїх поемах також дотримується позиції щодо божественного походження справедливості. Також він висунув положення про єдине коріння та основи справедливості й закону. Він першим вжив поняття «право по природі», або природне право (фесеї), і поняття «право, встановлене людьми» (номо), іншими словами, позитивне право [9]. Геракліт вважав, що началом справедливості є логос, тобто божественний світовий порядок, що досягає ідеалу.

Він здійснює керівництво Богами і людьми, саме божественний логос визначає божественну справедливість, оскільки «для Бога все є справедливим, прекрасним і добрим, тоді як люди одне вважають справедливим, а інше – несправедливим» [10].

Демокрит визначає об'єктивну природу справедливості, яка є невіддільною від природи і виражає її сутність [10]. «Те, що вважається справедливим, – вказував Демокрит, – не є справедливим; несправедливим в той же час є те, що протирічить природі» [11]. Демокрит підкреслив, що справедливість носить практично – дієвий характер, тобто виступає не тільки у сфері належного, але і у сфері суцього [1]. Відповідно, вчинки і дії штучних, утворених людьми органів мають містити природну справедливість [12].

Природна основа справедливості, яка міститься в самій природі людини і людському суспільстві, була означена софістами. Основний принцип поглядів софістів проголосив Протагор: «Людина – міра всіх речей: для існуючих – що вони існують, для неіснуючих – що вони не існують» [13]. Алкідам Елейський виходив з того, що, незважаючи на нерівні здібності людей, права, дані їм природою, завжди однакові. Справедливість полягає в тому, щоб зберігати баланс природних прав, реалізованих у відносинах між людьми. Справедливість в такому розумінні і повинна лежати в основі правових норм, створюваних людиною. Таким чином, Алкідам Елейський виходив з того, що право є інструментом досягнення соціальної гармонії, і, внаслідок цього, вважав право необхідною умовою і однією з форм існування справедливості [14].

В подальшому, як зазначає К. П. Горбенко, ідея справедливості поступово трансформується від органічної складової міфологеми космічного Порядку до самостійного принципу регуляції суспільних відносин. Концепти «справедливість як поря-

док» та «справедливість як відплата» змінюються на концепти «справедливість як рівність» і «справедливість як чеснота». І пов'язана така зміна з діяльністю Афінської школи та її найвідоміших представників – Сократа, Платона, Арістотеля [15].

Сократ повчав, що справедливість – це стрижень, навколо якого має обертатися життя людини. Без добродішних вчинків життя втрачає сенс. При цьому дотримуватися чеснот, за Сократом, означало мати знання про них. Так, основними чеснотами є розумність, поміркованість, сміливість та справедливість. Справедливість, на думку Сократа, полягає у дотриманні людиною мудрості, істинного знання, порядку речей, слідування космічним законам. Справедливість абсолютно необхідна для окремої людини в якості чесноти, але вона також лежить в основі побудови справедливої держави [15]. І неписані божественні закони, і писані людські закони мають на увазі, за Сократом, ту саму справедливість, що не просто є критерієм законності, але по суті тотожна з нею [16].

Таким чином, Сократ справедливість ототожнював із законністю та обґрунтував раціональну основу ідеї справедливості.

Подальший розвиток і поглиблення античної філософсько-правової думки пов'язано із Платоном. Перед Платоном постало завдання уточнити значення концепту справедливості.

Розглянувши різні аспекти феномену «справедливість», Платон констатував, що справедливість є однією з чотирьох добродішностей (поряд з мудрістю, мужністю та розсудливістю) ідеальної держави [1].

У третій книзі «Держави» Платон наводить таку дефініцію: «справедливість – це умиротвореність душі в самій собі і впорядкованість частин душі як одна щодо іншої, так і в цілому; здатність підпорядковуватися в житті закону; властивість, завдяки якій той, хто нею володіє, пере-

вагу надає тому, що здається йому справедливим; розподільча здатність, що виділяє кожному своє по достоїнству; рівність в співжитті; здатність коритися правильним законам» [17]. Платон вказує, що існує два рівні справедливості: перший наданий богами і природою, другий встановлений людьми у вигляді звичаїв і законів. Природна справедливість виявляється в тому, що кращий вище гіршого і сильний вище слабшого. В суспільстві люди встановлюють закони і звичаї. Вони можуть суперечити природі, але їх необхідно дотримуватися, адже без цього неможливе існування суспільства [18].

Як зазначають В. М. Трубніков і О.Є Скакун, в своєму діалозі «Закони» Платон розглядає справедливість як «належну міру», певну рівність. При цьому, він розрізняє два види рівності: «геометрична рівність» (рівність за гідністю і чеснотами) і «арифметична рівність» («рівність міри, ваги і числа»). Пояснюючи зміст та кого розрізнення, Платон зауважує, що «для не рівних рівне стало б нерівним, якби не дотримувалася належна міра». «Геометрична рівність» – це «найкраща рівність»: «більшому вона приділяє більше, меншому – менше, кожному даруючи те, що відповідно до його природи» [18].

Інший давньогрецький філософ Арістотель у своїх працях «Етика» та «Політика» справедливість розглядає під різними ракурсами. Проте, сумірність як принцип організації розумної рівноваги постає у нього як основне поняття, що характеризує справедливість. Те, що є сумірним, те є й справедливим [19].

Арістотель розрізняє всезагальну справедливість, яка породжується самою природою, та суспільну (або громадську) справедливість, яка є результатом людської діяльності. При цьому природня справедливість залишається вищою, ніж справедливість за законом [15]. Справедливість – це така чеснота, в силу

якої кожний володіє тим, що йому належить [20]. Як набута якість душі і риса характеру, справедливість є найбільшою з чеснот (у співвідношенні з мужністю, помірністю, щедрістю, великодушністю і т. д.) і належить до предмета етики; у цьому аспекті справедливість – частина чесноти. Але в справедливості є й інший аспект, що виражає відношення однієї людини до інших; у такому сенсі справедливість являє цілу чесноту в людських взаєминах і належить до предмета політики [19].

Соціальні витоки справедливості Арістотель пов'язує з виникненням і розвитком полісу, держави. «Поняття справедливості, – пише він, – пов'язане з уявленням про державу, оскільки право, що служить мірилом справедливості, є регулюючою нормою політичного спілкування» [19].

Соціальна (громадська) справедливість поділяється на два роди. Перший – це те, що відповідає закону, який існує в суспільстві. Особливість справедливості першого роду – бути справедливим по відношенню до самого себе. Фіксуючи цей рід справедливості, Арістотель фактично поєднує концепти «справедливості як відплати» (за законом) і справедливості як чесноти. Закони служать базовими регуляторами життя полісу, їх виконання громадянами є вищою, «досконалою» чеснотою. Другий рід справедливості передбачає прояв справедливості по відношенню до іншої людини, тобто йдеться про соціальний вияв справедливості, яка лежить в основі взаємин між людьми [15].

Арістотель виокремлює також корегуючу (комутативну) справедливість, спрямовану на збереження громадського порядку і загального добробуту, та дистрибутивну, пов'язану з розподілом, – це принцип, згідно з яким кожна людина повинна мати належну йому частку ресурсів. Тут Арістотелем задіюється концепт «справедливості як рівності».

Погоджуємося з думкою В.М. Трубінікова, О.Є. Скакуна, які відзначають, що справедливість Арістотелем розумілася деколи дуже розширено. Справедлива людина зобов'язана враховувати інтереси суспільства. Але справедливість припускає і відповідальність суспільства перед особою, яка має право оцінити громадські порядки в певних ситуаціях як несправедливі. Інакше кажучи, справедливість є міра відповідності між змістом того або іншого вчинку і його оцінкою в громадській думці. Недаремно справедливість часто зіставляють із об'єктивністю, тобто такою оцінкою різних дій, відносин, розподілів, при якій не виділяється, абсолютизується чий – небудь інтерес (іншої приватної особи, соціальної групи тощо) [18].

В епоху еллінізму політико – правова забарвленість концепту «справедливість» поступається етичній. Стоїки, скептики, епікурейці, кініки, неоплатоніки, кіренаїки зробили свій оригінальний внесок у скарбницю філософської спадщини. Щодо концепту «справедливість», то найбільшої розробки він отримав у Епікура.

Справедливість за Епікуром, визначається угодою між людьми, які не повинні шкодити один одному. Необхідно жити так, аби не викликати гніву інших людей [2]. Справедливість, яка походить від природи, являє собою угоду про корисне – з метою не шкодити один одному й не зазнавати шкоди. Для кожного місця й часу є власна справедливість, власне природне уявлення про неї. Загальним для всіх мінливих «справедливостей» є те, що вони являють собою по суті, угоди про загальну користь для учасників відносин. Головним критерієм справедливості є корисність певного діяння для задоволення потреб у взаєминах людей. Запорукою справедливості у правилах взаємного спілкування є закон, який за власною природою виражає справедливість. У той само час, коли видається закон, який, як покаже

практика, не йде на користь взаємному спілкуванню людей, то він не є справедливим, тобто не є правом [1].

Нового імпульсу переосмислення поняття «справедливість» набуло у Стародавньому Римі. Представник давньоримської філософії Цицерон на думку якого, сутність категорії «справедливість» полягає в тому, що «вона віддає кожному своє і зберігає рівність між ними». Закони природи, на думку Цицерона, повинні бути критеріями справедливості людських законів. У зв'язку з цим, Цицерон вказує на можливість існування несправедливих законів, тобто таких, які не відповідають законам природи [21].

Цицерон формулює загальновідому вимогу принципу справедливості: «Під дію закону повинні підпадати всі». Справжній, істинний закон являє собою, розумне положення, що відповідає природі та поширюється на всіх людей. Це постійне та вічне положення, що, наказуючи, – закликає до виконання обов'язків; забороняючи, – відвертає від вчинення злочинів; але воно є нічим без потреби, не наказує чесним людям і не забороняє їм та не впливає на безчесних, щось їм наказуючи або забороняючи. Не можливо пропонувати повну або часткову відміну такого закону, не дозволено скільки – небудь обмежувати його дію, неможливо відмінити його цілком [21].

Виникненню середньовічної філософії передували ряд змін у світоглядній орієнтації тодішнього суспільства. Християнство стало пануючою ідеологією в Європі і прагнуло знайти філософське обґрунтування своїх основних ідей [13].

Християнська парадигма джерелом і гарантом справедливості проголошує Бога. «А хто ж, як не Ти, Господь наш, солодкий витік справедливості, Котрий кожному віддасть за його вчинки (Мф. 16, 27) і серця скорботного і смиренного не принизить (Пс. 50, 19)» – зазначено у «Сповіді» Августина Блаженного [22]. Спра-

ведливість у Августина Блаженного визначається через категорію свободи особистості, що розуміється як діяльність людини відповідно до розумно пізнаної необхідності. Відповідно, уся несправедливість є наслідком помилок людського розуму, невірної інтерпретації як тварного, так і вищого Блага. Обов'язок кожної людини полягає у подоланні в собі прагнень скоїти несправедливий вчинок, тобто согрішити. Якщо ж вона порушує цей обов'язок, вона зменшує кількість тварного блага, чим скорочує ступінь присутності Бога на Землі. Злочинець, який порушив Божі заповіді, знаходиться поза юрисдикцією Бога, тому покарання були набагато жорстокішими, ніж шкода, реально заподіяна злочинцем. Останній аргумент вважається грішником, адже він відкриває шлях злу, Сатані. Цим пояснюється перевага репресивного права над реститутивним, спрямованим на відшкодування збитків [23]. При цьому, змістилищем справедливості Августин вважав Град Божий, адже справедливість це природний закон, який тотожний божественному закону, і тлумачення закону повинне бути винесено за сферу звичайного людського розуміння і бути предметом особливої теологічної дисципліни [24].

Розвинув теологічне вчення Августина Блаженного Тома Аквінський. Він справедливість визначає як узгоджене з природним законом відображення божественності і мудрості в людському розумі. Багато в чому процес пізнання справедливості залежить від правильного тлумачення Святого Письма і вчення церкви. Пізнання смислів божественної справедливості є ірраціональним і здійснюється, за допомогою інтуїції та пов'язаних з нею екстатичних станів. Розуміння справедливості в християнській державі буде перебувати в гармонії з законом, що диктується розумом [25].

Тома Аквінський розрізняє вічний закон (*lex aeterna*), природний (*lex naturalis*), людський (*lex humana*),

божественний закон (*lex divina*), одкровення. Вічне право укладено в самому Бозі, і по суті, є тотожним з ним. Природне право – сукупність правил вічного права, віддзеркаленого в людських головах, відбитого в них. За Аквінатов, людська поведінка підпорядкована дії природного закону. При цьому «природа» займає нижчі щаблі в ієрархії проявів буття, як, наприклад, «порох», з якого Бог виліпив Адама. Людині слід намагатися переборювати в собі природні потяги, тваринні пристрасті, шукаючи свій шлях до Бога, а отже – й до справедливості. Коли природний закон перестає відповідати вищому божественному закону він перестає бути законом як таким. Відповідне, тлумачення справедливості слід винести за межі звичайного людського розуміння і зробити предметом особливої теологічної дисципліни [23].

Для Августина Блаженного, і для Томи Аквінського справедливість виступає однією з головних чеснот людського життя, яка, проте підпорядкована любові до Бога. Крім того, саме християнські мислителі звернули увагу на морально – емоційні складові справедливості як чесноти, зокрема на совість, яка тлумачилася ними як не тільки як «голос божий», але і як показник духовних якостей людини. Отже, хоча Бог встановлює справедливі закони функціонування Всесвіту, проте саме від людини залежить, в якому світі – справедливому або несправедливому – вона буде існувати. Але не тільки совість, але безкорисливі діяння, як вважають релігійні філософи, є проявом такої чесноти як справедливість [26].

Окремий інтерес представляють особливості розуміння справедливості як філософської та правової категорії в епоху Відродження та Реформації.

У цей період людина постає як вища цінність та онтологічна реальність. Це обумовило необхідність розширення розуміння змісту поняття «справедливість», зокрема у контек-

сті її функціональної ролі в системі правового регулювання.

Епоха Відродження заклала нове бачення ідеї справедливості, яка значно відрізнялася від усіх попередніх. Стрімкий розвиток природознавства вплинув на концепцію справедливості, заклавши в її основу універсальні докази геометрії та математичну точність і достовірність результатів. Представниками таких нових ідей вважаються Р. Декарт, Б. Спіноза, Лейбніц [18]. Зокрема, Лейбніц розглядав справедливість як властивість права і виділив два види справедливості: 1) універсальну справедливість, яка в якості правила морального вдосконалення вимагає «жити чесно»; 2) партикулярну справедливість, яка вимагає дотримання двох правил – «відплачувати кожному своє» і «нікому не шкодити». На думку Лейбніца, існує два різновиди партикулярної справедливості: 1) розподільча справедливість за правилом «відплачувати кожному своє», яке застосовується в сфері публічних відносин відповідно до міри добродієвності, позитивних якостей тих або інших індивідів; 2) зрівнювальна справедливість обмінного характеру за правилом «нікому не нашкодити», що діє в сфері приватних відносин, де всі люди рівні і значення має не особа, а її конкретні дії. Реалізація в сфері земного життя вимог партикулярної справедливості за допомогою примусових законів держави є, відповідно до підходу Лейбніца, частковою реалізацією вимоги універсальної справедливості «жити чесно». Повна ж реалізація цієї вимоги здійснюється в сфері досконалої держави під управлінням Бога, де все справедливе існує в дійсності. Де ніяке добро не залишається без відповідної винагороди, а ніяке зло – без відповідного покарання. Лейбніц зазначає: «суспільне щастя полягає не тільки в тому, щоб ми не страждали, але і в тому, щоб ми працювали для спільного блага, яке потім нам повертається» [27].

Епоха Просвітництва привнесла нове бачення змісту справедливості, зокрема громадянське суспільство вимагало проголосити інститут власності феноменом, що відповідає установам справедливості. Проте в поглядах мислителів цього часу спостерігаються певні відмінності.

Так, Т. Гоббс доводив, що справедливість є правило розуму, що забороняє нам робити що небудь, що згубне для нашого життя, з чого виходить, що справедливість є природний закон [28]. В своєму третьому природньому законі, він зазначає, що люди повинні виконувати укладені ними угоди, без чого угоди не мають жодного значення і є лише порожніми звуками. Саме у цьому природньому законі полягають джерела і витoki справедливості. Оскільки там, де не було попереднього укладення договору, не було здійснено жодного права; кожна людина має право на все і, відповідно, жодна дія не може бути несправедливою. Визначенням несправедливості є не що інше, як невиконання договору. А все, що не є несправедливим, є справедливе [28].

Тобто справедливість, на думку Т. Гобса, – це незмінна воля давати кожній людині її належне. Отож, там, де немає власного, тобто власності, немає несправедливості, а там, де немає організованої примусової влади, тобто, де немає держави – немає і власності, оскільки там усі мають право на все. Тому там, де немає держави – немає несправедливості. Природа справедливості, отже, полягає у виконанні угод (договорів), що мають обов'язкову силу, не обов'язкова сила договорів розпочинається лише зі встановленням державної влади, достатньо сильної, щоб змусити людей до виконання своїх угод, із чим збігається також початок власності [28]. Відповідно, у Т. Гоббса справедливість – це «підпорядкування законам», «постійне прагнення поважати право»,

«здійснене відповідно до права». Домовленість між людьми – це джерело справедливості.

Інший представник просвітництва, Дж. Локк в своїй роботі «Досвід про закон природи» вказує, що справедливість – це головний закон природи і основа будь-якого суспільства. Справедливість – це складна ідея, в якій існують ідеї особистості і власності. Справедливість – це відповідне ставлення не лише до закону, а й до особистості, до власності іншого. При цьому – відновлення справедливості – це завдання кожного індивіда окремо, який в такому випадку є суддею, який відділяє справедливість від несправедливості, і як наслідок, вирішення вказаного завдання прямо залежить від його знань, здібностей і волі відновлювати справедливість [29]. Дж. Локк розглядає справедливість – як те, що відповідає моралі й поняттям добра, а несправедливість – те, що не відповідає [30]. Таким чином, джерелом справедливості є природний стан людини, який полягає в свободі людини від будь-якої влади на землі, котра може стояти над людиною.

Представник філософії XVIII ст. шотландський філософ Девід Юм вбачав справедливість у суспільному проживанні людей, тобто в суспільстві як такому. Він писав: «Якби люди жили поза суспільством, власність не була б відома і ні справедливість і несправедливість ніколи б не існували [31]. Справедливість повинна підтримуватися в суспільстві державою. «Покора, – писав Д. Юм, – це новий борг, який необхідно винайти, щоб підтримати борг справедливості; і узи справедливості повинні бути доповнені узами вірнопідданості. У Д. Юма, справедливість – це підтримка порядку і стабільності; це корисна всім взаємодія; чеснота, яка виникає в процесі формування громадянського суспільства – відповідно її джерелом є громадянський мир. Філософ стверджує, що почуття справедливості є неприродним для людини,

бо воно штучно виникає як результат домовленостей: почуття справедливості є неприродним для людського духу, виникає штучно із домовленостей між людьми [31]. З одного боку, держава мусить виступати регулятором справедливості (на основі закону примушувати громадян її дотримуватися), а з іншого, – дотримання закону має бути моральною потребою людини [32].

Питання джерел і змісту справедливості набула подальшого дослідження у філософії французьких просвітників. Зокрема К. Гельвецій витоки справедливості пов'язував із правом сильнішого. Щоб не було такого протистояння між громадянами у боротьбі за власність, К. Гельвецій вводить поняття рівноваги сил. Її збереження має лежати в основі законотворчої діяльності: «Дотримання справедливості передбачає наявність рівноваги сил між громадянами. Збереження цієї рівноваги є вершиною мистецтва законодавства» [33]. На його думку, досконале законодавство має водночас примушувати людину бути справедливою й зберігати рівновагу у взаємовідносинах. Справедливість у суспільстві, на думку К. Гельвеція, має забезпечувати влада, а тому він писав: «Справедливість за своєю природою має владу, необхідну для приборкання пороків і для примушування людей до цієї чесноти» [33]. Влада має обмежувати людські пороки, примушувати людину бути справедливою [32]. Отже, зміст справедливості він вбачав в дотриманні взаємних зобов'язань.

У дослідженні проблеми справедливості К. Гельвецій вносить новий аспект, уводить поняття рівності та ієрархії, а саме – справедливість є певною мірою між рівністю та ієрархією. Справедливість залежить від внеску, який людина робить до загального блага: чим більший внесок вона здійснює, тим на більшу винагороду може претендувати від держави й суспільства [32].

Інший французький філософ Дені Дідро витоки справедливості вбачав в почуттях людини. «Почуття справедливості та несправедливості є так само для нас природним, як і наші афекти, і ця якість є одним з елементів нашої організації» [34] – він зазначав. Але, Д. Дідро усвідомлював, що людський розум є безсилим щодо природних почуттів людини: «Дивна непокірність нашого розуму, особливо коли мова йде про природні почуття та первинні поняття, такі як справедливість і несправедливість» [34]. Він доводив, що людина не повинна йти за своїми емоціями та почуттями, розум має підпорядковувати їх собі. Філософ визнавав, що проблема справедливості є основою людського буття, а будь-які відхилення, що виникають на основі приватного інтересу чи раптової пристрасті, не повинні порушувати проблему справедливості [34].

Ідея справедливості знаходить своє відображення і у представників школи «природного права». Представники цієї школи визначали право через природні права людей, при цьому справедливість вбачають в ідеалі, яка призводить до поваги закону. Так, Г. Гроцій в широкому розумінні ототожнював право зі всім, що не суперечить справедливості [34], а якщо щось їй суперечить, то це є ганебно. Походження права як справедливості Г. Гроцій знаходить у природі людини як розумної істоти, а не у волі нормотворця чи певної суспільної впливової групи. «Суспільною чеснотою» є справедливість, яка продовжується у рівноправності.

Розуміння справедливості Ж.Ж. Руссо також визначається через природну рівність людей. Він наголошує на спільності всіх земних благ і рівному їх розподілі. Спільна воля людей формується як результат угоди між ними і є виразником універсальної справедливості. Спільна воля передбачає «повне відчуження кожною особистістю всіх своїх прав на користь спільноти... з почуттям глибокої моральної

відповідальності й колективізму» [35]. Тобто, відмова від частини приватного на користь колективного – це є справедливість у суспільстві. Основою будь – якої законної влади серед людей можуть бути лише угоди. «Безсумнівно, існує всезагальна справедливість, яка походить від розуму, але ця справедливість, щоб бути прийнятою нами, повинна бути взаємною... Необхідні, отже, угоди та закони, щоб об'єднати права та обов'язки і повернути справедливість до її предмета» [35].

Представник німецької класичної філософії І. Кант розробив проблему справедливості, права, держави та закону. І. Кант вважав: «Людина дуже рано набуває почуття справедливості, однак дуже пізно або взагалі не набуває поняття справедливості». На противагу почуттю, поняття справедливості не може бути набуто людиною на основі лише індивідуального досвіду. Тому, відсутність почуття справедливості є станом неповноліття. Він стверджував: «Неповноліття означає неспроможність користування власним розумом без керівництва когось іншого». Тому подолати стан неповноліття здатен лише розум. На думку мислителя, «вік просвітництва» здатен вивести людину зі стану неповноліття [36].

І. Кант запропонував два види справедливості: моральну і правову. Людина здатна робити добро не тільки заради корисливих міркувань, а й заради самої ідеї добра, з однієї тільки поваги до етичного закону і обов'язку. Моральність можлива тільки за умови вільного вибору, якщо людина не має свободи, її рішення може виявитися вимушеним [18].

В суспільстві є права справедливість, яка повинна упроваджуватися в суспільстві примусовим чином, і лише тоді можливо розраховувати на її здійснення, реалізацію моральної справедливості. У І. Канта справедливість – це категоричний імператив (правило поведінки), що існує через раціональну природу і розгляда-

ється ним як благо. Тому, покарання злочинця справедливе, оскільки виявивши бажання погано поводитися з іншими людьми, злочинець, як людина розумна, цим самим проголошує як слід поводитися з ним. І. Кант наводить три основні формулювання категоричного імперативу: 1) перше з них вимагає «дій згідно тільки такій максимі, керуючись якою ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом; 2) не роби іншим нічого такого, що ти сам захотів би зазнати з боку інших; 3) забороняється розглядати інших людей як засіб досягнення власної (хай найвищої і суспільнозначущої) мети: «дій так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі всякого іншого як до мети і ніколи не ставився до нього як до засобу [18].

Отже, І. Кант вважав, що справедливість треба шукати не в природі людини й навіть не в умовах, у яких вона живе, а виключно в поняттях чистого розуму.

У філософії Нового часу ідея справедливості знаходить тісний зв'язок з ідеєю свободи. Так, Г. В. Ф. Гегель доводив, що конституція, в якій «розумна воля доходить до свідомості й розуміння самої себе», і є «... існуюча справедливість як дійсність свободи і розвитку її розумних визначень» [37]. Формами конкретизації свободи є: абстрактне право, мораль, моральність. Ідея права (справедливість) яка і є свободою, розгортається в межах держави і права, і сфера об'єктивного духу постає як ідеальна правова діяльність [37].

Вже в Новітній час австрійський юрист Ганс Кельзен прийшов до висновку, що «справедливість логічно непізнана», що вона є «іраціональним ідеалом» [38].

Серед сучасних дослідників всеосяжний системний аналіз категорії справедливості провів у своїй фундаментальній монографії «Теорія справедливості» Дж. Роулз. В ній автор намагається узагальнити й проана-

лізувати принципи справедливості, які «для базисної структури суспільства є об'єктами вихідної угоди». Справедливість Дж. Роулз розглядає як цінність, що визначає основні соціальні інститути, забезпечує спосіб втілення прав і обов'язків, характеризує соціальну структуру суспільства, визначає розподіл суспільного співробітництва. Тому, всі політичні, юридичні рішення мають узгоджуватися з нею [39].

Українська правова школа сучасності також внесла значну роль у розуміння справедливості та права. Розуміє справедливість через права людини А. Козловський: «Справедливість – це завжди суб'єктивність, вона розуміється передусім як проєкція власних інтересів. Навіть загальні інтереси, нав'язуванні суб'єкту, не сприймаються ним як справедливі, якщо суперечать його особистим інтересам» [39].

О. Гришук стверджує, що «Справедливості ж, як основній правовій цінності належить визначальна роль у розумінні права, побудови його інститутів у формулюванні вимог, що ставляться перед правовим регулюванням відносин у сучасному суспільстві. Відповідно процес конвергенції справедливості права здатний виступити гарантією ефективності права, а отже, підтвердити його цінність як найбільш дієвого соціального регулятора» [40].

Тенденцію визнання справедливості засадою та принципом права можливо простежити в працях П.М. Рабіновича, який, прогнозуючи майбутній соціально – демократичний тип права, визначає його як систему формально обов'язкових загальних норм фізичної поведінки, які встановлені або санкціоновані соціально – демократичною державою, виражають волю більшості населення країни – трудівників – власників, спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі та загальносоці-альних потреб і реально забезпечують максимальне здійснення та захист осно-

воположних прав людини, спільнот і об'єднань на засадах свободи, справедливості, солідарності [41].

Висновки. Справедливість як універсальна правова і морально ціннісна категорія цікавила мислителів на всіх етапах людської історії.

У різні часи вона тлумачилася по-різному. В античній філософсько – правовій думці справедливість становить онтологічну основу закону та права. В Середньовіччі справедливість – існує тільки в Граді Божому. В Новий час ідеї мислителів відмежовують божественне походження права та вважають, що справедливість міститься в природі самої людини, де розум є її основним благом, доводять право рівності людей. Сучасники позиціонують справедливість через реалізацію процедурної діяльності, вимог формальної справедливості та доводять пов'язаність та нероздільність справедливості та права. Саме справедливість визначає мету права, виявляє його сутність формує образ права та забезпечує виконання призначення права. До того ж, нині у полі філософських і культурологічних досліджень значно актуалізується проблема зміни соціокультурної парадигми сучасності, на основі якої вибудовуються нові координати культури як ціннісно – смислової реальності, однак цінність справедливості для суспільства залишається непорушною, оскільки виступає тим орієнтиром, на який рівняються, оцінюючи вчинки особи під кутом зору добра і зла, шкоди чи користі для суспільства.

Зазначено, що кожна соціокультурна спільнота в даний період історії оперує своїми моральними уявленнями, тому розуміння стосовно справедливості завжди є історичним і конкретним. Відзначено, що перші уявлення про справедливість почали формуватися в первісному суспільстві, а первинні артефакти розуміння змісту справедливості можна знайти

в міфах. Підкреслено, що підходи до змісту справедливості, або несправедливості у різних народів і в різні часи були різними, а інколи взаємовиключними. Наголошено, перше письмове підтвердження про взаємозв'язок справедливості і права, що дійшли до сьогодення датується Законами Ур – Намму в Давньому Єгипті. Вказано, що в античній Греції було закладено основи сучасного розуміння витоків і змісту справедливості. Описано погляди на виникнення та змісту справедливості таких давньогрецьких мислителів як: Гомер, Демокрит, Алкідам Елейський, Сократ, Платон, Арістотель, Епікур. Встановлено, що нового імпульсу переосмислення поняття «справедливість» набуло у Стародавньому Римі, зокрема в поглядах Цицерона. Встановлено, що виникнення християнства обумовило зміну поглядів на витoki і зміст справедливості, які обґрунтували Пвгустин Блаженний і Тома Аквінський. Розглянуто погляди на сутність справедливості Лейбніца як представника епохи Відродження. З'ясовано, що епоха Просвітництва привнесла нове бачення на зміст справедливості. Охарактеризовано уявлення на природу справедливості таких представників епохи Просвітництва: Т. Гоббса, Дж. Локка, Д. Юма, К. Гельвеція, Д. Дідро, Г. Гроція, Ж.–Ж. Русо. Визначено особливості поглядів на справедливість в Новий час представників нвмецької філософії: І. Канта і Г.В.Ф. Гегеля. Вказано на висновок Г. Кельзена щодо неможливості логічно пізнати справедливість. Зазначено, що серед сучасних дослідників всеосяжний системний аналіз категорії справедливості провів Дж Роулз. Встановлено, сучасники позиціонують справедливість через реалізацію процедурної діяльності, вимог формальної справедливості та доводять пов'язаність та нероздільність справед-

ливості та права. Саме справедливість визначає мету права, виявляє його сутність формує образ права та забезпечує виконання призначення права. Зазначено, що українська правова школа сучасності також внесла значну роль у розуміння справедливості та права, а саме такі її представники як А. Козловський, О. Грищук, П. Рабінювич.

Ключові слова: справедливість, генеза справедливості, уявлення про справедливість, витoki справедливості, зміст справедливості.

Soroka M. On the issue of the legal essence of justice: from retrospective vision to modern understanding

It is noted that each socio-cultural community in this period of history operates with its own moral ideas, therefore the understanding of justice is always historical and specific. It is noted that the first ideas about justice began to form in primitive society, and the primary artifacts of understanding the meaning of justice can be found in myths. It is emphasized that approaches to the content of justice or injustice in different peoples and at different times were different, and sometimes mutually exclusive. It is emphasized that the first written confirmation of the relationship between justice and law that has reached the present dates from the Laws of Ur – Nammu in Ancient Egypt. It is indicated that the foundations of the modern understanding of the origins and content of justice were laid in ancient Greece. The views on the origin and content of justice of such ancient Greek thinkers as: Homer, Democritus, Alcidas of Elea, Socrates, Plato, Aristotle, Epicurus are described. It has been established that the reinterpretation of the concept of «justice» gained a new momentum in Ancient Rome, in particular, in the views of Cicero.

It was established that the emergence of Christianity led to a change in views on the origins and content of justice, which were substantiated by Pogustin the Blessed and Thomas Aquinas. Views on the essence of justice of Leibniz as a representative of the Renaissance are considered. It was found that the Enlightenment era brought a new vision to the meaning of justice. The idea of the nature of justice of such representatives of the Enlightenment era is characterized: T. Hobbes, J. Locke, D. Hume, K. Helvetius, D. Diderot, G. Grotius, J. – J. Rousseau. The peculiarities of the views on justice in the New Age of the representatives of German philosophy: I. Kant and G.V.F. Hegel. The conclusion of H. Kelsen regarding the impossibility of knowing justice logically is indicated. It is noted that among modern researchers, a comprehensive systematic analysis of the category of justice was conducted by J. Rawls. It is established that contemporaries position justice through the implementation of procedural activity, requirements of formal justice and prove the connection and inseparability of justice and law. It is justice that determines the purpose of the law, reveals its essence, forms the image of the law, and ensures the fulfillment of the purpose of the law. It is noted that the modern Ukrainian legal school also played a significant role in the understanding of justice and law, namely such representatives as A. Kozlovskiyi, O. Hryshchuk, P. Rabinovych.

Key words: justice, genesis of justice, concept of justice, origins of justice, content of justice.

Література

1. Сумченко І.В. Філософські концепції справедливості: особливості інтерпретації. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2012. Вип. 4(2). С. 212–218.
2. Юридична енциклопедія. Т. 5. Київ : 2003. 733 с.

3. Справедливість. Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. Т. 3. Київ : Аконт, 2006. 927с.
4. Станіславів Р. Ретроспективний огляд поняття справедливості. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. Вип. 20. С. 124–126.
5. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку ХХст.). Київ : Либідь, 1993. 336 с.
6. Бурданосова М.А. Генеза справедливості як основоположного принципу права. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. № 2. С. 4–6.
7. Юридична енциклопедія: в 6 т./ редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998. Т. 2 : Д – Й. 1999.744с.
8. Гомер Іліада. Харків : Фоліо, 2023. 416 с.
9. Гесіод. Діла і дні / пер. І. Франка. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 томах / Редкол.: Є. П. Кирилук (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1977. Т.8. С. 349-382
10. Дзвобань О.П. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2015 № 1. С. 102–113.
11. Завальнюк І. Генеза філософсько – правового феномена справедливості судового розгляду в конституційному праві. Юридичний вісник. 2021. № 2. С. 36–46.
12.Грень Н.М. Справедливість як основа права на справедливий суд. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2015. № 824. С. 233–237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_824_38
13. Філософія: Навч. посібн. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. Вид. 4, стереотип. Київ : Вікар, 2004. 516 с.
14. Hook S. Naturalism and democracy. In Naturalism and the human spirit. New York, 2004.
15. Горбенко К.П. Еволюція концепції справедливості в античній філософії. Вісник Донецького національного університету. Серія: філософські науки. 2016. № 1. С. 7–20.
16. Момот М.О. Концепції справедливості в античній філософії права та їх сучасна інтерпретація. Адвокат. 2009. № 3. С. 34–38.

17. Платон. *Держава*. Львів : Апріорі, 2021. 461 с.
18. Трубніков В.М., Скакун О.Є. *Принцип справедливості з позиції філософії*. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Право. 2015. Вип. 20. С. 13–20.
19. Арістотель. *Політика*. Київ: Основи, 2000. 239 с.
20. Нікомахова етика. Київ : Аквілон – Плюс, 2002. 480 с.
21. Цицерон Марк Тулій. *Діалоги: Про державу. Про закони*. Київ : Наукова думка, 2006. 224 с.
22. Святий Августин. *Сповідь*. Львів : Свічадо, 2021. 356 с.
23. Горбенко К. П. *Особливості уявлень про справедливість усередньовічній філософії*. Філософія. Людина. Сучасність : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 80-річчю заснування Донецького університету (м. Вінниця, 4–5 квітня 2017 р.): тези доповідей. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. С. 32–34.
24. Augustine Saint. *City of God*. Penguin. 2003. 1184.
25. Тома Аквінський. *Коментарі до Арістотелевої «Політики»* / Пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. 2-е вид. Київ : Основи, 2003. 796 с.
26. Гусарєва О.С. *Ідея справедливості у праві: історичний аспект*. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 144–147.
27. Андреев Д. *Природне право у працях Лейбніца*. Юридична. Україна. 2012. № 5. С. 12–15
28. Гобс Т. *Левіафан*. Пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.
29. Locke J. *Essays on the law of Natur. Political Essays led by M. Glode*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. P. 79–134.
30. Locke J. *An Essay Concerning Human Understanding*. London : Oxford University Press, 2008. 816 p.
31. Г'юм Д. *Трактат про людську природу*. Київ : Всесвіт, 2003. 552 с.
32. Сабадуха М.В. *Проблема справедливості у філософії Просвітництва в контексті розбудови європейських держав та формування громадянського суспільства*. Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія. 2016. № 1. С. 116–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpau_f_2016_1_30
33. Гельвецій К. *Про людину, її розумові здібності та її виховання*. Київ : Основи, 1994. 416 с.
34. *Філософія права* / Бандура О.О., Вовк В.М., Гвоздік О.І. та ін. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/mpr_fil_prava/index.htm
35. Руссо Жан-Жак. *Про суспільну угоду, або принципи політичного права* / Пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.
36. Кант, Іммануїл. *Критика чистого розуму* / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
37. Гегель Г. В.Ф. *Феноменологія духу*. Харків : Фолио, 2019. 476 с.
38. Кельзен Г. *Чисте Правознавство*. З додатком: *Проблема справедливості* / Переклад з німецької Олександра Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
39. Роулз Дж. *Теорія справедливості*. Основи, 2002. 822 с.
40. Козловський А. А. *Справедливість як гносеологічний принцип права*. Ерліхівський збірник. 2002. Вип. 3. Чернівці : ЧНУ, 2002. С. 11–17.
41. Грищук О. В. *Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект: [монографія]* / О. В. Грищук, З. А. Добош. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. 268 с.
42. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави*. Вид. 10-е, доп. Львів : Край, 2008. 224 с.

О. Чернов,

аспірант кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ТА ТРУПА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ, ВЧИНЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВИКОНАННЯМ НИМИ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Постановка проблеми. З давніх часів злочинність та насильство супроводжували розвиток суспільства. Із плином часу людського існування вищезазначені поняття постійно доповнювалися різноманітними характеристиками і усіяко трансформувалися, набуваючи при цьому нових значень та пояснень. Сьогодні Україна вийшла на шлях побудови громадянського суспільства, обравши шлях до економічного та соціального процвітання і таке негативне явище як насильницька злочинність викликає велике занепокоєння в суспільстві, оскільки таке явище серед своїх ознак, має ключову ознаку – динамічність. Варто зазначити, що загострення цієї проблеми нерозривно пов'язане з діяльністю особи, її поведінкою. І тому багато вчених висловлюються з приводу того, що запобігання насильницьким злочинам проти життя і здоров'я особи повинно бути одним із основних пріоритетів діяльності правоохоронних органів.

Проте, ще гостріше дане питання постає в умовах сьогодення, коли стається так, що ті, хто повинен запобігати насильницькій злочинності самі стають жертвами такої. І в такому випадку все теоретично розбудоване підґрунтя починає руйнуватися, як картковий будинок, оскільки чіткої

розробленої методики розслідування з метою попередження і запобігання в майбутньому таких злочинів на сьогоднішній день відсутня. Реалії неодноразово вказують на нагальність потреби оптимізації механізмів розслідування насильницьких злочинів проти працівників правоохоронних органів.

Як вбачається із наявної слідчої практики, вбивства працівника правоохоронного органу є тією категорією злочинів, які можуть викликати певні труднощі на початковому етапі розслідування, оскільки слідчому, що потрапляє на місце вчинення злочину необхідно скласти певну розумову модель скоєного, тобто за допомогою власної уяви провести реконструкцію вчиненого злочину, на підставі чого в подальшому будуть вибудовуватися слідчі версії та подальший план розслідування вбивства. Проблематика розслідування вказаної категорії злочинів обумовлена тим, що на сьогодні існує незліченна кількість різноманітних ситуацій, способів скоєння та приховування слідів таких злочинів, що залежить тільки від винахідливості злочинця та характеристики обстановки, місця, часу та інших факторів, що можуть посприяти злочинцю при вчиненні ним злочину.

Ключовим для вдалого відтворення подій вчиненого та побудови слідчих

версій є здійснення тактично вірного огляду місця події, що є найважливішою початковою та невідкладною слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні вбивства працівника правоохоронного органу під час виконання ним службового обов'язку. Враховуючи достатньо специфічну категорію злочину, що розглядається, від своєчасного та об'єктивного огляду місця події, а також від правильного та вмілого використання в подальшому його результатів багато в чому залежить досягнення кінцевої мети розслідування, а саме затримання та засудження винного, який вчинив дане злочинне діяння.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Певна увага в криміналістиці питанням особливостей огляду місця події та трупа при розслідуванні вбивств приділяється починаючи з розробок Г. Гроса та М.П. Макаренка.

Теоретичні й практичні питання тактичних особливостей проведення огляду місця події та трупа у кримінальному провадженні розглядались у наукових працях таких вчених як: О.Ю. Булулукова, І.В. Борисенка, С.Ф. Здоровка, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, М.В. Костенка, О.С. Саїнчина, В.В. Семеновога, А.В. Старушкевича, В.В. Тіщенко тощо. Водночас, у працях вищезазначених вчених питанню стосовно саме методики та тактичних особливостей розслідування умисних вбивств працівників правоохоронного органу вчинених у зв'язку із виконанням службових обов'язків не приділено достатньої уваги, що обумовлює актуальність науково-теоретичного та прагматичного дослідження проблеми.

Метою цієї статті є визначення тактичних особливостей проведення огляду місця події та трупа при розслідуванні умисних вбивств працівників правоохоронних органів, вчинених у зв'язку із виконанням ними службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу.

Огляд місця події, як правило відносять до найголовніших початкових слідчих (розшукових) дій, метою якої є безпосереднє сприйняття слідчим обстановки місця події, місцевості, приміщень для виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину та інших речових доказів, а також задля з'ясування обстановки та інших обставин, що можуть мати значення для розслідування злочину. Сприйняття слідчим обстановки місця події та здійснення подальшого аналізу вчиненого та певних об'єктів місця події є одним із найважливіших етапів при здійсненні розслідування. Дані та факти, здобуті в результаті здійснення первинного аналізу обстановки місця події, як певна ступінь пізнання слідчого дозволятимуть в подальшому сформулювати слідчим повну інформацію про вчинений злочин, простежити його виникнення та розвиток. Відомий вчений-криміналіст В.П. Колмаков характеризує процес аналізу обстановки місця події, зазначає, що слідчий заздалегідь повинен бути готовим з'ясувати особливі ознаки та властивості предметів та слідів, що вказують на: 1) на час появи їх на місці; 2) зв'язок об'єктів із місцем вчинення злочину; 3) структуру предметів та слідів для вивчення їх групової приналежності; 4) ідентифікаційні якості слідів; 5) можливість виникнення слідів від одного або декількох учасників події; 6) зв'язок слідів між собою та подією, що розслідується, механізм їх утворення, причини відсутності певних слідів [1].

Особливості огляду місця події у справах цієї категорії впливають із специфіки характеру вбивства, тобто чи було вбивство працівника правоохоронного органу вчинене із застосуванням вогнепальної зброї, шляхом удавлення зашморгом або задушення, шляхом отруєння тощо. Варто зазначити, що слідчо-оперативні заходи при розслідуванні даної категорії справ повинні проводитися невідкладно та

як найбільш можливо повно, оскільки в багатьох випадках зволікання може призвести до втрати слідів залишених злочинцем (зокрема внаслідок несприятливих погодних умов: злива, заметіль тощо), і взагалі будь-яка втрата часу допомагає злочинцю зникнути та повести слідство хибним шляхом. Так, наприклад вбивство працівника правоохоронного органу може бути вчинено під час здійснення операції по затриманню останнім злочинця. В такому разі слідству може бути задалегідь відома особа злочинця, або круг осіб, що могли вчинити злочин звужуватиметься, оскільки як показує слідча практика такі особи зазвичай пов'язані (наприклад, у разі, якщо вбивство було скоєно співучасником, або особою, що допомагала злочинцю уникнути затримання). Зволікання із часом після встановлення факту вчинення такого злочину можуть ускладнити слідчі заходи по затриманню злочинця «по гарячим слідам». Для якнайшвидшого розслідування та розкриття вбивства, після прибуття на місце події слідчий повинен встановити особу злочинця, співучасників та свідків вчинення злочину, встановити мотиви, обстановку, час, місце, спосіб вчинення злочину, та важливо – знаряддя вбивства, за виявленими на місці вчинення злочину слідами його застосування.

У випадках вчинення злочину працівника правоохоронного органу із застосуванням вогнепальної зброї, загальним завданням слідчого буде виявлення та вилучення зброї, набоїв, куль, гільз, слідів пострілу (в тому числі фіксування штанц-марки на трупі, у випадку здійснення пострілу в упор) а також іноді сліди крові, сліди опору (боротьби) і, що особливо важливо, мікросліди й сліди нашарування. Аналіз таких слідів дозволить дійти висновку про вид зброї, з якої було зроблено постріл; поряд із цим, при дослідженні мікрослідів (крупинок, ниток) можна встановити групову належність тканини одягу

злочинця. Також слідчим повинна бути проведена детальна фіксація місця розташування виявлених слідів та предметів, характерні особливості обстановки місця події, що можуть бути пов'язані зі застосуванням зброї. Важливим також залишається питання щодо наявності у працівника правоохоронного органу власної табельної зброї, оскільки розглядається питання розслідування вбивства останнього саме під час виконання ним службових обов'язків. Тобто слідчий повинен з'ясувати чи була у потерпілого при собі зброя, та чи залишилася вона після вбивства останнього на місці вчинення злочину. Так, наприклад, злочинцем така зброя може бути викрадена і застосована в майбутньому для вчинення інших злочинів, або наряду із зазначеним, можлива ситуація, коли працівник правоохоронного органу може бути вбитий злочинцем із власної вогнепальної зброї.

Розглядаючи випадки вбивств працівників правоохоронних органів за наявних ознак отруєння, на місці події необхідно вилучити посуд, емності, пакети із залишками харчів, лікарські препарати (порошки, пляшки з ліками), також необхідно відібрати виділення потерпілого для подальшого проведення експертизи. При удавленні зашморгом або підвищенні особливу увагу слід зосередити на матеріалі зашморгу, його формі, способі в'язання, бо це часто пов'язано з фаховими навичками особи, яка вчинила злочин, і вказує на певне коло осіб, які можуть бути причетними до події.

Досить поширеною є ситуація, коли слідчий під час потрапляння на місце вчинення злочину стикається із проблемою встановлення обставин, внаслідок яких склалася наявна обстановка на місці події. Тому, в ході здійснення огляду обстановки місця події, слідчому не варто обмежуватися лише механічним збиранням усіляких різноманітних об'єктів матеріального

світу, які на думку слідчого можуть мати значення для подальшого розкриття злочину, не враховуючи значення того чи іншого сліду або предмету для справи. Як вже зазначалося вище, робота слідчого на місці події спрямована не лише на виявлення слідів і речових доказів, а й на відтворення ним у власній свідомості перебігу подій, що відбулась. Складання такої розумової моделі слідчим зазвичай направляє його на роботу у вірному напрямку. Як показує слідча практика, зведення огляду місця події до простого збирання усіляких об'єктів та предметів, що на думку слідчого можуть мати значення для слідства та невідбірково суцільне фіксування слідів аж ніяким чином не допомагає розслідуванню, а навпаки ще більше направляє його хибним шляхом. Варто зазначити, що 70% зібраних на місці злочину «важливих та вірних» на думку слідчого доказів (об'єктів та зафіксованих слідів) не мають ніякого значення для слідства, оскільки не містять значимих слідів, або у гіршому випадку не мають ніякого зв'язку із вчиненим злочином.

Також варто зазначити, що при здійсненні огляду місця події у справі про вбивство працівника правоохоронного органу, обов'язковою є участь судово-медичного експерта, а за відсутності такого інший лікар. Відповідні положення закріплені в чинному законодавстві України, а саме ст. 238 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта. Огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з дотриманням правил цього Кодексу про огляд житла чи іншого володіння особи [2].

Зважаючи на специфіку розслідування даної категорії справ про вбивство працівника правоохоронного

органу під час виконання ним службового обов'язку, огляд місця події проводиться починаючи від трупа. Перш за все слідчий та судово-медичний експерт повинні переконатися, що потерпілий дійсно мертвий. Судово-медичний експерт, допомагає слідчому в здійсненні огляду, зосереджуючи свою увагу на огляді трупа. Проте це не означає, що огляд трупа здійснюється тільки судово-медичним експертом, слідчий бере в ньому найактивнішу участь. Огляд трупа здійснюється в певній послідовності. Саме у такій послідовності фіксуються в протоколі його результати. При огляді трупа в протоколі слідчого зазначаються:

- а) загальні дані (зріст, вік, стать, поза, положення);
- б) одяг (його стан, ознаки, наявність слідів впливу знаряддя вбивства);
- в) будова тіла, колір шкіри, особливі прикмети;
- г) ушкодження, що є на тілі (розмір, форма, місце розташування);
- д) посмертні явища (температура, задубіння, трупні плями, гнильні зміни);
- е) забруднення на трупі.

Варто зазначити, що після здійснення вищезазначеного у трупа обов'язково розтискаються та оглядаються долоні, беруться зіскрібки з-під нігтів, зразки бруду з взуття, а також ретельно оглядається одяг трупа, при цьому досліджуються кишені, комірки, вилоги, складки одягу з метою виявлення різних дрібних предметів (у випадку якщо труп одягнений). Також у трупа знімаються контрольні відбитки пальців обох рук (у випадку якщо труп не піддавався прижиттєвому або посмертному розчленуванню або відрізанню кінцівок). Відібрання контрольних відбитків пальців у трупа також є дуже важливим у випадку декапітації, та інших випадках, коли є неможливим встановити особу потерпілого. Поряд із цим, в ході огляду вживаються необхідні заходи для збереження мікрочастинок, з цією метою одяг трупа, стру-

шуючи складають у поліетиленові пакети (що не були у вжитку), або спеціальні промарковані пакети для відібрання експертних зразків, і таким чином доставляють до експертної установи для здійснення в подальшому дослідження. Велике значення має огляд ложа трупа, тобто місця його виявлення. Тут можуть бути виявлені документи, предмети, загублені злочинцем, знаряддя вбивства та інші сліди, що мають значення для з'ясування характеру вчиненого злочину. В ході огляду місця події внаслідок аналізу виявленого слідчий у процесі моделювання картини злочину може виявити негативні обставини, що можуть суперечити даним про природний розвиток подій. Зокрема, це може бути посмертний характер странгуляційної борозни при заяві про самогубство потерпілого, відсутність крові при чималій кількості ножових поранень тощо, що були зроблені злочинцем задля того аби направити слідчого хибним шляхом при розслідуванні даного злочину.

Також в ході здійснення огляду місця події окрім судово-медичного експерта слідчим може залучатися експерт-криміналіст, який разом із слідчим окрім трупа ретельно досліджує приміщення або ділянку місцевості, де він був виявлений, а також усі предмети та сліди, що знаходяться в цьому приміщенні або на ділянці. У деяких випадках, задля встановлення невидимих слідів у приміщенні де було вчинено вбивство працівника правоохоронного органу, після закінчення всіх можливих способів поверхневого огляду місця події, експертом криміналістом може використовуватися обробка поверхонь приміщення нінгідридом, задля подальшого фіксування проявлених слідів за допомогою фото- та відео техніки, а також у випадку зачищення злочинцем місця вчинення злочину може застосовуватися лампа з ультрафіолетовим випромінюванням задля знайдення затертих слідів крові або інших біо-

логічних відлілень людини. Поряд із цим виявляється і фіксується чи були замкнені вікна та двері як зсередини так і ззовні, чи наявні або відсутні сліди насильницького проникнення у приміщення (сліди злому, вибитих шибок, вікон тощо).

Важливим аспектом під час здійснення огляду місця події та трупа є здійснення слідчим або експертом-криміналістом фото- та відеофіксації. Так, відповідно до ч.7 ст. 237 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що при огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. [2]

За загальними правилами криміналістичної техніки, до фотографічної фіксації місця події висуваються такі вимоги: 1) порядок фотозйомки та процедури огляду місця події є взаємопов'язаними; 2) фотозйомка повинна передувати іншим методам фіксації; 3) засоби і методи фотозйомки обираються залежно від ситуації огляду, для забезпечення повноти, всебічності й точності фіксації; 4) сукупність фотознімків (орієнтуючих, оглядових, вузлових та детальних) повинна давати повне та чітке уявлення про обстановку злочину, його сліди та деталі; 5) до внесення якихось змін в обстановку необхідно сфотографувати загальний вигляд місця події та взаємне розташування об'єктів; окремі сліди і предмети спочатку фотографуються в тому вигляді, в якому вони були виявлені. При здійсненні фотофіксації трупа, його спочатку фотографують на тлі доволі чітких предметів, потім здійснюють оглядову і вузлову зйомку. Пошкодження й особливі прикмети (рани, синці, плями, шрами, татування

тощо) слід фотографувати за правилами виміральної зйомки, обов'язково фіксуєчи надалі на кольорові фотоматеріали. [3]

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що при потраплянні на місце вчинення вбивства працівника правоохоронного органу слідчий ставить перед собою ряд складних розумових задач, які необхідно вирішити якомога швидше, при цьому керуючись власною формальною логікою та так званним рефлексивним мисленням. До того ж слідчий може стикнутися із певними моральними та психологічними труднощами, оскільки йому необхідно проводити розслідування вбивства співробітника власного відомства, тобто свого колеги. Однак, незважаючи на будь-які труднощі, слідчий повинен без будь-яких зволікань провести огляд місця події та трупа, зібрати всі наявні та необхідні на його думку речові докази та зафіксувати сліди та невідкладно вибудувувати подальший план розслідування та слідчі версії для затримання злочинця «по гарячих слідах», оскільки як вже вище зазначалося будь-яке зволікання або допущення помилок на найважливішому початковому етапі розслідування можуть направити слідство хибним шляхом і коштувати додаткових людських втрат, оскільки злочинець, який пішов на вбивство працівника правоохоронного органу дуже рідко є вбивцею-початківцем, і тому несе дуже велику суспільну небезпеку соціуму, що в подальшому може призвести до появи нових жертв, яких можна уникнути у випадку грамотної та злагодженої роботи слідчого, спеціалістів та оперативних підрозділів.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а статтею 27 Конституції України кожній людині гарантується невід'ємне право на

життя, ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Також у вищевказаній статті зазначено, що обов'язок держави – захищати життя людини. Важливу роль в захисті людини, її прав та свобод від протиправних і, зокрема, насильницьких посягань належить органам внутрішніх справ.

Проте, останнім часом досить часто відбувається зовсім протилежна ситуація, коли працівники органів внутрішніх справ (службовці органів правопорядку і кримінальної юстиції), самі стають потерпілими від насильницьких злочинів. Пояснення цьому досить просте і очевидне. Кримінологічні дослідження жертв насильницьких злочинів підтверджують, що центральним і основним фактором, які призводять до вчинення злочинів проти особи, що є працівником правоохоронного органу, є безпосередній контакт такої групи осіб із представниками кримінального світу. Дане твердження є досить слушним у відношенні 70% випадків, із чого випливає висновок про підвищення віктимізації працівника правоохоронного органу за умови її взаємодії, спілкування із злочинцями.

Стаття присвячена розгляду та вивченню тактичних особливостей проведення огляду місця події та огляду трупа під час розслідування умисних вбивств працівників правоохоронного органу вчинених у зв'язку із виконанням ними службових обов'язків. Досліджено процесуальні та практичні прийоми проведення такої слідчої (розшукової) дії як огляд місця події та огляд трупа у специфічній категорії справ – умисне вбивство працівника правоохоронного органу.

Проаналізовано вимоги до проведення вищезазначених слідчих (розшукових) дій для тактично правильної їх реалізації. Позначено роль судово-медичного експерта та

експерта-криміналіста при проведенні огляду місця події та огляду трупа у цій категорії злочинів. Відкрито загальні та спеціальні методи та принципи роботи слідчого при проведенні розглянутих у статті слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: вбивство, розслідування, огляд місця події, труп, правоохоронець, слідча (розшукова) дія, судово-медичний експерт, експерт-криміналіст.

Chernov O. Tactical features of examination of the scene of the incident and corpse during the investigation of intentional murders of law enforcement officers committed in connection with their performance of their duties

According to Article 3 of the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, honor and dignity are recognized as the highest social value in Ukraine, and Article 27 of the Constitution of Ukraine guarantees everyone the inalienable right to life, no one can be arbitrarily deprived of life. Also, in the above article it is stated that the duty of the state is to protect human life. Internal affairs bodies play an important role in protecting people, their rights and freedoms from illegal and, first of all, violent encroachments.

However, recently quite often the opposite situation occurs, when employees of internal affairs bodies (law enforcement and criminal justice officials) themselves become victims of violent crimes. The explanation for this is quite simple and obvious. Criminological studies of victims of violent crimes confirm that the central and main factor leading to the commission of a crime against a person who is a law enforcement officer is the direct contact of such a group of persons with representatives of the criminal world. This statement is quite correct in relation to 70%

of cases, from which follows the conclusion that the victimization of a law enforcement officer increases, provided she interacts and communicates with criminals.

The article is devoted to the consideration and study of the tactical features of the inspection of the scene and the examination of the corpse during the investigation of intentional murders of law enforcement officers committed in connection with their official duties. The procedural and practical methods of conducting such an investigative (search) action as inspection of the scene and examination of a corpse in a specific category of cases – intentional murder of a law enforcement officer. The requirements for conducting the above-mentioned investigative (search) actions for tactically correct their implementation are analysed. The role of a forensic medical expert and a forensic expert during the examination of the scene and the examination of the corpse in this category of crimes is indicated. The general and special methods and principles of the investigator's work during the investigative (search) actions considered in the article are revealed.

Key words: murder, investigation, inspection of the scene, corpse, law enforcement officer, investigative (detective) action, forensic medical expert, forensic expert.

Література

1. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / Л.Ю. Ароцкер, О.Н. Колесніченко, Г.А. Матусовський, В.П. Колмаков та ін.; за ред. В.П. Колмакова. Київ: Вищ. шк., 1973. 296 с.
2. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651 – VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
3. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Тищенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.

НОТАТКИ